2007 AUG 22

SZTE Egyetemi Könyvtár Szeged

Af 555

tiszatáj

61. ÉVFOLYAM

Kovács András Ferenc,
Tandori Dezső,
Vörös István,
Zalán Tibor versei

Ferdinandy György,
Kiss László,
Villányi László prózája

Cseke Péter,
Kántor Lajos
tanulmánya

Nagy Gábor
Baka István
költészetéről

Pataki Ferenc
Zoltai Attila
festészetéről

8

2007. augusztus

tiszatáj

IRODALMI FOLYÓIRAT

Főszerkesztő:
OLASZ SÁNDOR

Szerkesztő:
HÁSZ RÓBERT

A szerkesztőség tagjai:

ANNUS GÁBOR
(művészeti szerkesztő)

DOMÁNYHÁZI EDIT
(nyelvi lektor)

HAJÓS JÓZSEFNÉ
(szerkesztőségi titkár)

---

tiszatáj

Megjelenteti a Tiszatáj Alapítvány Kuratóriuma
a Csongrád Megyei Önkormányzat, Szeged Megyei Jogú Város Önkormányzata,
a József Attila Alapítvány és
a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma
Nemzeti Kulturális Alap
támogatásával.

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG MINISZTÉRIUMA

nka
Nemzeti Kulturális Alap

Felelős kiadó: Tiszatáj Alapítvány.
Szedés, tördelés: Tiszatáj Alapítvány.
A lapot nyomja: Garmond 2000 Kft., Szeged.
Felelős vezető: Kinyik Erika.

Internet: **www.tiszataj.hu** e-mail: **tiszataj@tiszataj.hu**

Szerkesztőség: 6741 Szeged, Rákóczi tér 1. Tel. és fax: (62) 421-549. Levélcím: 6701 Szeged, Pf. 149.
Terjeszti: Lapker (Magyar Lapterjesztő Rt.)
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága 1008. Budapest, Orczy tér 1.
Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőknél,
e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu, faxon: 303-3440
További információ: 06 80/444-444
Egyes szám ára: 400 forint.
Előfizetési díj: negyedévre 1050, fél évre 2100, egész évre 4200 forint.

ISSN 0133 1167

Tartalom

LXI. ÉVFOLYAM, 8. SZÁM

2007. AUGUSZTUS

TANDORI DEZSŐ: Kafka, és amerikaiak 3

ZALÁN TIBOR: Bubik Pista halálköre; Deák Kriszta halálkörei; Három könnyű hárfafutam; Árnyékjáték; Hármashangzat 6

FERDINANDY GYÖRGY: Macskás 10

KOVÁCS ANDRÁS FERENC: Búcsú az angyalitól (Öt vers Dsida Jenőhöz) 16

KISS LÁSZLÓ: Kalandok, zenével (Attila, én, és a világ) 20

VÖRÖS ISTVÁN: Saját Tao 24

SZÁNTÓ T. GÁBOR: utas és holdvilág; siena; utazás; országúti fogadóban ausztriában 28

HALMAI TAMÁS: Bárka; Gyermek; Nazianzi; Korona; Jóság; Feladat; Öröm; Minta; Hajnal 31

VILLÁNYI LÁSZLÓ: Miért e nők (Utószó az ismeretlen költőnőkhöz) 36

TANULMÁNY

KÁNTOR LAJOS: Madách kalandja a Korunkban 38

CSEKE PÉTER: Az Erdélyi Fiatalok szerepe az Ady-kultusz történetében 45

MÓZES HUBA: „Egyes kérdések még megoldásra várnak” (Erdélyi írók „nyilatkozatai” 1956-ról – 1956/57-ben) 54

SZAKOLCZAY LAJOS: Hómezők csillámló aranyhalai (Gérecz Attila költészetéről) 60

NAGY GÁBOR: Lisztománia (avagy A Baka István-életmű kulturális erőterének fókusza) 66

KRITIKA

PETŐCZ ANDRÁS: A Tamási-élmény 78

KOLOZSI ORSOLYA: Posztmodern görbe tükörben (Nagy Koppány Zsolt: Jozefát úr, avagy a regénykedés) 81

BENYOVSZKY KRISZTIÁN: A művészet és a nyomozás kétes kimenetelű kalandja (Nemes Nagy Ágnes: Az öt fenyő) 85

OLASZ SÁNDOR: Finomuló kínokról – félhangon (Zalán Tibor: dünnyögés, félhangokra) 88

HANTI KRISZTINA: Ha volna... (Villányi László: volna a szerelem) 91

MŰVÉSZET

PATAKI FERENC: Időtlen pillanatok (Zoltai Attila kiállítása) 94

Szerkesztői asztal ..... a belső borítón

ILLUSZTRÁCIÓ

ZOLTAI ATTILA alkotásai a címlapon, az 5., 9., 15., 19., 23., 27., 35., 38., 53., 59., 71., 93. és a 96. oldalon

TANDORI DEZSŐ

Kafka, és amerikaiak

A Nagyján-Elköszönés

Ha egy sápatag, tüdővészes küllemű stb. –
a karzatról az ifjúnak a műlovarnő, persze,
de a kicsattanó egészség és a pattogó ostor és
az igazgatói hódolat láttán a reményvesztettség
könnyeit ontja a fiatal néző. És Kosztolányi,
most nem az, ahol meghalt, igen, aminek árnyfényében
összes esztétikai igyekezete nekem nevetséges, de
hagyjuk, ő, hogy nem zöld kölyök, mert megérett, ah,
Rilke a virulás helyett az érlelődés homályát és szürkeségét
etc.
Kosztolányi, szegényünk, is túl sokat villogott.
Olvastam Kafka fizetésemelést kérő levelét, hagyjuk is.
Meg az ő rémséges halála, szenvedései előtt, szintén.
Tehát ha.

Tényleg ötven évet a jövőbe lát…

Ha egy tizennyolctól huszonhatodik éveit
taposó ifjú (fiatal férfi, akkor, jómagam) azt mondja
kezdeteinek kezdetén, hogy ő csak azt a jövő időt
kívánja, ami elmúlt, meg hogy… meg hogy… ld. Töredék Ványa
bácsinak, ami a Hamletem lehetett volna, ha már egyetlen
egy nem lehetett, egyetlen, meg hogy némaság a hang helyett,
de ez a némaság mi helyett volt, egál, mondta ifjabb meg nem
értőm (ah, mit tettem, hogy letegyem, amiért letesznek
mellesleg, felbíztatva, figyelmetlen, túl csekély képességekkel)
de ha a kezdeti rilkézés, kosztolányizás (Adyt nem is említem
az Élet vágyott nagy szerelmeivel, hahaha) helyett

valódi géniuszkán, akkor,

ez az ifjú költő, aki én magam voltam, s oly magam,
nyitányul az itt nevezettek stílusutánzatai helyett
nem csupán azt mondja tizenhatévesen, hogy „Lehetőségek
nyűge a kihasználás kényszere”, hanem például ismeri
már Wittgenstein analitikáját, s a híres mondást
az amiről nem lehet beszélniről, hogy arról hallgatni
kell (ről), azt mondja, így fejlesztve magát
közmunka-jellegű, szerencsére közmókát kerülő
irányában (irályáében, íme, ma is!), azt mondja:
„És amit így még találunk, arról meg nem is érdemes
(beszélni)”, és lassan magára talál, és azt mondja.

igen, valódi géniuszként (érthetőbben/formán)

igen, húsz évnél fiatalabban, ezt: „El fog jönni
jövő idő, és azt fogom mondani, csak ezt, íme:
Arról az egyről nem lehet végképp beszélni,
hogy nem akarok mondani senkinek semmit.
És sem a közmunkát, sem a közmókát nem akarom.
Nincs senkivel semmi közlendőm, és mert két kezem
is tökrement, és eddigi teljesítményeim, mennyiségének
1/4-ére vagyok csak képes, bátran mondhatom, Szép
Ernővel, fáradt vagyok (így már lehetek), nincs kedvem
(így, kedv! mint önálló létező szinte, nincs kutyám, nincs
verebem), s magamról nem beszélek. S folytathatnám ezt
a számomra egykor megdöbbentően józan hangú amerikai
költők modorában, de nekem, ez legalább ifjúkori mondásom
volt (na, kettő volt legalább), nekem tíz jó nem ér meg
egy rosszat. S vagy senkiben nem bízom, vagy mit tudom én.”

(Fölösdal)

Ahogy W. S. mester...

Agonizálás, ez. Ahogy W. S. mester mondta, mindazonáltal
ő lenne a sok szabad szellem közt az egyetlen kispolgár,
ő, ő: így én
azt mondom, én vagyok az egyetlen, aki azt mondja,
persze, nem igaz, hogy az utcán nem akar(ok) senkivel

véletlen se összetalálkozni, senkivel szót váltani,
és hogy N. N. Á. versét így módosíthatjuk, irgalmazz,
Istenem, még veled is lehetőség volna szót váltani, nem,
nekem,
mint a tatai szénben az urán,
sok (viszonylag sok) csoda akad még a világon,
csodák (kis) sora, ahogy iménti
NEKEM SENKIT!
SEMMIT!
medvéimen és madaraimon (emlékükön) és az itthon játszott
kártyabajnokságon kívül (Miért kéne? mondotta Halász
Petár Ottliknál, miért kéne bármit is csinálni a világon),
nekem semmi nincs. Beszéljenek meg mindent mások egymás
közt, szívbéli éhbéri munkáim csörgedezhetnek épp, de
ha ily kínok közt, majd ebbe is belefáradok,
és a htp. (háztartási pénz) becsületes biztosításán
túl stb. – mást nem kérek. De akkor a teljes csöndet.
Igen, csak ha madaram van… igen, csak ha itthon… a víz,
a gáz, a villany, a közös költség… a miért–nem–szart–ma,
a madár mármint. Hanem – EZÉRT *MEGHALNI?!*

ZALÁN TIBOR

Bubik Pista halálkörei

Na
szenzáció
lettél végre
Megérted
ha belehaltál is ebbe
Hiába
voltak a
szócsinálás
ördöglakatjai A
játék színpadon Itt
meg kell dögleni ahhoz
hogy
ezeknek
valaki légy
Csúnya kis kor
és sok
fölösleges indulat
Legalább
te tudod már
hogy nincs halál ha van
Vissza se
nézz ha onnan
lehetne visszanézés
Jancsibohócok
színpadává lett a tér
ahova a
véredet egykor
Mi vért?
Mi tér?
Vagy ki tereken?
Mennyi
szégyen és

a szégyen Még
vered a dobot Mennyi
szégyen
Még
vered
a dobokat és
mire föl? és még kinek?

Deák Kriszta halálkörei

Nézel és nem látsz
Látlak és nem nézel
Tegnap még ragyogó homlok
ma süket köd ugyanott
Fekszik az élő halott
halottan nézi őt az élő
milyen iszonyú ez a mégse
Az emberi mennyire nem emberi

és milyen
iszonyú ez a mégse
Halottat lát benned az élő
míg fekszel félig holtan
s egészen tán
Köd terpeszkedik
majd oda ragyogástalan
rád és már föléd
Megvakult tegnapban a homlok
Nézlek és nem láttalak
Látsz pedig már nem nézel
Mennyire emberi már és nem emberi

Három könnyű hárfafutam

pillangó rebben
gyomrodból száll fel verdes
bekulcsolt égen

*

a sírás falán
irkafirkák lüktető
fájdalom-rajzok

*

legközelebb van
hozzád és mégsem részed
zuhanást tartasz

Árnyékjáték

Te voltál – *én* lettem
mert megtudtam hogy vagy
Én voltam – *te* lettél
mert megtudtad hogy lettem
Mi vagyunk – *mert* lettünk
a semmié már ketten
Kezünk most szertelóg
egy üres végtelenben

Hármashangzat

1.
Gyenge a hangod
Madár és levél pereg
Elnyomnak bennem

2.
Gyenge a madár
Avar pereg Hangod és
szívnyomok benne

3.
Gyenge a levél
Hangod pereg Szívbe
lőtt madár-nyomok

FERDINANDY GYÖRGY

Macskás

Kutyát vagy tengeri malacot, ha úgy adódik, választ magának az ember. Rámutat egyre, ez tetszik, ez kell, ez a kis foltos vagy az a maszatos. Magához szelídíti, betöri. Vagy megszoksz, vagy megszöksz! A kutyus és a rémült rágcsáló pedig engedelmesen a gazdival marad.

A macskák esetében azonban a helyzet pontosan fordított. Soha nem lesz macskája annak, akit valamelyik büszke tigrisivadék ki nem szemelt magának. A cicák még ma, sokezer év után sem háziállatok. Pontosabban, ők határozzák meg, hogy mennyire hagyják idomítani magukat. Kezdve azon, hogy nem lehet a gazdájuk akárki. Öntörvényűek. Fenntartják maguknak a választási jogot.

Ha nem tudtam volna, most mindezt megtanultam én is. Mert igen, egy idő óta szemet vetett rám egy ilyen tarka vadállat. De kezdjük talán az elején a dolgokat.

Floridában élek, egy apró, már-már mediterrán lakótelepen. Barátságos hely, akik tervezték, még arra is figyeltek, hogy ne legyenek teljesen egyformák a pöttömnyi, hófehérre meszelt épületek. Az ablakokból kékvizű tóra nyílik a kilátás, a nádas vadkacsák tanyája, ősszel vándormadarak érkeznek, ez az istenáldotta vidék nem ismeri a telet.

Hátul, a parkolóban, hajnalban felbőgnek a motorok. Mennek a munkahelyükre az emberek. Este pedig vissza, az ágyba. Még a szomszédok sem ismerik egymást. Napközben olyan, mintha lakatlan lenne a telep. A magamfajta nyugdíjas minden nap körbesétál, megszólítja a kutyákat, ha már mással nem beszélhet. Azután visszaül a képernyő elé. Délben felmelegíti magának a levest.

Hát csak így. Elfelejtettem én is, hogy nem csak ennyiből áll a világ. De akkor, egy szép napon minden megváltozott. Először csak arra figyeltem fel, hogy követ egy macska a hibiszkusz-bokrok alatt. Egy szép, tarka cica. Apró iramokban: hagyja, hogy előre haladjak, azután villámgyorsan utánam szalad.

– Mész vissza! – szóltam rá a kapuban.

Kint az avenídán a járművek pillanatok alatt elütnek egy ilyen kóborló állatot.

Visszafordult, nem jött utánam. Ez a mindennapi sétám: megkerülöm az iskolát és a játszóteret. Amikor visszaértem, már nem volt ott a hibiszkuszbokrok alatt.

Macskák vannak szép számmal itt a telepen. A kukák körül napoznak, a falon, ami körülveszi, elválasztja a parkolótól a konténereket. Az enyémet azonban so-

sem láttam közöttük. Így mondom, az enyémet, mert engem minden nap ugyanaz a tarka állat követett. Hol elmaradozott, hol levágott egy vágtát és utolért. A kapuban pedig mindig visszafordult. Eddig tartott a terület, amit belakott.

Szép kis dög volt, fényes bundájú, fiatal. A mellénye és a lába fehér, a háta csíkos, mint a tigrisé. Igazi vadmacska: a szeme sárga és tágra nyitott.

Az ember félálomban él egy ilyen lakótelepen. Eszembe jut, hogy ilyen volt az én cicám is, még odaát, az Óvilágban. Magda néni, egy szomszédasszony hozta át, Cilánának neveztem el, nyilván Bálint Ágnes meséskönyve után. Ez már a háború után történt, az első békés tavaszon. Enni nem kapott tőlünk, mi sem ettünk minden nap azokban az időkben, de ez kiválasztott magának, és étlen-szomjan is mellettem maradt.

Tízéves voltam, elvadult, magányos gyerek. Ez volt az egyetlen mondhatnám emberi kapcsolatom a világgal: Cilána minden este az arcomhoz dörgölte az orrát, és a lábamon csinált magának helyet. Így szólítottam, Cilána, de adtam neki mindenféle más nevet: még Basilides Mályva is lett, az énekesnő után, mert valahányszor hazaért, mint egy koloratúr szoprán, hosszan miákolva hívott.

A macskák – ki ne tudná – meg szokták ajándékozni a gazdájukat. Cila egyízben – sosem felejtem el! – félrúd füstölt kolbászt hagyott az ágyamon.

Elfeleztük, testvériesen. Nem igaz a szóbeszéd sem, hogy a macskák helyhez kötöttek: nem követik a gazdájukat. Ez a kis állat olyan hűséges volt, mint egy kutya. Velem jött, amikor lent éltem, vidéken, azután újra vissza, a régi házba, tizenöt évesen.

Egyetlen autó volt a környéken, az angol követ nagy, fekete kocsija. Ez ütötte el, amikor egy reggel, szokása szerint, átrohant az úton. Tizenhét éves voltam, bőgtem. Magamhoz szorítottam a langyos, puha kis állatot. Szabályosan eltemettem egy fenyőfa tövébe. Azóta se lett semmiféle háziállatom.

Most pedig itt ez a cirmos. Mintha csak visszatért volna Cilána. A kezdet és a vég! – jut eszembe. Valami, ami odaát kezdődött, az Óvilágban, és itt ér véget a trópuson.

Megkerülöm az iskolát és a játszóteret, lesem, hogy hátha ott vár a hibiszkuszbokor alatt.

*

Nem adtam nevet neki. Az én koromban már nem képzeli magát a teremtés koronájának az ember. Amolyan kisistennek, aki mindennek nagyképűen nevet ad. A *Gátó,* aminek szólítom, ténymegállapítás: macskát jelent, egészen egyszerűen.

Beszélek hozzá. Nem lehet tudni, hogy egy ilyen kezdődő kapcsolatban mi a fontosabb: egy érintés, a szag vagy a hang. Vagy ahogyan mozog az ember, ahogy él. A megbízhatóság, a szokások, a mindennapok.

Hát igaz ami igaz: mások ide-oda furikáznak, én pedig éjjel-nappal itt vagyok. Nem emlékszem, mikor simogattam meg először. Vadul, keményen dörgölte hozzám a fejét, de utána rögtön elugrott. Elmúlt egy hónap is, mire bemerészke-

dett a házba. Körbejárt, puha léptekkel, óvatosan. A tejhez, amit kitettem neki, hozzá sem ért. Lehet, hogy ezek a félvad állatok még sosem láttak tejet.

A csirkeszárnnyal és a szardíniával sem volt több sikerem. Éppen csak megszagolta. Odakint nyilván gyíkra, bogarakra vadászott, nem ismerte a fűszeres, főtt ételeket. Vagy csak azt akarta jelezni, hogy nem fűzi hozzám semmiféle érdek? Bejárt hozzám, feltérképezte magának a terepet, de soha egy falatot sem evett.

Felfedezte, de talán tudta mindig is, hogy egy ilyen sorháznak két bejárata van. Az egyik a parkolóból, a másik az üvegajtó, a tó felőli oldalon. Itt is lehetett valami őrhelye, mert hajnalban, amikor feltettem a kávét, két sárga, vad szeme már az üveglap mögött világított.

A tó tükörsima ilyenkor. Nagy csend ül a nádason, koromsötét nyugalom. Szemben, a túlsó parton kezd majd világosodni – az ég alján négy óra felé látni már egy piszkosszürke vonalat. Mire megreggelizek, beindulnak a motorok és felkel a nap.

Hétvégén bevásárolok. Ezúttal, nem tudom, mi ütött belém, valami macskaeledelt is raktam a kosárba. Lila volt, szemcsés, mint a zizi kisgyerekkoromban, és állítólag megőrültek érte a cirmosok.

Ezt a szecskaszáraz takarmányt ette meg először. Mintha ezen élt volna mindig: nyugodtan, komótosan. És én még azt hittem, hogy vadászik! Hogy egy ragadozó sárga szeme követi a mozdulataimat. Akkor jutott először eszembe, hogy ennek már volt gazdája. Egy másik öregember, mit tudom én, aki – miért ne! – rám hasonlított.

Attól fogva minden nap adtam neki egy marék zizit. Nem várta ugyan, és nem követelte, de egy idő után ez is a szertartásaink közé tartozott. Szerette, ha ilyenkor ott álltam fölötte. Ha evés közben mellette maradok.

Annak idején, meghívtam vacsorázni barátaimat. Akkor is csak ürügy volt, amit felszolgáltam, az étel. Enni a barátság rítusai közé tartozott.

Ebédre minden nap kibontok egy konzervdobozt. Bekapcsolom a tévét, végigdőlök a sezlonon. Meghallgatom a híreket, ez is kapcsolat a világgal.

Még így is, az ismerős bemondó hangjára elnyom az álom. *Gátó* felugrik a dívány peremére, néz egy darabig, azután leereszkedik mellém, puhán, óvatosan. Valami dorombláshoz hasonló hang tör fel a torkán, dagaszt, így mondtam gyerekkoromban, azután elnyújtózik a lábamon.

Ez volt az első hang, amit kiadott. Már hónapok óta itt járt-kelt körülöttem, de még soha, egyetlen egyszer sem nyávogott. Azt hittem róla: néma. Később jutott csak eszembe, hogy beszélni is tanulni kell. És hogy nyávogni nem tudnak csak a háziállatok.

Hát csak így. *Gátó* dorombol, dagaszt. Szuszogva alszik, még a nyála is kicsordul. A képernyőn már véget értek a hírek, elömlik rajtam valami sűrű, nagy

nyugalom. Később még megáll a sarkon a postás. Kimegyek, megszoktam. Mert levelet már réges-régen nem kapok.

Odaát, az Óvilágban, a levélszekrény a csengő gombja alatt volt, kint a kertkapuban. Cilána, a régi, felmászott a kerítésre, és a nyakamba ugrott, amikor hazajövet kivettem a postát. Így, a nyakam köré tekeredve tette meg a hátralévő, néhány méteres utat.

Ez itt most kipihente magát. Elrohan. Ideje körbejárni a birodalmát, hiszen egyre több időt tölt velem. Este még benéz, de éjjelre – bíztatnom se kell – kint marad. Éjjel vadásznak az ilyen félvadállatok.

A kedvenc helyét délelőtt foglalja el, az íróasztalon. Figyeli a toll percegését, a betűk egymásutánját a papíron. Néha játszana, odakap. De nem könnyű vele akkor sem, ha elalszik: keresztülfekszik a kéziratokon. Máskor csak néz, nem alszik. Lapos szemekkel figyeli minden mozdulatomat.

Na, mi van? – kérdezem tőle néha. Írónak készülsz, te macsek? Mondd el az életedet! – bíztatom, és ez nem is olyan lehetetlen ötlet. Nemcsak szavakkal tud beszélni egy ilyen állat. Megtanítja figyelni az embert. Ha nézem őt, mindenféle apró részlet az eszembe jut.

Mert miért nem olyan ez a *Gátó,* mint odakint a többi!? Például, miért nem velük él? Egyáltalán, miért választott ki magának? Miért jobb neki így, ha velem marad?

Hogy honnan ismeri a macskaeledelt, azt pedig végleg nem tudom. Miért hagyta ott ezért a szecskaszáraz ziziért a bogarakat és a gyíkokat? Lenne itt valami atavizmus? Valami ősi titok?

Tűnődöm. A macskám mondja az életét, én pedig hallgatom.

*

Próbálom kideríteni hogy merre csavarog, amikor nincs velem. Körbejárom a telepet, a kukák körül ott napoznak a többiek. Valamelyik nősténynek két apró, torzonborz kölyke van. A kandúrok fent ülnek a konténerek körül, a falon. Egyiptomi szobrok, mozdulatlanok.

Egyetlen egyszer kaptam rajta, egy földszintes ház ajtajában. Még azokban az időkben, amikor csak messziről követett. Akkor már senki sem élt abban a lakásban. Az idős házaspár, akik mindig köszöntek, amikor elmentem előttük, elköltözött. A postás azt mondta, hogy meghalt az öregember, és tényleg, a mentőkocsi nap mint nap ott állt a bejárat előtt. Nagydarab, ősz hajú férfi volt, és valami szűrőn át vett lélegzetet. Nyilván északiak lehettek, a latinok kisebb termetűek. A házat bezárták, az asszonyt magukhoz vették a gyerekek.

Mindezt persze csak elképzeli az ember. Mert a mentő nem hullaszállító, és a szüleiket menhelyekre zárják, nem veszik magukhoz a mai gyerekek.

Mindegy, *Gátó* ott ült a földszintes lakás ajtajában, mielőtt elkezdett kacérkodni velem. Ezek lettek volna a gazdái? És ez a sötét, lakatlan ház az otthona?

Lassan összeállnak a részletek. A macskám fekszik előttem, figyeli a toll percegését, a fekete betűk vonulását a fehér papíron. Egyenesen a szemembe néz, pedig az embernek állítólag nem néznek a szemébe az állatok. Nézem őt én is, csóválom a fejem. Ahogy múlnak az órák, egyre több ilyen részlet az eszembe jut.

Vannak persze apróbb elintéznivalók körülötte. Például, a tetvek. Amikor leugrik, apró, kőkemény serke marad utána az asztalon.

Belerakok egy nyakörvet a kosárba, a zizi mellé. Gumipánt, a leírás szerint elpusztítja az élősködőket néhány nap alatt. Még nem tudom, hogyan fogom felkapcsolni a nyakára, talán majd amikor eszik. Ki kell várnom a legalkalmasabb pillanatot.

De *Gátó,* érdekes, hagyja magát. El is veszíti, még aznap éjjel, de én makacs vagyok, megveszem újra, és másodszorra is rácsatolom. Szokás dolga minden, a pánt most már rajta marad.

Mintha még büszke is lenne rá. A többinek nincs, de neki – van.

Néha körbejár a külvárosokban a sintér, összefogdossa a gazdátlan állatokat. Csak ahhoz nem nyúlnak, amelyiknek nyakörve van. Tiszta haszon ez is, és ráadásul, serke se marad már utána az íróasztalon.

Tavasszal visszamegyek a szigetre, ahol éltem. Nincsen már senkim odaát. Ez itt a múltam: meglátogatom.

Gátó látja, hogy készül valami. Lehúzom a redőnyöket és csomagolok. Rátelepszik a kofferomra, nem enged. Őrzi a holmimat. Úgy szökök meg, mint egy tolvaj. A tányérját az ajtó elé teszem, valahogyan csak meglesz nélkülem. Sokáig talán mégsem maradok.

A kapuban tesz le a taxi, végigsétálok a hibiszkuszbokrok alatt. Vajon mit csinált ez alatt a három nap alatt? Visszavette a világa? A tó partja, a vadászat? A gyíkok és a bogarak...

Itt ült az ajtó előtt – mondja a postás. Nem mozdult, nézte az ablakomat. Este másodszor is körbejárok. Nem találom. Amikor beillesztem a kulcsot a zárba, valami puhára lépek. Félreugrok, felkapcsolom a lámpát. Fekete tollcsomó, a torka véres. *Gátó* itt járt, és megajándékozott.

Hajnalban a két vad, sárga szem már ott csillog az üvegajtón, a tó felőli oldalon. Elhúzom a reteszt, berohan. Az örömüket az embereknél sokkalta jobban ki tudják fejezni az állatok. Ez is, hol eszik, hol hentereg örömében. Én meg állok felette, simogatom. A tó tükörsima ilyenkor. Nagy csend ül a nádason, koromsötét nyugalom. Szemben, az ég alján már látni egy piszkosszürke vonalat.

Még sétálni sem enged el. Ha nem lát, körberohan: ellenőrzi mind a két bejáratot. Útközben pedig itt tekereg a lábam alatt. Délben, amikor bekapcsolom a híreket, felugrik a dívány peremére, azután leereszkedik mellém, puhán, óvatosan. És megszólal: vékonyka, panaszos hang tör fel a torkán. Hiányoztál! – mondja, és az arcomhoz dörgöli az orrát. Nagy, nyirkos puszit ad. Alszunk, az

ismerős bemondó hangjára elnyom az álom. Elömlik rajtam valami langyos, mély nyugalom.

Azelőtt gyakran álmodtam az Óvilágról. A régi házról, a postaládáról a kertkapuban. Most, elhalványulnak az álmok. Tudom már, hogy késő van, és hogy minden hiába. A kör bezárult, ezentúl végérvényesen itt maradok.

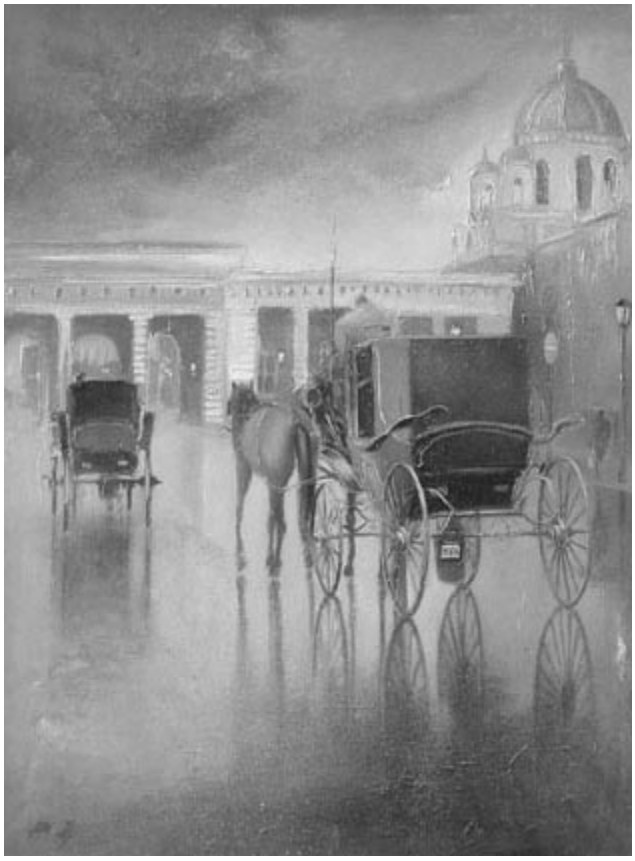

Kovács András Ferenc

Búcsú az angyalitól

(Öt vers Dsida Jenőhöz)

„Ó, nagy Urania gyermeke te!
Szent Helikon magasán lakozó,
búgj lakodalmi, tüzes dalokat,
és a sötét levegőbe röpíts,
rázz lobogó fenyüfáklyát!”
(Callutas – Dsida)

Hymenaios

Antik metrumokat telít,
S görget vénen a görbe gond:
Megszólítani hogy lehet
Bűbájt, éteri szellemet,
Ifjat, szépet idézni?

Vágyakban lakozót nehéz
Megnevezni, elillanót
Méltón hívni, ha lepkeként
Röppen, szóba időtlenül
Lelkes, légies árnya.

Elszáll – már örök ismerős,
Mint egy távoli, hű rokon:
Üdvözlégy Dsida, jó Jenő,
Légy szent, friss tünemény, derűs
Álom játszi halálban!

Derűs, játékos éjben

Jótét lélek, alázatos poéta,
Testvér, pajkos eretnek és keresztény,
Franciskánusi misztikus, te pajzán
Gyermek, szent szeretet s remény bohóca –
Elrévedt, pirulós mosoly dereng át
Arcodon, s eleven határtalanság
Rezzen szét, ha te szólsz, a halk beszédből.
Boldog hajnalozásban élsz, merengőn
Nézdegélsz ki a menny repedt üvegjén,
Kávéházi barátok, új szeráfok
Köréből, s szeretőkkel évelődvén
Túlédes feketéket elkavargatsz –
Őrült sok cigaretta gyúl, parázslik,
Fölcsillagzik a füst, kereng a csillár,
S látod, hogy körül egyre több a vendég:
Bolygók habzanak űr sötét levében...
Ó, költő, könyörögj az Úrhoz értünk!

Elérhetetlen ének

Arcod mind ragyogóbb: fényteli, földi, más.
Nyíltabb, mint nagy egek tükre tavasz felé,
Sétatéri tavon hogyha sugár remeg,
S tékozló, rokokós, dús
Felhők futnak a rét füvén.

Díszes tájakon át jársz, csavarogsz, kutyás
Vándor, tűnt alakod fess, elegáns, vidám,
S lényed lágy lebegés, nagyheti látomás,
Megváltó, muzsikáló
Víg legenda – magasba leng.

Isten tudja, miért lendület, áldozat,
S mért lesz mindig a vers adni tudás, öröm,
S mért kálvária is, mért Helikon hegyén
Túli várakozás, mért
Nagycsütörtöki tört magány?

Egy mértékre szabott, gyors, közönyös világ,
Szatmár gyöngye, naiv gyermeke, szép neked?
Egy hibátlan, igaz, szebb, gyönyörűbb ütem
Könnyűsége – egy angyal
Sóhajtása hová sodor?

Unt, romlékony anyag, lelki kacat, csiszolt
Apróság, csupa szó, s mégis a tiszta lét
Borzongása – a vers mozgat a fény felé,
Formát ad, s maradandóan
Pörget minden örök fohászt.

Kantikum alkonyi fényben

Köztes árnyakkal nyüzsög ős magasság!
Arcod áramlik mezején a mélynek,
Fák suhognak túl – fiatal maradtál,
Mint a felejtés.

Agg acsargások soha föl nem érnek,
Friss öcsénk, elszállsz örökifjan ismét!
Szellemes, boldog lakomákra hívnak –
Nem köt öregség.

Fényes omlós menny kenyerét, a csendet
Törd meg, osszad szét: ez a teljes élet.
Dallam, éjtajték... Hazahív a hűs ég,
Hull gyönyörűség!

Marosvásárhely, 2007. április 12–18.

Bocsánat, égi költő...

Düböngő szívvel, könnyedén, humorral,
Hozzád illően illenék ma írnom
Művészi esszét, bölcs, finom tanulmányt,
Cifrán cukrozva bő citátumokkal,

Sok tarka-barka véleményt, utószót
Szép verseidhez, melyeket kötetbe
Tavaszra várón, tétlen válogattam.
Olvastalak, s a téli holtidőkben

Iramlásod csodás, varázslatos volt:
Ezerszer érzett, titkos, ismeretlen!
S megifjított, erőt adott megint
Veled lehetni, verseiddel élni,

De megbocsáss – lírádról bármit írni
Idétlen volna, hetyke vakmerőség,
S mit írhatnék, ha tán nem is tudok már
A költészetről semmit, semmit írni?

A földi lázas életáhítatból
Kibomló, fuldokoltató örömről
S az édesült, fölhabzó félelem
Tündökletéről inkább hallgatok.
Mélyebben, mint egy foghatatlan angyal.

KISS LÁSZLÓ

Kalandok, zenével

ATTILA, ÉN, ÉS A VILÁG

Ünnep

Miután a Gyula idegenben játszik, a zene jegyében értelmezzük a ránk szakadt négynapos hétvégét. Március 15-e színe a vaníliafagylalté, a Petőfi-térre bekukucskál a tavasz. A helyi gimnáziumban rendezett 24 órás megafoci utolsó akkordjai még fülünkben zönögnek, ahogy bicajunk a romantikusan széles kapualjba támasztjuk, napszemüveg elő, sapka le, a Himnuszt adják. Hatvan percecskével odébb csontkukacokat szenderítünk jobblétre, ásó, kapa, horgászcucc. Időközben Eszenyi Enikő somfordál a Petőfi Rádió mikrofonjához, és úgy dönt – kard ki kard –, elszavalja a Nemzeti dalt. Petőfi mint feminista. Fütyit a nőknek!

Összenézünk Attilával: ennél még Vikidál Himnusz-parafrázisa is jobb volt a magyar–németen – kis pénz, kis foci. A művésznő görcsösen rikácsol, akár egy házsártos gazdasszony, a záró strófánál vért és tajtékot hány. Rabok legyünk vagy szabadok!

Választunk: másnap Quimby, Csabán. A Quimby olyan zenekar, amelynek akkor is érdemes elmenni a koncertjére, ha egyetlen számát sem ismerjük. Mágikus káosz és a ritmusszekció vibráló nyüzsgése, diabolikus románc és laza dzsesszes-bluesos utazás. A szárnyas idő elröppen, minden míve tűnő szárnya körül lebeg! Hazafelé Lollim barna szemöldöke a fény az éjszakában. Lassan megérkezünk.

Itt van újra

Gyulára egy nyár eleji hétvégén beszökött az ősz, a Dobozi úton suhant nesztelen, s rátalált – az ég tetejéről – a parton heverésző rám. A gát oltalmában fekszem, a lekaszált gaz boglyájának tövében, sustorognak az üdülőkörzet fái. Bukolikus csendélet, számban tajtékpipa, gomolygó nyugalom; marhacsordát képzel mögém a gyanútlan csónakos. A távolban lustán moccan a víz, a vasúti híd táján impresszionista piktorok ügyködnek az égbolt mennyezetén, valahol a tévékben a Chelsea és a Manchester gyűri egymást – kupadöntő, utolsó nekiveselkedés – mintha számítana, hogy ki és mit.

Alig három órája, hogy szerette barátunk (Attila) a főváros felé vette az irányt. Hét előtt megcsörget, hangjában angolfoci-rajongás és urbánus beletörődés alkotta szomorú elegy; hallani, ahogy háta mögött elszalad a Kőbánya-Kispest, rossz arcú pesti vagányok lógnak a tűzfalakon.

Tudok-e eredményt. Tudok: nem fogtam semmit.

Értjük egymást.

Amúgy is a pusztulás és a bánat mindenütt. Hogy amit rakunk délig, leomlik estére. Az üdülő fölsebzett teraszán macskák évődnek, a focipálya fölötti nyaralóba pók szőtte magát, üresen nyikorognak a libikókák. Odabent a tejporgyár, horribile dictu, szuvas fog. De legalább ebben emlékeztet Déva várára.

Kikapcs

Nyár következik: két érettségi egzámen közt Szegedet vesszük célba. A levegő párás, az égbolton valaki díszleteket tologat: nehéz seggű felhők vonulnak délkelet felé, mögöttük a nap bújócskáz. A látvány pazar, akár a hamburgerpogácsa a gyulai körforgalomnál.

Két pályaudvar közt a város számtalan fallikus szimbólumának egyike: a Vadaspark hullámzó zöldje fölött elefántcsonttorony nyúlik az égbe, oldalán vörösen lángol a Pick felirat. A gyárat övező palánkon reklám-graffiti: „Bekaphatja!" A kép előterében flegmán rágcsál egy láma.

Attila szerint akár vérig is háborodhatnánk.

A sötéten csordogáló Tiszán motoros csónak hasít, Lollim barna szemöldöke lobog a szélben. A túlparti strand sövényei közt foszlányokban még kivehető a tavalyi Ifjúsági Napok néhány tétova akkordja – G dúrban zúgnak a fákon a kabócák, mert ha ünnep nem is, Quimby koncert lesz még bőven a világon; Csabán ez évben – utaltunk rá – a csapat már megtette kötelességét, gyúrunk a repetára.

(p. s.: szeretnénk beszélni azzal a süllővel, amelyik a minap kevés híján kitépte harcedzett botunkat a tartóból, s akasztás után mély rugdalózással tudtunkra adván, kicsoda is ő, nem átallott belegubancolódni egy számunkra megoldhatatlan problémát jelentő akadóba, hogy onnantól, horoggal a szájban, tovább élje a süllők igaz, de haszontalan életét.)

Zúzda

Budapest nem könnyű hely, de a látvány szívmelengető: a Gellértről elkeresztelt hegy apró kiugróján ücsörgünk, ahonnan a hasonnevű hotelre látni. A kávét Attila olcsónak tippeli (1500 forint), de a fő attrakció a hat zenész, a száztagú zenekar csücske: cifra-vörös mellénykében húzzák a szarbarna napernyők alatt bambuló elit nótáját. Kedvencünk a cimbalmos: látjuk, ahogy szorgosan jár a keze, ide-oda kalapál, mintha lapot osztana, itt a piros, hol a piros – de sehol egy hang. Néha belekap a szél, s felkúszik a cincogás, végül marad a Róma felé kanyarodó

repülőgépek moraja, valamint a Duna: a mogorván lebegő uszály és a rakparti kövek fölött keringő sirályok.

Hatebreed koncerten voltunk. A Hatebreed puritán zúzás, érettségi után való muzsika. A basszusgitár röfög, a hangok kavalkádnak. A Petőfi híd lábánál veszteglő hajó kis híján elindul a sötéten hullámzó folyón, ki merre lát. A táncparketten Aradszky László helyett jópofa hardcore-szimpatizánsok – fejünk fölött elröpül egy bakancs, követi a gazdája. Egyetlen szigorú főbólintás a hely.

Hazafelé gőzölgünk, akár a Gellért-fürdő vize. Fülünk darazsasra zsibbadt, de szívünk megtelik élet-szerelemmel. Pedig a hold csonka, méghozzá milyen csonka.

Epilógus

A dél-békési aszfalt szelíd lankáin zötykölődve – végül – Sepulturát hallgatunk. Keményedik a helyzet: a Sepultura állat, dörgedelmes etnometál. Állat, dörgedelmes etnometál akkor van, amikor az énekes lefelé jön a gettóból a riói utcagyerekek gyűrűjében, és gyomorból üvölt. A mélyre torzított gitárhangok mögül kiérezni az Amazonas menti mocsarak savanykás bűzét, miközben a tamok és cinek és kongák sűrűjéből észrevétlen megszületik a ritmus. A Sepultura minden létező eszközt bevet, feldúlják egy kisebb törzs életét: hárommázsás erősítőket kötnek a hangszerhez, pocaktűrő ágyékkötőben ropják a viskó körül, akusztikai skálájuk pedig brutálisan széles. Egy ízben mintha nyerítést vélnénk felfedezni a gitárszóló végén, aztán kiderül: a ló az, az előttünk robogó utánfutóból. Előzni képtelenség, besorolunk mögé, így csordogálunk lefelé a térképen, ami a lovat feltűnően frusztrálttá teszi, mintha nem volna rendben a lelkiismerete.

A távolban, akár egy középkori erődrendszer, a bihari hegyek fűrészfogazott vonulata. Amikor az éj leszáll a hegyekre, akkor ott nagyon súlyos dolgok vannak, gondolkodunk el Attilával.

Nyulak között csattogtatjuk a fotóapparátot ideátról, könnyű pára rakódik az arcra. A közeli romkastélyt befonó lombokon megcsillan a lemenő nap fénye.

Esőcsönd

(bonus track)

Egyre inkább olyan ez a világ, magyarázza Attila, hogy enfarkába harap, elejéhez kunkorodik a vége. Apró szőrök násza a kád szűrőjében. Nejlontasakban tekergő csontkukacok. Hamutartóba nyomorgatott csikkek diszkrét bája.

Kifelé robogunk, megint, cél a vízpart. A híd fölé nagy szárnyát borítja valami virrasztó éji felleg, ami se nem virrasztó, se nem éji, lévén, dél van. Fellegnek mindenesetre felleg, lila színű – az Úr kalamárisa, melybe idegességünk pennáját mártogatjuk. Vagy kék? Nem vagyunk könnyű eset: ha Szabolcs nevű ismerősünket üdvözöljük, tuti, Balázst mondunk; ha buli van a várnál, biztosan a víztoronyhoz megyünk; ha csekket akarunk befizetni a postán, száz százalék, hogy a bankban kötünk ki.

Öt perc peca. Tűszúrások a kisimult vízfelszínen. A zápor, akár egy lovas hadsereg, végignyargal az orrunk előtt. A kétrét hajtott horgászdobozon összekoccannak a molekulák, zizeg a fűbe gyűrt tescós szatyor, csattog a víz a vödörben. A nagy dolgok ismétlik önmagukat, ordítja Attila pakolás közben.

Példának okáért megint emberhátrányból tudott nyerni a Gyula. A fák meghajolnak az esőfüggöny előtt. Az ablaktörlő lapátjai eszelősen kalimpálnak.

Messze, a híd fölött ragyog a nap. Innen olyan, akár a nyakba akasztott érem. Egyre inkább olyan.

VÖRÖS ISTVÁN

Saját Tao

54

A barlangba a kis út *visz le.*
A kis út *a nagy* út
barlangfalra vetülő
árnyéka.
A kis út *a nagy* út *alapjain*
vezet át, mint a békajárat.
Az is szép, ha átmegyünk
egyszer a nagy út *alatt.*
Az is szép, ha a barlang
falára vetítve megjelenik
az igyekezetünk.
Mint amikor kifogy a toll,
és rögtön utána a másik is,
eltörik a ceruzahegy,
beszalad a papír,
a papír alatt új világ
nyílik meg,
a kis út *papíron vezet,*
a barlang fala papírból van,
a nagy út*on papíremberek*
járnak – gondolatok,
szőrcsuhás emlékek.

A család: nevekből áll.
A falu: fából épült.
A király: rongyokba öltözik.
Mindehhez az erényfa *rostjait*
és termését kéne felhasználni.
A király rongyai 5 év alatt
öltönnyé kopnak.

A faházakat 5 év alatt
téglára cserélik.
A neveket 5 év alatt
egyszer se mondják ki.
Honnan tudom, merre
tart a világ?
Onnan, hogy merre tart
a papíron a ceruza.

55

Változnak-e a világ törvényei?
Nőhet-e magasabbra az erényfa
egy bokornál?
Egy barackfánál? Egy cseresznyénél?
Egy iskolánál?
Aki az árnyékába telepszik,
bármekkora is ez az árnyék,
olyan védett lesz,
mint egy csecsemő.
Az erényfa kérgét,
ha megvágod,
olyan tejet ad,
mint a kaucsuk.
Egyre kisebb leszel,
mint egy összenyomott
gumilabda.
A csecsemő, ha kell,
egész nap ordít,
mégsem reked be.
A felnőtt, ha kell,
egész nap hallgat,
mégis bereked.

Csak akkor hallgass,
ha van miről.
Csak akkor beszélj,
ha mást meghallgattál.
De sosem lehetsz olyan okos,

mint egy hatéves,
sosem lehetsz olyan kitartó,
mint egy hároméves,
sosem lehetsz olyan erős,
mint egy újszülött.
Az út vissza kell vigyen
önmagadhoz,
az idő egyszerre kell
teljen önmagával.
De az erényfának mindig
magasabbnak kell lennie
önmagánál.

56

Csak akkor hallgass,
ha mindent tudsz.
Csak akkor beszélj,
ha nem tudsz semmit.
Különben visszaélsz
a hallgatással,
különben a kérdéseid
nem lesznek ártatlanok.
És aki sem eleget, sem
elég keveset nem tud?
Az hallgasson
vagy beszéljen?
Ha megkérdezi:
hallgatnia kellett volna.
Ha hallgat:
ne hallgass rá.

A szent, a bölcs, az őrült
sem rokona, sem ismerőse
nem lehet senkinek.

A szent, a bölcs, az őrült
sosem én vagyok,
sosem te vagy,
sosem ő.

A szent, a bölcs, az őrült
mindig mi vagyunk,
mindig ti,
mindig ők.

Csak akkor szeress,
hogyha szeretnéd, ha szeretnének.

SZÁNTÓ T. GÁBOR

utas és holdvilág

A-nak

firenzében később kelnek a madarak
habár e város mindenkinél korábban ébredt
mediterrán – írtam egyszer egy nőről
később rájöttem ez azt jelenti köztes föld
szabadulni akarok tőle

egy göndör barna asszony fekszik most mellettem
lehet hogy vele élem le az életem
csak ne haljon meg előttem
vesztettem már eleget e ruletten
elhagytam és hagytak el

mióta nem félelemből keresem mások társaságát
mindig is riasztott hogy valaki az utolsó lesz az életemben
a nőkről is a halál jutott az eszembe
(igaz miről nem az jutott eszembe mióta élek?)
kapaszkodtam beléjük mint mentőcsónakba
a végtelen vízen hisz tudtam
soha nem érhetjük el a túlsó partot

most sétálni csábít a hajnali madárcsicsergés
letüdőzni e szabad város levegőjét
újjászületés? – ne túlozzunk a pátosz
nem illene hozzá legfeljebb hozzám
szentimentális későn érő típus
de néhány nyugalmas év
ízek illatok s a test bűvöletében
nem volna ellenemre és nem volna talán hiábavaló
mielőtt jön a hajlott hátú vezeklések kora

már majdnem reggel viszik a szemetet
az izgalmas nap után kell s már hat az altató
időt kell nyerni holnap is vár
a lassan csordogáló arno fölött a ponte vecchio

siena

a boldogtalanság-konstans követeli jussát
túl sok volt a gondtalanság a derű és a fény
a gótikus sikátorok fölött
a szürkületben összehajlanak a házak
a sötét árnyak között csak az égre látni
zuhan a tér a dóm felé a piazza del campon
idegen korba városba életbe testbe téved az ember
harangok zúgnak fejében bármerre indul
ez nem a tyn templom a moldva sincs sehol
mégis olyan mint egy fegyencgyarmaton
turisták sétálnak vidáman ő határt sértett
szédül szorong benne ki boldogságra tör
a kínzástörténeti múzeum díszlete e város
a középkorban megégetnének bennünket
a huszonegyedik században csupán a mélabú

utazás

napra nap más városok más tájak más szobák
bazárvilág mellékutcáiban egy-egy relikvia
ha nem tudod hol jársz, mely korban
mit keresel és mit találhatsz hiába mész
tompaságba süppedsz melyből csak

gömbölyödő formák éleszthetnek évődő szavak
fanyar bor íze fűszerboltok trattoriák pikáns illata
bédekkerek lapos iróniája

a világot könyvekből ismerhetni meg
míg utazol csak illusztrációkat nézegetsz
isten képeskönyvének lapjait
szabadon járkálsz tovább írod visszabeszélsz
ám akármilyen messze jutsz nem menekülhetsz
sorsod akár gyanús alak sötét sikátor mélyén
vagy sosem látott emlékként mégis felrémlő lépcsőfordulóban
eléd toppanva borostás képével áporodott leheletével rád liheg

országúti fogadóban ausztriában

felpúpozott tányérok izgalma a kassza előtt
salátabárok kivagyisága
k-európai agyonzabáltság
a deviza-önemancipáció idején
vagy tán túlélők gyermekéé
netán a fogyókúráztatott kisfiú
eszi le utóbb visszamenőleg s előre is
amitől egykor megfosztották
csömörig kumulálódó okok
aztán csak az okádás megkönnyebbülése
mintha ki lehetne hányni
történelmet gyerekkort halált

HALMAI TAMÁS

Bárka

Eleven öröm súlyos vizeken,
szerelem viszi és szeretet vonja,
tékozlókból lett ölelésnyi nép,
erős vár, ring és ragyog, s míg elé
remény tereli a boldog világot,
addig a család hitből szőtt neve:
nap alatt bárka, bárka alatt tenger.

Gyermek

A gyöngyöket még számolatlan gyűjti,
és név szerint ismer minden manót,
anyának hívja az agapé *őrét,*
az ízt az ínytől nem választja el,
a nyelv előtti nyelvben él egészen,
a rendelt időn kívül, mielőtt
boldogtalannak lenni megtanul.

Nazianzi

Betűk, himnuszok, levelek és lelkek
üdvös tudója, szavak püspöke,
az Ige és a csend határán, atyja
örökében az örökre vigyázó,
a teremtés könyvét hittel lapozni
s a kendőzetlen gondviselés nyelvét
beszélni biztat ma is, szentül védve.

Korona

Aki kér, annak adni kell, *ezt mondta,*
és: nincs egyéb bölcsesség, *fűzte hozzá,*
se tékozló fiú, se esti görcsök,
se mágiás hangok a rádióból,
nincs más, nincs ima, nincs confessio,
se Jeromos, se ország, se derű,
koronázási szertartás, ha adsz.

Jóság

Elhagyja posztját, aki bármit elhagy,
elvész, ki elvesz, utat vét a vető,
puszta hullás lesz, szédült szárnycsapás
a szavakkal mérgezett levegőben,
ront és romlik, ha nem épít s nem készül
a jóság tudományát megtanulni,
tanulás közben tudni meg a jót.

Feladat

Hozzátenni a világhoz csak egyet,
egy almafát, egy könyvet, egy fiút
vagy lányt vagy többet vagy egy tiszta udvart,
egy szonátát, egy szonettet, egy zsemlét,
egy kézszorítást, ajándék mosolyt,
csak egyet mindig, csak egyetleneggyel
gyarapítani a kifoszthatatlant.

Öröm

Visszatalálni a kövek közé,
a virágok és bogarak közé,
a fa alá, a nap alá, a kertbe,
a paradicsom édes levegőjét
kortyolva újra, meghasonlás nélkül
a bálványtalan egyidejűségben,
a gyermekkor evangéliumában.

Minta

Alamizsna és aszkézis között,
szeráfok és sztarecek gyűrűjében,
egyedül mégis, mint a többi testvér,
édes szegénység s keserű szabadság
között követni a követhetetlent,
a madaraknak dallal prédikálót,
elveszve Klára napos mosolyában.

Hajnal

Napos idő jön, mi jöhetne más,
a lélektelen, rémülő sötét,
a naptalan kedély szaka után
mi más jöhetne, naposabb idő,
démonok helyett másik démonok,
ártás helyére bármi: fénye lesz,
akármi jön: mint második nap, kel fel.

VILLÁNYI LÁSZLÓ

Miért e nők

UTÓSZÓ AZ ISMERETLEN KÖLTŐNŐKHÖZ

Tíz éve Vivaldi felől faggattak, most meg folyton kérdezik, miért e nők, s nyelvük miért onnan? Válassza ki hát mindenki a neki tetsző magyarázatot, vagy ha ideje engedi, a variációkból csináljon magának egy kollázst!

Gyerekkoromban, a szabadkai villamoson utazva, önkéntelenül is meghallottam az utasok történeteit, vagy a történetek töredékeit. A férfiak szívesen mesélték, hogyan tette őket tönkre valamely nő. Többnyire egy szót se értettem az egészből, mégis minden este füzetembe írtam a mondatokat, félmondatokat. Aztán megfeledkeztem a feljegyzésekről. Tavaly azonban kezembe kerültek, sorra születtek belőlük a versek. De kudarcot kudarc követett, míg rá nem jöttem, hogy a nők szemszögéből kell láttatnom a szabadkai férfiak emlékeit.

Az elmúlt tíz évben nemcsak Vivaldi titkos naplóját, hanem a hozzá írt leveleket is megtaláltam. Többnyire nők ibolya, rózsa, nárcisz, liliom, ámbra vagy fahéj illatú leveleit. Volt bennük esdeklés, hála, számonkérés, szidalom. Hatvankilencben pedig négy sornyi költészet.

Torontóban találkoztam egy Sri Lanka-i lánnyal, aki odajött hozzám, s áradozott, mennyire megérintette kerti szövegem. Amit néhány perccel korábban olvastak fel angolul. Engem pedig te érintettél meg, rebegtem, mit is mondhattam volna mást, hiszen a lány gyönyörű volt. A verseit viszont egyre kedvetlenebbül olvastam, számolatlanul érkeztek az utóbbi tizenöt évben. Végül rájöttem, érdemes átírni őket, mégiscsak van bennük valami, legalábbis hatvankilencben. Négy versorra való élet.

Számba vettem életem nőit. Vagyis a velük való létezés töredékeit. Nem változtattam semmit, pontosan így történt minden. Csak éppen az ő szájukba adtam a szavakat.

Kamaszkorom óta kedvenc szórakozásom, hogy a vonaton elgondolom a velem szemben ülők életét. 2006 farsang utóján, Tatára érve, amikor chimérák kukucskáltak be az ablakon, elhatároztam, hogy azontúl hatvankilenc úton csak nőkkel szemben ülök le, s kiemelem életük jellemző részletét. Ezekből íródtak a versek.

Az Internet az oka mindennek. Fogalmam sincs, miért éppen nekem küldözgették történeteiket a nők. A világ minden tájáról. Még börtönből is. Jött regény,

eposz, szonett, de túlírt volt mindegyik. Valamennyiből négy sort tudtam hasznosítani, mint ahogyan mindig csak azonos mennyiségű mézet lehet kiemelni egy kanállal.

Lánynak születtem Beregszászban. Állítólag apám széttépte a levelet, amelyből arról értesült, hogy hiába várt fiút. Ő ugyanis fogantatásom után, a család egyesítéséig Győrben élt, mi pedig édesanyámmal és nővéremmel a lezárt határ túloldalán, a nagy Szovjetunióban. Fannynak kereszteltek a beregszászi református templomban, anyám kedvenc könyve volt Kármán Józsefé. Aztán tízévesen mégiscsak fiút ölelhetett át apám. Mert ő azonnal érzékelte, hogy a lánytestben fiú lakozik. Beregszászi nagyanyám soha nem tudott szoknyát adni rám, s nagyapám biciklijén tanultam meg egyensúlyozni, a váz alatt átdugva lábamat. Ekkor, tízévesen lettem Lackó. Szüleim igyekeztek eltüntetni minden áruló nyomot, amiben segítették őket a szigorú törvények, Kárpátaljára művészet volt eljutni Győrből. Ötödikben, a Kálvária utcai általános iskolában szerelmes levelet kaptam attól a lánytól, aki ma Casablancában él. Mivel jól fociztam, gyanútlanul befogadtak a fiúk is. Szüleim újra megkereszteltettek, immár fiúként, katolikusnak. Apámnak a lehető legjobb szakmája volt, délutánonként szerelte azok autóját, akik dokumentumot adhattak fiú mivoltomról. A legtöbbet néhány évvel később, a Kiegészítő Parancsnokság főnökének kocsiján kellett dolgoznia, hogy megússzam a katonaságot. Én csak egyszer ijedtem meg, amikor az iskolaválogatott kapusaként, az egykori Rábca-meder helyén álló kézilabda pályán védtem, s valaki beszólt: ez olyan, mint egy lány. Még aznap rövidebbre vágattam hajamat. Felnőttként se jutott eszembe, hogy esetleg átoperáltassam magam. Gondoltam, ha már a természet játékának rendhagyó szereplője lettem, végigjátszom az összes mondatot. Ahogyan tízévesen az a szőke lány felismerte a lányos arc mögött a fiút, úgy talált rám tízévenként a szerelem. Négy nő „óvta bennem a férfit", idézhetem hegyek között élő barátom szép szavát. Elmondhatom tehát, hogy egy transzszexuális ember múzsái ihlették ezeket a verseket. A nők érzékenysége iránti hódolat. Csak-csak van valami biztató ezen a földön, ha élnek olyan nők, akik a női testben is szeretni tudják a férfit.

Férfiként nem sokra vittem. Gondoltam, bátrabb leszek, ha feminin énemet beszéltetem, egy költőnő merészebb. Csak később alakult úgy, hogy hatvankilenc lett az egyből. Zseniálisak a verseid, üzente a festő, aki addig csak fejét csóválta, túlságosan szelídnek tartotta próbálkozásaimat. Az üzenet itt van a telefonomban, bármikor, bárkinek meg tudom mutatni.

Gyóntató pap is lehettem volna, némelyik nő olyan nyíltsággal vallotta meg az idők során titkait. Talán jól hallgattam. Vagy a kellő pillanatban mondtam ki egy szót. Mindenesetre a nők nem fogták vissza magukat, megismerhettem egy-egy történet legapróbb részletét is. Ezekből válogattam ki ezt a hatvankilencet. Hogy milyen szempontok szerint, az maradjon az én titkom.

A játékkal sem árt vigyázni. Amikor egy évtizede Székelyföld egyik legszebb és legokosabb lánya, a madéfalvai Részeg Imola így kezdte leveleit: Kedves Antonio, nem számoltam azzal, hogy mások komolyan vesznek, s összetévesztenek verseimmel. Ha a szerkesztőségben megszólal a telefon, s Vivaldit kérik, kolléganőmnek már a szeme se rebben. Én meg türelmesen hallgatom a kérdéseket, melyek többnyire valamelyik darabom interpretációjáról szólnak. A lányok – mert férfi még sohasem hívott – a beszélgetés egy pontján mindig szerét ejtik annak, hogy elárulják, az ő nyakukon is ott van az a bizonyos folt, vagyis jelzik, ők bizony hegedűsök. A zenei problémák boncolgatása rendszerint a szerelmi gubancokra tér át, érdemes fülemhez tartanom a kagylót. Az elmúlt tíz év legizgalmasabb telefonhívásaiból születtek ezek a versek.

KÁNTOR LAJOS

Madách kalandja a Korunkban

Madách Ádámjának, *Az ember tragédiájá*nak közel másfél évszázados kalandos története folyamatosan része a kortársi magyar irodalomnak. Ennek kis, ám korántsem érdektelen hányada kapcsolódik a kolozsvári *Korunk* évtizedeihez, kiemelten az újraindulás első, 1957-es évfolyamához és az 1973-as jubileumi évhez köthetően. A folyóirat teljes Madách-bibliográfiája számos tételből áll, mindenekelőtt e két – szélsőként megjelölt – évszám között; valamennyit akár erősen tömörítve leírni vagy éppenséggel elemezni most nem vállalt feladatunk. Ám a Korunk-történet és a Madách-recepció összefüggésében néhány jellemző mozzanat kiemelése túlmutathat a szakkutatáson, bevilágítva az elmúlt félszázad magyar és romániai magyar históriájába.

Egy fiatal, harminchárom éves kolozsvári kutató, filozófusjelölt, Tordai Zádor az alig pár hónapja indult lapban közreadja jegyzeteit *Az ember tragédiájá*ról. 1957 augusztusát írjuk. Már nem csupán a XX. kongresszuson vagyunk túl, hanem a magyar forradalom leverésén is – és ez a *Korunk* számos közleményén lemérhető, a legelső lapszámoktól kezdve. Mintha éppen ez az augusztusi szám azonban kevésbé volna a hivatalos elvárások szerint átideologizált, legalábbis nem üt át rajta az „ellenforradalmi megnyilvánulások" megbélyegzése. Tordai úgy vezeti be írását, mintha egy normális közegben élne. Íme: „*Az ember tragédiájá*t újra és újra elő lehet venni, mindig megakad az ember egy gondolaton, egy szón s az elmélkedés mintha egy lökéstől elszállna, elszakadna, önpályára szaladna, mégis a maga szabályai, törvényei szerint repül. Szabadon, mégis megkötve. Mint a bolygó vagy üstökös a nap körül. (Néha sápadtan visszatükröző holdként csupán.) Nehéz az ilyen műről tanulmányt írni, nehéz elemezni, s nehéz róla glosszákat nem írni." Ő ez utóbbit választja, a szabadnak vélt – későbbi években az „alkotó marxizmus" címszava mögé bújtatott – gondolat jegyében. A többes szám első személy használata utal rá (marxista hivatkozások mellett), hogy a Madách-műre vonatkozó jegyzetek a „körön", az uralkodó ideológián belüliek. Például: „Egyszóval van-e reális alapja az ember tragédiája gondolatnak? Mert ha nincs, Madách műve gyökereiben rendül meg, s igazán érthetetlen volna, miért élvezhető ma is, különösen nekünk, akik társadalmi pesszimizmusát nem osztjuk." Akár azt is mondhatnánk, hogy Tordai Zádor alapállása nem áll távol az 1955-ös Lukács György-féle Madách-kritikától. Csakhogy abból a megállapításból, mely szerint „Az ember tragédiája, Ádám tragédiája: a hit emberének a tragédiája", a *Korunk* filozófiai esszéjének írója korántsem Madáchot elmarasztaló következtetéseket von le. Tordai Zádor nem rejtett célja: a saját korabeli vakhit visszautasítása – legyen ez vallásos hit vagy a jövő tökéletes társadalmának politikai (kommunista) hite, elfogultsága. „Ami változik, éppen azért tud változni, mert nem tökéletes. A valóság lényege pedig a változás, tehát a nemtökéletesség is. Ami létezik, sohasem befejezett. Ami befejezett, az már nem létezik. A tökéletes-

ség a halál. A valóság azért nem tűri az eszményképeket sem, hiszen nem valósulhat meg sem emberben, sem társadalomban, mert az önmagának a nemlétét jelentené." Tordai Zádor a kiutat Luciferben, a tagadásban látja („A Tragédia legpozitívebb alakja talán Lucifer"), mert ő „mint a tagadás szelleme minden haladásnak a magva". Tíz tételben összegezi jegyzeteit Tordai, és ezekben sorra ismétlődik a hit veszélyessége, a hit tagadása. Az ötödik tételben így: „A harcoló hívő arca az inkvizítor arca. Az ecclesia militans útját – a hitet itt sem szabad a vallásra korlátozni – máglyák jelzik. Miután a valóság szembeszegül a hit harcosának akaratával, hát erőszakhoz folyamodik. [...] A józanul saját fejjel gondolkodók az ecclesia militans gyűlöletét vonják magukra. Egy azonban biztos: gyilkolni, börtönbe vetni embereket lehet csupán, a valóságot, a népeket, a dolgozó osztályokat nem. Ezért kell a hívőknek végül is elbukniok. Ha okosak – csalódnak, kiábrándulnak, ha ostobák – s ez a gyakoribb –, fejjel rohannak a falnak. Nemtelen végük mindig csak megvetést érdemel." A jegyzetek írója vitába száll azokkal, akik a párizsi szín, a „fényes nap" emlékét a mű középpontjába emelik, mert hogy a forradalmi kép után nem következik be kiábrándulás. Tordai Zádor ezt az érvet erőltetettnek mondja, szerinte a Tragédia VIII., IX., X. és XI. színe egymástól elválaszthatatlan; poétikai hasonlattal élve, kijelenti: „Olyanok, mint a keresztrím. A VIII-ra a X. csendül rá, s a IX-re a XI." A legbővebben a madáchi falansztert – valójában azonban az eszményinek mondott társadalom 1957-ben is hirdetett tételét – glosszázza. Ilyen mondatokkal: „Aki az emberiségre gondolva elfelejti, hogy az nem egyéb milliónyi embernél, akiknek megvan a maguk vágya, gondolata, öröme, bánata, az nem humanista. A humanizmus az embert szereti, s számára az emberiség éppen az emberek összessége, nem valami elvont fogalom, absztrakt eszme." És: „A Tökéletes Társadalomból Ádámnak ki kell ábrándulnia, hisz nem ez a küzdés célja, hanem a valóság megismerése és saját törvényei szerint való megváltoztatása, emberibbé és jobbá tétele. Első feltétele pedig, hogy ne ábrándokban keresse a világot, de siettesse az embertelen világ halálát, gyorsítsa annak a világnak a kialakulását, amelyben az ember embert meg nem alázhat, meg nem gyalázhat, ki nem foszthat, el nem veheti munkája termékét, meg nem gátolhatja szellemi kialakulását és kiteljesedését. Egyszóval: egy olyan rend kialakulását segítse elő, ahol a közösség szolgálja az emberek összességét. A cél tehát nem az ideális, hanem az emberi világ. Segít ebben a Tragédia falanszter jelenete? Kétségtelenül."

Vagyis Tordai Zádor nagyon messzire kerül Lukács Madách-bírálatától. Az esszé tizedik tétele Madách nagyságát hirdeti. Az álnagyságokat eltörüli a feledés, az igazinak az utókor igazságot szolgáltat. „S a tant, amely akkor – a bukás után – sokakat őrültségbe vitt, a forradalom tanát – ma értjük igazán. Ott ugrat-e Madách a Tragédiában, ahol a gödör van? Úgy érzem, ott, legalábbis, ha abból a szemszögből nézem, amelyet lejegyeztem."

Alig száradt meg a nyomdafesték Tordai Zádor esszéjének szövegén, megszólalt az ecclesia militans. Az éles vita nem arról szól, hogy Tordai állításai mennyire pontosak *Az ember tragédiájá*nak vonatkozásában, hogy hol téved a szerző, Madách művét tulajdonképpen nem költői, hanem filozófiai alkotásként olvasva (kiegyenesítve a kanyarodókat, a Tragédia belső ellentmondásait); nem az újabb Madách-szakirodalom, elsősorban Sőtér István kiegyensúlyozott, történelmi alapozású elemzésének eredményeivel szembesítik a friss Korunk-közleményt, hanem nyilvánvaló pártutasításra nyitnak össztüzet az ideológus-őrszemek (börtönőrök) az eretnek kolozsvári szerzőre – és a szövegének helyet adó szerkesztőségre. A korszakra jellemző, hogy más fórumok szolgálatosai (a bukaresti

„előrés" Kovács János s a Hajdu Győző szerkesztette marosvásárhelyi *Igaz Szó* névtelen cikkírója) mellett maga a *Korunk* is siet az önbírálattal. Már a következő lapszámban Kallós Miklós, a Bolyai Tudományegyetem filozófiai tanszékének előadótanára, egyben a tartományi pártbizottság felelős beosztású aktivistája visszautasítja Tordai Zádor írásának eszmei üzenetét. *Valóban vagy-vagy?* A címbe írt válasz (kérdés) akár elfogadható is volna, ha nem következne hit és tudás szembeállításának durva, mindjárt címkéző magyarázata: „Aki e kettőt ilyen mereven elkülöníti, az minden marxista jellegű teoretikus ismeretei ellenére sem szűnt meg burzsoá nacionalistának lenni. Nem elég az ifjúságot marxista *ismeretekre* tanítani, a kommunista *érzésvilágot* is ki kell fejleszteni benne." Majd ennél is durvább támadás következik: Tordai Zádor Tragédia-értelmezésének és az 1956-os magyar eseményeknek politikailag-egzisztenciálisan életveszélyes összekapcsolása. Kallós, természetesen pártja nevében, a következőképpen asszociál: „Tavaly ősszel, amikor annyi helytelen és zavaros nézet tört felszínre, nemegyszer találkozhattunk ezzel a szembeállítással. Tudok olyan esetekről is, amikor ezt a magyarországi ellenforradalom idején tételesen is megfogalmazták, valahogy így: a nemzeti együvétartozás inkább *érzés*, a proletár nemzetköziség inkább *tudati* aktus, meggyőződés. Mindez akkor, amikor a Szovjetunió a magyar forradalmi munkás-paraszt kormány kérésére politikai és katonai akcióval sietett az ellenforradalom ellen harcoló szocialista erők támogatására, felbecsülhetetlen szolgálatot téve a szocializmus egész világrendszerének, a következő állásponthoz vezetett: racionálisan értem a Szovjetunió lépésének szükségességét, tisztában vagyok azzal, hogy milyen hatalmas erkölcsi és politikai felelősséget, milyen áldozatot vállal magára, tudom, hogy a proletár nemzetköziséghez való hajlíthatatlan hűségének adta tanújelét, ám érzelmileg nem értek egyet ezzel a lépéssel." Aligha túlzás azt állítani, hogy Tordai Zádor erdélyi-romániai sorsa ezzel megpecsételtetett. A *Korunk* pedig hosszabb távra gyanússá lett. A szerkesztőség magamentésének érthető, ám gyászos folyamatában 1957 októberében közölnek egy visszavonást. Gáll Ernő így emlékezik vissza 1995-ben közölt *Számvetés*ében az eseményre: „A ránk oktrojált szöveg szerint az inkriminált írásban »a burzsoá filozófia csődjének eszmehordalékából származó anarchista nézetek érvényesülnek, amelyek a lelkesedni nem tudó, a haladó eszmények iránt cinikus, nyárspolgári magatartást sugallják«. A nyilatkozat végén – »a meg nem alkuvó ideológiai harc« jegyében – fokozott éberséget fogadtunk." És ehhez, közel négy évtized múltán, hozzáfűzi. „Láthatjuk, a szöveg minden tekintetben a sztálinizmus kelléktárából való."

Madách *Korunk*-kalandjának első fejezete itt zárul. A második valóban nem kapcsolódik az 1957-es kezdethez, bár a kérdés bonyolultabb, mint ahogy az a *Számvetés*ben megjelenik. Gáll Ernő értékelése szerint: „A tünetcsoporthoz tartozik az is, hogy a szerkesztőség traumatizált állapota másfél évtized múltán sem oldódott annyira, hogy 1973-ban, amikor a *Tragédiá*val kapcsolatban súlypontos számot állítottunk össze, visszatérjünk az 1957-es ügyre. De – tegyük hozzá – még a külső körülmények sem engedték volna ezt meg." A külső körülményekről később szólok, a belsőket illetően viszont a magam irodalmi szerkesztői emlékeire hagyatkozom. Bevallom, a „jóvátétel" szándéka – bennem legalábbis – nem Tordai Zádor irányában, hanem Madách „rehabilitálása" tekintetében élt. (Zárójelben jegyzem meg, az 1957 októberi szerkesztőségi cikk Madáchot is elmarasztalta, többek közt azért, mert nem tett különbséget az utópista szocializmus, a tudomá-

nyos szocializmus és a vulgáris materializmus között. Ezt a kritikát más marxista megnyilatkozások is tartalmazzák, a hosszú recepciótörténetben.)

A két évszám közti időben azért még történt valami. Egy korszerűbb Madách-kép kialakítását kívánta szolgálni a *Korunk* 1964. szeptemberi számának élén közölt tanulmány, „*Kiket nagyoknak mond a krónika*" címmel. A Madách halálának centenáriumára írt szöveg a folyóiratbeli helyezése miatt érdekes, egyfajta hármasság jelzi ugyanis a szerkesztőségi elképzelést: Gáll Ernő *Reneszánsz emberség* és Deák Tamás *Michelangelo, a poéta* című írása, vagyis a három együtt a humanista értékek másfajta megközelítését mutatja, mint az 1957-es, balul sikerült kezdet. Természetesen nem az én feladatom saját Madách-tanulmányom értékelése; ami tény, hogy az újabb Tragédia-értelmezésekre, főképpen Horváth Károly és Sőtér elemzéseire épült, a humanizmus kérdéskörét Franz Kafkáig hosszabbítva meg. A figyelmes olvasó találhatott benne rejtett, pontosabban a vitafelet névvel meg nevez(het)ő polémiát, vitatkozást, Tordai Zádorral. Lucifer drámai funkciójáról, főként azonban a párizsi szín értelmezéséről, a „keresztrím" elmélet cáfolatáról van szó, de nem ideológiai, hanem esztétikai érvek alapján. Talán érdemes azt is megjegyezni, hogy a közleményt két, nagy méretű Madách-illusztráció hangsúlyozza, Paulovics László modern grafikái.

A hosszú szünet után 1965-ben újra kolozsvári színpadra állított Tragédia hívta elő Balogh Edgár kommentárját (*A madáchi modell ma*. Korunk, 1965. 12.). A folyóirat főszerkesztő-helyettese Madách közéleti harcára, „következetes eszmény-vállalására" koncentrál, szerinte *Az ember tragédiájá*ban „végül is maga a hit, a feltörekvés szenvedélye emelkedik felül és kapja meg jutalmát". Két hónappal később a Rappaport Ottó rendezte előadás elemzésében én a Madách-mű összetettségét-ellentmondásosságát nagyjából hűen tükröző színpadi változatot értékelem; szó van ebben a kritikában Madách népszemléletéről, Lucifer emberségéről, és arról, hogy a mű főszereplője igenis Ádám (*Hűtlenség és hűség*. Korunk, 1966. 2.). Megjegyzem, hogy ez az írás a lap alapításának 40. évfordulóját ünneplő szám főlaptestében került közlésre.

Az 1973-as év a *Korunk*ban két nagy évforduló, a magyar irodalom világraszóló két jubileuma látványos megünneplésével kezdődik: Petőfinek és Madáchnak szentel szinte teljes számot a szerkesztőség. De adódik még egy évforduló: a pártfőtitkár, Nicolae Ceauşescu 55. születésnapja, 1973. január 26-án. Aki a személyi kultusz súlyos romániai éveinek ismeretében lapoz vissza a '73-as évet nyitó *Korunk*-számokra, meglepődik. Sem januárban, sem februárban nincs Ceauşescu-kép, mi több, a Petőfire fókuszoló első lapszám élén a hagyomány természetéről elmélkedő tanulmány (Szegő Kataliné) Thomas Mann nyomán született prológussal indít; a Petőfi-méltatók, tisztelgők sorában jelen van az irodalomtörténész Fekete Sándor (az 1958-ban Magyarországon elítélt Hungaricus), az írók közt Sánta Ferenc, Szilágyi Domokos, Lászlóffy Aladár, Páll Lajos (ugyancsak '56-os elítélt), a román Nicolae Balotă (szintén megjárta a „népi demokratikus" Románia börtöneit), a lengyel Nawrocki, az orosz Gerskovics és persze Balogh Edgár (ő, a sokat átélt, hitét az új rendszerbeli fogsága idején sem elveszített politikus-közíró a Szilveszter-kalandról értekezik). A februári szám szerkesztésének idejére nyilván megérkezett már a parancs, következésképpen az „Ünnep és számvetés" a pártfőtitkár köszöntését jelenti a legelső cikk címében, személyisége méltatásában; a szerkesztőségi köszöntőt egy névvel jegyzett (az Államtanács magyar alelnökétől érkezett-rendelt) „szeretetnyilvánítás" s egy

versfordítás, terjedelmes ditirambus követi. Csakhogy: a krétázott papírra kiemelt négy oldal megelőzi a tartalomjegyzéket, ahol viszont „*Kortársunk Madách*”-é az első szó, majd sorra jönnek egy másfajta, méltó ünnep és számvetés esszéisztikus, verses és tanulmány igényű szövegei s a hozzájuk illő rajzok, illusztrációk (Kondor Bélától, Szalay Lajostól, Würtz Ádámtól, Deák Ferenctől, Tóth Lászlótól, Paulovicstól). A cenzúra még nem igazán jól működött, hiszen bevette krétázott papíros játékunkat, az „előzéket”, sőt azt sem vette észre, hogy az „Ünnep és számvetés”-sel átellenben nem a dús hajú pártfőtitkárhoz méltó fejet közöltünk – a temesvári grafikus Kazinczy Gábor költő-filozófust (?) mintázó rajzát.

A lapélre került bevezető eszében a Világos utáni magyar valóság Madách művét meghatározó szerepe, a polgárosodás, magyarság és egyetemesség szétválaszthatatlansága került középpontba, az új Madách-irodalom, irodalomtörténeti-történeti viták tanulságainak felhasználásával. Az évfordulós súlypont bizonyára legfontosabb, egyéni-eredeti olvasatból született írásának szerzője pedig Bretter György. Az „itt és mást” szellemi programját egyre meggyőzőbben képviselő kolozsvári filozófus-esszéista *Az ember tragédiáját* a maga sokféle kontextusában vizsgálja, de nem vész el a részletekben. *Ádám harca Luciferrel, avagy idő és egzisztencia a Tragédiában* – a címben kitűzött tárgy valóban a lényegre utal. Tallózva Bretter szellemes megállapításaiban, ilyen pontos meghatározásokkal találkozunk: „A kiindulás – szellemében – tisztán hegeliánus: közép-európai módra. A tiszta fogalmiság helyett – sorskérdések, küzdelem a reális történelemmel, barbár módon képtelen mélységeket járva, a tiszta spekuláció felemelő magassága helyett valami eszeveszett gyötrődés a sors miatt.” Nem vitázik a Bretter-esszé a másfél évtizeddel korábbi Tordai-esszével, de ahogy beállítja Madách művét a magyar irodalomtörténeti sorba, közvetlenül *A vén cigány* és a Mezőberényben született *Szörnyű idő* utáni időbe, illetve a magyar és közép-európai históriába – nyilvánvalóan tagadása annak az értelmezésnek, amely a tudás abszolút győzelmét látja a Tragédiában, a hittel szemben. Vörösmarty és Petőfi megnevezett verse „a küzdelem árát és célját tudakolja a sorstól. De a válasz – hiszen válasz az nincs – nem mondható el, csak a hit marad, a dadogás, a képtelenség láttán egyetlen tiltakozó mozdulat: ez nem lehet! Megszűnt a logikus beszéd, most már csak a beszédnek kell megszűnnie, és akkor megszületik a semmi, az örök hallgatás. De a semminek nincs léte, marad tehát a küzdelem, az önmagáért és önmagában vett *emberi* küzdelem, az ember immanens céljáért: emberi feltételeiért. [...] Az egyetemes emberi dadogás fenomenológiája: ez Madách.” És tovább: „Illúziók nélkül küzdeni, értelmessé tenni az időt – ez a reális emberi közösség objektív összetartó ereje –; az illúzió képzeletbeli közösséggé változtatja a kollektivitást.” Az embert a jelenbe hozni – ez a Tragédia tétje. Bretter olvasatában „Madách nem általánosítja a jó és rossz küzdelmét, hiszen ő a negyedik dimenzió prófétája. Az időé: az emberi jelenidőé.” Az esszé utolsó mondata mintha rímelne Tordai Zádor végső következtetéseire. „Madách ennyit mond: emberek, a világ nem illúzió.” 1973 itt találkozik 1957-tel.

A *Korunk* Madách-számának rangját emeli a Jean Rousselot Tragédia-fordításának előszavából magyarra fordított, a költő egyetemességét világirodalmi párhuzamokkal bizonyító rész. A francia költő és irodalomtörténész, a magyar irodalom barátja Madáchot a látnokok közé sorolja, majd így folytatja értékelését: „S hogy a látnokok harcra, vagyis élni ösztönöznek – *Az ember tragédiája* erre is bizonyíték. Fogadhatták volna-e, fogadnák-e

első olvasói és későbbi nézői e remekművet Magyarországon és szerte a földtekén ugyanazzal a lelkesedéssel, ha nem lázítana kitartóan a reményre?:

...Az egyén szabad
Érvényre hozni mind, mi benne van."

Minthogy nem leltárkészítés, bibliográfiai teljességre törekvő összefoglalás a célunk, átugorva igényes tanulmányokat, esszéket, verseket, már csak két huszonéves szerzőt idézünk meg a terjedelmes összeállításból: Aradi Józsefet és Ágoston Vilmost. Utóbbi *A tagadás: teremtés-elv* cím alatt műfaji kérdéseket taglal, Aradi pedig – az akkori szerkesztőségnek a bukaresti *Ifjúmunkás*tól érkezett, újakat próbáló tagja – „ifjúsági forgatókönyvet" közöl, elképzeli, hogyan kellene a Rendezőnek eljátszatnia *Az ember tragédiáj*át egy fiatal együttessel. Aradi „forgatókönyve" lényeges pontokon összecseng Bretter esszéjével. Például ebben az igényben: „Minél bonyolultabb a játék, minél több réteg bontható ki a Tragédiából, nekik annál magasabb gondolati és fogalmi szintre kell emelkedniük. Nem elég megérteniük a forradalmat, meg is kell találniuk helyüket a forradalomban. Azonosítaniuk kell a mindennapi jelen időt a forradalom jelenidejével. A szűk jelen idő helyett meg kell barátkozniuk a kiterjesztett jelen idővel, mely jövőt és múltat egyaránt magába foglal." Nyíltan nemzedéki olvasatról van szó, mindvégig. Ahogy Tordai Zádor és Bretter a Tragédiát glosszázva-elemezve a maga (és a kor) problémáira keresi a választ, Aradi József is kilép a madáchi mű köréből. Íme: „A Tragédia ott haladja meg önmagát, amikor egy új ember születésének lehetőségét hozza elkerülhetetlenül. Az új ember lehetősége – egy új nemzedék lehetősége. Ez az egyetlen valódi alternatíva, mellyel vissza lehet venni az elveszett jövőt, mellyel a történelembe lehet emelni a mindennapokat. Éva visszavétele a közösség visszavétele, a hamis alternatívák konkrét kritikája, a jövő közösségi ellenőrzésének lehetősége." S még egy fontos mondat az új történelmi és erkölcsi győzelmek és bukások lehetőségéről, a „Mondottam ember, küzdj és bízva bízzál" mai értelméről: „Ezt a lehetőséget a közösség nem felülről kapta, hanem maga teremtette meg magának."

Madách 1973-as Korunk-kalandja itt még nem ér véget. Elvittük őt Bretter Györggyel (még februárban) a Szatmári Magyar Líceum pinceklubjába, az elképzelhető legfiatalabb Tragédia-olvasókhoz. A beszélgetés a diákokkal az eszményekről, az értelmes életről, a küzdelemről folyt – természetesen Madách művéből kiindulva. Egy szatmári tanár szerencsére lejegyezte Bretter szövegét (elolvasható B. Gy. válogatott írásainak 1979-es, posztumusz kötetében, a függelékben). A fiatalokat a Tragédia írójához közel hozó közvetlen szövegelés jellemzésére álljon itt néhány kiragadott mondat: „48 bukása, kiábrándultság, az egész ügy borzasztó szomorú, magánélet, társadalmi élet, kiábrándultságok, hát kérem, abban a korban mindenki ki volt ábrándulva. Higgyék el nekem, a kor tele volt kiábrándultan rohangáló emberekkel. Egy Madách lett közülük. Egy darab. A probléma az, hogy miért?" Nem egyszerű irodalmi pótóra volt ez a szatmári találkozó.

Azt gondolom, ezzel teljesedett ki a *Korunk* megidézett Madách-száma, így lett jellemzően *Korunk*-ügy a 150. Madách-évforduló.

CSEKE PÉTER

Az Erdélyi Fiatalok szerepe az Ady-kultusz történetében

„Ady egy olyan magyarságtudat-revíziót vázolt fel – fejtette ki Láng Gusztáv a költő születésének a 120. évfordulója alkalmával Nagyváradon és Zilahon tartott előadásaiban –, amelynek természetes folytatása a Kós Károlyé, a Makkaié, az Erdélyi Fiataloké és a transzszilvanizmusé, amely a toleranciát vállalja gondolkodásának alapjául…”[1] Emlékezetem szerint az *Erdélyi Fiatalok* dokumentum-gyűjteménye elé írt tanulmányomban magam is ennek a felismerésnek próbáltam hangot adni,[2] ám amikor újraolvastam 1984-es szövegemet, azt kellett tapasztalnom, hogy bizony eléggé sommásan foglalkoztam az Ady-hatás természetével. Pedig még cenzurális okok sem kényszerítettek erre, miként Szabó Dezső és Kós Károly esetében. Az akkori viszonyok közepette Szabó Dezsőről még mindig nem lehetett érdemben írni – Mikó Imre, Fábián Ernő és Molnár Gusztáv úttörése ellenére sem –, Kós neve és munkássága pedig újból anatéma alá került. Erőfeszítéseim ilyenformán nem kis mértékben arra irányultak, hogy megpróbáljam eleve kivédeni a velük kapcsolatosan megfogalmazott vádakat.

Ady munkássága és szellemi hatása szerencsére nem szorult ideológia-kritikai tisztázásra. Miként Láng Gusztáv is utal rá: a második világháború utáni marxista irodalomtörténet-írás Adyt besorolta saját ideológiai előtörténetébe.[3] Könnyedebben átsiklottam volna hát fölötte? Vagy pedig abból is adódik az aránytalanság, hogy magában a folyóiratban jóval kevesebb szó esik Adyról, mint Móriczról és Szabó Dezsőről? Tény, hogy az Ady-hatás elsősorban a húszas években – tehát jóval a folyóirat megindítása előtt – volt meghatározó jelentőségű, amikor a kisebbségi helyzetbe szakadt magyar nemzetrészek fiataljai eszmélkedni kezdtek. Móricz, Szabó Dezső, Kós Károly, Makkai Sándor viszont az új helyzetből adódó felismerésekkel szembesítette folyamatosan őket. Minden bizonnyal ezért érzékelhettem úgy, hogy velük kell foglalkoznom behatóbban.

Mai szemmel olvasva egyenesen megdöbbentő, hogy ez az értelmiségi pályára készülő fiatal nemzedék még a harmincas évek fordulóján is arra kényszerült, hogy megvívja a maga harcát Adyért, illetve Adyval – önmagáért. László Dezsőnek, az *Erdélyi Fiatalok*

---

[1] Vö.: -jl- [Józsa László]: *A 120 éves örökifjú*. Szilágyság, 1997. november 21.

[2] Cseke Péter: *Szellemi műhely – közéleti iskola*. In: *Erdélyi Fiatalok – dokumentumok, viták (1930–1940)*. Közzéteszi dr. László Ferenc és Cseke Péter. A bevezető tanulmányt és a jegyzeteket Cseke Péter írta. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1986/1990. 5–79.

[3] Láng Gusztáv: *Szent Lélek hajdani lovagja*. In: Ady Endre: *Élet*. Publicisztikai írások. Válogatta Láng Gusztáv. Literator Könyvkiadó, Nagyvárad, 1997. 167–170.

szerkesztőjének 1973-as visszaemlékezésében olvasható: „1922-ben érettségiztem. Jó nevű református kollégiumban. Utolsó gimnáziumi évemben ünnepelték és ünnepeltük Petőfi születésének századik évfordulóját. Magyartanárunk egy féléven át nagy lelkesedéssel beszélt Petőfiről. Hálásak is voltunk érte. Érettségi írásbeli dolgozatunk címe: *Petőfi Sándor helye a magyar irodalomban*. Tudtuk, hogy ki volt ő, kik voltak az elődei, de az *utána* következő magyar líráról nem hallottunk semmit. Tanárunk egy alkalommal megkérdezte: ki a legnagyobb magyar lírikus? Egyik osztálytársunk, aki három éven át Budapesten tanult, magától értetődően vágta ki: Ady Endre. A feleletre borzalmas szidás és majdnem kicsapás következett."[4]

Ami meg is történt az *Erdélyi Fiatalok* későbbi spiritusz rektorával. Jancsó Béla ugyanis alig tizenhét évesen (a *Remény* című önképzőköri diáklap 1921. január elsejei számában) szembe mert szállni püspökével, a főhatalom-változás után egyébként sok tekintetben kiemelkedő szerepet játszó Nagy Károllyal, aki – miként azt Mikó Imre feljegyezte – a középosztály ókonzervatív nézeteit osztva vallás- és nemzetellenességgel vádolta az ifjúságot, amiért az a legfrissebb európai szellemi áramlatok képviselőivel (Anatole France, Nitzsche, Schopenhauer, Oscar Wilde), valamint Ady Endrével foglalkozik. Akit – horribile dictu! – egyenesen a háború elveszítéséért tartottak felelősnek. Jancsó már akkor a magyarság és egyetemesség összhangjának megteremtésében látja eszmélkedő nemzedékének hivatását. „Ez a mi hitünk – írja. – És ezért a hitért, ezért az egyedüli megváltásért küzdünk, harcolunk mindennel és mindenkivel, mert ez a hit az, amely az új boldogságos fejlődés egyedüli feltételeit nyújtja a kivérzett, elgyötört emberiségnek."[5]

A húszas években uralkodó Ady-ellenességen jótékonyan változtat aztán Makkai Sándor 1927-ben megjelent munkája, a *Magyar fa sorsa*, amelynek frontáttörő szerepét elsőként a Soli Deo Gloria diákszövetségnek és a csehszlovákiai magyar főiskolások Szent György Körének (a Sarló elődjének) a tagjai ismerték fel. Kevesen tudják ma már, hogy Makkai ezt a könyvét egykori mesterének és példaképének, Ravasz Lászlónak az egyik előadásában (*Dekadencia és megújhodás a magyar szellemi életben és irodalomban*) elhangzott vádak cáfolataként írta meg a Soli Deo Gloria kérésére. A diákszövetség teológiai tanár elnöke persze azt hitte, hogy Makkai – az akkori egyházi felfogásnak megfelelően – Ady-ellenes könyvet fog írni. Szerette volna hát keresztülvinni, hogy a szövetség választmánya utasítsa vissza a kéziratot. „A választmány diáktagjai azonban leszavazták a tanár-elnököt – írja László Dezső. – A könyvet kiadták, az elnök pedig lemondott tisztségéről."[6]

A budapesti Bartha Miklós Társaság alig látott hozzá 1928 tavaszán az „ezer magyar diák Ady-ünnepének" előkészítéséhez, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke, Berzeviczy Albert máris veszedelmesnek ítélte az Erdélyben és a Felvidéken is ébredező Ady-kultuszt.[7] A Kisfaludy Társaság 1928. április 22-i ünnepi közgyűlésén elmondott beszédé-

---

[4] László Dezső: *Erdélyi Fiatalok*. Korunk, l973. 6. 923–929.

[5] Mikó Imre: *Jancsó Béla irodalmi hagyatéka*. In: J. B.: *Irodalom és közélet*. Bukarest,1973. 9–10.

[6] László Dezső: *I. m.* I. h.

[7] Asztalos Miklós, a Bartha Miklós Társaság alapító-elnöke már 1923-ban nyolc előadásból álló Ady-szemináriumot tartott Budapesten a Székely Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesületében (a MBT elődjében).

nek tanúsága szerint attól tartott, hogy Ady versei alapján az utódállamok ifjúsága „megutálja azt a régi Magyarországot, amelytől a sors elszakította őt, és amelybe, ha Adynak hitelt ad, valóban nincs semmi oka visszavágyni. Hiszen a nagynak ismert magyar költő hirdeti, hogy a régi Magyarországot basák uralma volt, urak gazsága, elnyomatás és rabság: örüljön hát az elszakadt magyar, hogy most új urakat kapott!”[8] Ma már világosan látjuk azt is, amit 1997-ben Láng Gusztáv így fogalmazott meg: „Trianon után minden nemzeti önkritika bomlasztó tényezőnek, a magyarságra mért »történelmi büntetés« előzetes igazolásának tűnt, önként vállalt hátránynak a »nemzetek versenyében«. A történelem utólag mégis a költőt igazolta, megmutatva, hogy hová, milyen katasztrófákhoz vezet ez a »verseny«. Nem Ady hibája, hogy a példát, melyet a magyar nemzettudat átalakítására, »önzetlenítésére« néhány kortársával együtt mutatott, hazájában is kevesen követték, a magyarsággal »versenyben« álló nemzetek hangadó értelmiségének körében pedig úgyszólván senki.”[9]

Bár a szóban forgó Makkai-kötet recepciótörténetének a megírásával adósunk még mind az Ady-, mind pedig a Makkai-kutatás, az írói visszaemlékezések arra utalnak, hogy a *Magyar fa sorsa* az egész Kárpát-medencében megrázta az értelmiségi pályára készülő ifjúságot. Pozsonyból a Szent György Kör táviratban üdvözölte Makkait, amiért könyvével új állásfoglalásra kényszeríti a közvéleményt, és hozzájárul az új nemzedék demokratikus szemléletének a megszilárdításához.[10] A kolozsvári román egyetemen ekkor már szép számban gyülekező magyar hallgatók egyre inkább felnéznek Makkaira, mivelhogy a hazafiatlanság, az erkölcstelenség és a destruktivizmus vádjával szemben megvédte Adyt, és elfogadhatóvá tette a felekezeti oktatás számára.[11] Magától értetődő volt hát, hogy – az ez idő tájt Eötvös-kollégista Balogh Edgár és Vass László kezdeményezésére – a Bartha Miklós Társaság Makkait kéri fel az 1928-as Ady-ünnepség egyik védnökéül. (Találóan állapítja meg Tasi József, hogy a BMT működésében „voltak olyan korszakok, amikor Ady Endre nevét jogosabban írhatta volna zászlajára”.[12])

Ez az 1928. május 19–20-án megtartott rendezvény volt egyébként a Trianon utáni demokratikus magyar diákmozgalmak kiforrási pontja. Az ünnepségre kiadott *Ifjú szívekben élek* című röpirat szerkesztői nem mulasztják el bemutatni a *Magyar fa sorsát*, a Kárpát-medencei magyar diákalakulatokhoz intézett felhívásukban pedig azt hangsúlyozták, hogy a rendezvénytől „az új magyar öntudat egyetemes megfogalmazását” várják. Vagyis Ady szellemiségének az érvényre juttatását. „Tervünk szerint – írják – az Ady Endre-ünnepség az új nemzedék most bontakozó új magyar öntudatának egyetemes jellemű megfogalmazása lesz. […] A bennünk élő ifjú Magyarországot akarjuk kibontani, azt a szellemiséget, mely Ady Endre halhatatlan költészetéből életrevaló súlyos tanácsokat merített. *Meg kell már szólaltatnunk azt a nép eszmét, mely a zárt középosztály-öntudatot az ifjúságban a magyar munkás- és paraszttömegekért való szociális felelősség-*

---

[8] Idézi Tasi József in: *József Attila és a Bartha Miklós Társaság*. Ecriture – Galéria, Bp., 1995. 37.

[9] Láng Gusztáv: *I. m.* I. h.

[10] Lásd: *Ady Endre emlékezete*. In: *Romániai magyar irodalmi lexikon I*. Bukarest, 1981. 22–30. – *Makkai Sándor*. In: *Romániai magyar irodalmi lexikon III*. Bukarest, 1994. 457–460.

[11] Mikó Imre: *Három nemzedék*. In: *Akik előttem jártak*. Bukarest, 1976. 6–13.

[12] Tasi József: *I. m.* 8.

érzetté olvasztja át és az új magyar öntudat gerincévé a faji mélységek talajos egészségét teszi. Széles hatású ifjúsági mozgatóerővé kell tennünk azt a természeti magyar nemzeti érzést, mely a magyar nemzet és államiság jogi egységének a széthullása ellenére is építő harmóniába fűzi össze négy világtáj egyetemes magyar ifjúságát."[13]

Erdélyben már csak azért is felgyorsul ez a jótékony szemléletváltás, mivel a fiatal írópüspök művét az Erdélyi Szépmíves Céh is nyomban kiadta. Jól érzékelteti a kötet által beindított szellemi érlelődési folyamatokat László Dezső, amikor 1934-es visszatekintésében ezt írja: „Makkai Sándor Ady-könyve megismertetett Ady modern kritikai magyarságával. Adytól egy lépést tettem, és próféciája általánosságaitól Szabó Dezső részletekbe világító zsenijének fénykörébe jutottam. Tetszett nekem ez az ember, aki a világháború után a legkritikaibb és legegyetemesebb magyarságot jelentette."[14] Debreczeni László visszaemlékezéseiből arra derül fény, hogy mindenekelőtt a gondolkodó, a közíró, az erdélyi sorskérdésekbe mélyen belelátó Ady szellemisége volt eligazító hatással mind a maga, mind pedig nemzedéktársai számára.[15] Akik közül a szegedi egyetemről 1928-ban hazatért Jancsó Bélát kell elsőül megemlítenünk. A Tizenegyek antológiájában (1923) megjelent esszéivel, illetve a *Nyugat*ban közreadott tanulmányaival feltűnt Jancsó Béla 1929. január 27-én „Ady Endre új korszakot nyitó egyetemes jelentőségéről beszélt" a Székelyek Kolozsvári Társaságának helyiségében szép számmal összegyűlt egyetemi és főiskolai hallgatóknak. Ady halálának tizedik évfordulóján – jegyezte fel László Dezső – Kolozsvárott ez volt az egyetlen megemlékezés élőszóban.[16] Az eszméltető élményt nyújtó előadás hatására a jelenlévők megalakították a Társaság ifjúsági tagozatát, és attól kezdve minden héten olyan rendezvényeket szerveztek, amelyek a formálódó új nemzedék – a szakirodalom *1929 nemzedéke*ként tartja számon – öntudatát erősítették. Végül is ezek az összejövetelek készítették elő a harmincas évek első felében meghatározó szerepet betöltő kolozsvári értelmiségnevelő műhelynek az intézményesítését. Miként a Tizenegyek megjelenésének tizenegyedik évfordulóján tartott előadásában László Dezső kiemelte: „Az ifjúságnak ez a felnőttekétől különböző arca akkor világlott ki még jobban, amikor 1930 januárjában megindult az *Erdélyi Fiatalok* című főiskolás lap. Gondolatvilága nagyjából megegyezett a Székely Társaság főiskolás csoportjának gondolatvilágával. Hirdette a szellemi élet gazdasági alapjainak megvizsgálását, a nemzeti közösségnek mint gazdasági alapokon álló faji közösségnek a megteremtését, őszintén kezet nyújtott az itt élő többi népek fiatalságának, előtérbe állította a falut mint az erdélyi magyarság megmaradása kizárólagos letéteményesét."[17]

Az 1997-es Ady-évforduló óhatatlanul Jancsó Béla 1929-es előadására irányította volt a figyelmem. Abban reménykedtem, hogy ennek írásos nyomát is meglelem a Romániai Ma-

---

[13] Uő. *I. m.* 35., 52.

[14] László Dezső: *Reálisan látó nagy magyarok családfája.* Erdélyi Fiatalok, 1934. II. 37–39.

[15] Cseke Péter: *Vigyázó torony. Beszélgetések Debreczeni Lászlóval.* Bukarest, 1995. 65.

[16] László Dezső: *I. m.* I. h.

[17] Uő: *A Tizenegyektől az Erdélyi Fiatalokig.* In: L. D.: *A kisebbségi élet ajándékai.* Minerva Könyvek – 6. Kolozsvár, 1997. 43–47.

gyar Írók sorozatban napvilágot látott – máig egyetlen – Jancsó-kötetben.[18] Hiszen az *Irodalom és közélet* cikkeit, esszéit, tanulmányait válogató, gondozó és körültekintő bevezető tanulmánnyal ellátó Mikó Imre igazán tisztában lehetett a megnyilatkozás önmagán túlmutató, művelődéstörténeti jelentőségével. Reménykedésem másrészt azért sem volt eleve alaptalan, mivel az írói hagyaték töredékének az ismeretében is jól tudom, hogy Jancsó Béla nemcsak előadásainak, leveleinek, hanem közlésre szánt megnyilatkozásainak a fogalmazványait is megőrizte. Az írói hagyaték számbavételét, rendszerezését pedig a haláláig Ady-rajongó testvéröcs, az irodalomtudósként tisztelt Jancsó Elemér kezdte el.

Sajnos, a kötetben még csak utalás sem történik a szóban forgó Ady-értékelésről, jóllehet László Dezső a nyilvánosság előtt is nyomatékosan felhívta a figyelmet arra, hogy a válogatásban feltétlenül ott lenne a helye. Témánk szempontjából azonban mégiscsak tartalmaz meglepetést az *Irodalom és közélet*: olvasható benne ugyanis az *Ady, a fiatal újságíró* című, az *Ellenzék* 1928-as évfolyamának hasábjairól átmentett írás. Mely formája szerint könyvismertetés ugyan, ám valójában jóval több annál: jól kirajzolódik belőle Jancsó Béla Ady-felfogása.

Fehér Dezső, Ady egykori nagyváradi szerkesztője *Ha hív az acélhegyű ördög* címmel 1927-ben tizenhat íves kötetben jelentette meg a költőnek a *Szabadság*ban, illetve a *Nagyváradi Napló*ban 1900 és 1904 közt napvilágot látott publicisztikai írásait. A gyűjtemény elemző vizsgálata mindenekelőtt arra ad alkalmat Jancsó Bélának, hogy – az Ady-filológiát jóval megelőzve – kifejtse: „az újságcikkek hangja már Ady-hang, s a teljes Ady már csaknem egészen, de mindenesetre jobban benne van minden motívumának fegyverzetével az újságcikkekben, mint a korabeli verseiben". „Sajátságos – folytatja –, hogy a napi események zápora, a folyton önmagába tépő, pillanatokat rögzítő kényszer, az újságírórobot vágta ki az utat először Ady kialakuló világának a kifejezésére. Sajátságosan úgy van: ez újságcikkek fejlődésben előttük járnak a verseknek, melyek halhatatlan formájukkal később tudtak megszületni, s addigra tartalmukból, lelki feszültségükből a pillanatos kényszer szelepein, az intellektuson át sok minden kifejeződött. Ady emberi és magyar lelkiségének fő vonásai majd mind ott vannak ezekben az újságcikkekben…"[19]

S minthogy maga Jancsó is jól ismerte a „pillanatokat rögzítő kényszer" természetét (hiszen az *Ellenzék*, az *Újság*, a *Vasárnapi Újság,* a *Pásztortűz* munkatársa volt, mielőtt László Dezsővel az *Erdélyi Fiatalok*at elindította volna), a *Magyar fa sorsa* friss élménye után örömmel fedezi fel ezt a „különös újságírás"-t, amely „a kis napi események mögé pár szóval végtelen távlatokat villant", és ugyanakkor a váradi íróasztal mellett „a legtávolabbi világrezgést is felfogja". A leginkább persze arra figyel fel, hogy a legapróbb cikkeket is belengi a magyar bűnök, elfogultságok „fájdalmas ostorozása" és ugyanakkor egy becsületesebb és igazságosabb világ „sóvárgó, viharos keresése".[20]

Ady szellemisége állandó viszonyítási alap, minden vonatkozásban mérce Jancsó Béla szemében. Ady küzdelmei azt példázzák számára – és közvetve nemzedéktársai számára –,

---

[18] Jancsó Béla: *Irodalom és közélet*. Bukarest, 1973.

[19] Uő: *Ady, a fiatal újságíró*. In: *I. m.* 188–191.

[20] Uo.

hogy belső megújulás nélkül semmiféle külső változás nem hozhat megoldást a Kárpát-medencében megosztva élő magyarságnak.

Ady kritikai szemléletének próbál polgárjogot szerezni a másik – ugyancsak Ady-rajongó – Jancsó-fivér, a kolozsvári Református Kollégiumban irodalmat tanító Jancsó Elemér is. A mozgalom reményteljes szárnybontása idején két figyelemreméltó teljesítmény fűződik a nevéhez: mindjárt a második lapszámban ankétot kezdeményez az irodalomoktatás aggasztó helyzetéről, ezt követően pedig – a következő tanévtől – beindítja az Erdélyi Fiatalok Irodalmi Szemináriumát.

Miért kell ismerünk a magyar irodalmat? – címmel közreadott vitaindítójának lényege: kisebbségi viszonyok közepette felértékelődik az irodalom nemzeti szerepe, a középiskolai irodalomoktatás azonban nincs felkészülve ennek a közvetítésére. Az Eötvös Kollégium végzettje – aki két tanulmányévet töltött Ady városában, a Sorbonne-on – hazatérése után látta, hogy „ameddig az erdélyi magyarság nem megy át azon a szellemi újjászületésen, amelyre először éppen az erdélyi magyar irodalom lépett, addig minden más irányú átalakulás eredménytelen marad, csírájában fog elpusztulni." Ady irodalmi forradalma – állapítja meg a továbbiakban – cseppet sem érintette az irodalomoktatást. De mialatt „a nagyrészt régi, konzervatív nyomokon haladó középiskola vagy egészen elhallgatta a modern magyar irodalmat, vagy pedig teljes mértékig ellene fordult, és ledorongolta azt", „az ifjúság titokban a padok alatt Adyt olvasta, és a modern magyar irodalom zászlajára esküdött fel". A kisebbségi iskola tehát csak akkor tölti be hivatását – vonja le következtetéseit –, ha az irodalomtanár nem csupán tanár, hanem apostola és prófétája is az irodalomnak. Iskolában és iskolán kívül egyaránt. Írásának végkicsengése: „Tíz év telt el a kisebbségi sorsban. Az a generáció, amelyik Erdély irodalmát megteremtette, megtette a kötelességét, csak egyről feledkezett meg: az erdélyi magyar ifjúság jövőjéről. Pedig észrevétlenül a régi magyar nemzedékek mellett újak nőttek fel, és ezeknek az új generációknak a lelke már más, mint a régié. Elszakadtak a múlttól, de a jövőt még nem találták meg. A magyar irodalom szent hivatása, hogy a kezeink közül kisikló új nemzedékeknek megmutassa a jelen kötelességeit, és a magyar géniusz fáklyájával rávilágítson az erdélyi elhivatás nehéz, de megváltó útjára."[21]

Olyan személyiségeket próbált szóra bírni Jancsó Elemér 1930 tavaszán, mint Berde Mária, Borbély István, Császár Károly, Dániel Viktor, György Lajos, Gyallay Domokos, Kovács Dezső, Kuncz Aladár, Szentimrei Jenő, Tabéry Géza. Közülük azonban csak négyen fejtették ki álláspontjukat: Kristóf György egyetemi tanár, Dániel Viktor, a nagyenyedi Bethlen Kollégium tanára, Császár Károly református leánygimnáziumi tanár és az *Erdélyi Fiatalok*kal kezdettől rokonszenvező, kezdeményezéseiket támogató Szentimrei Jenő. „A háború előtti illúziókban ringatózó, nagyhatalmi mámor narkotikumában élő, elfogult nacionalizmustól fűtött, pártpolitikát és közjogi vitákat folytató nemzedék világa idegen és ismeretlen a mai ifjúság előtt – állapította meg a nagyenyedi Bethlen Gábor Kollégium tanára. – Ennek már Ady a szellemi vezére, aki merész kezekkel zúzta össze annak a kornak a hazugságait, tépte le az álarcot, és kezdte meg a harcot, mely azután is körülötte folyt. Az Ady körül lezajlott harc mutatja, milyen nagy, szinte áthidalhatatlan az

[21] Jancsó Elemér: *Miért kell ismernünk a magyar irodalmat?* Erdélyi Fiatalok, 1930. 2. 20–23.

ellentét a régiek és az újak között, és egyszersmind mutatja, hogy az új nemzedék lényegesen más, és ezért lényegesen más szellemi szükségletei is vannak. Hatni reája csak a neki megfelelő szellemi eszközökkel lehet. *Az irodalomban is meg kell történnie – nemcsak Adyra vonatkozólag – annak az átértékelésnek, mely a történelmi szemléletben nagy léptekkel halad előre.*"[22] Szentimrei Jenő hozzászólása mindenekelőtt szigorú tankönyvkritikájával tűnik ki, s egyben a korszerű irodalomoktatási módszerek meghonosítását szorgalmazza, bő példaanyag bemutatásával.[23]

Bár az ankét nem volt kimerítő részletességű, mégis nyilvánvalóvá tette az azonnali meg a távlati teendőket. Összegezésében Jancsó Elemér az alábbi prioritásokat állította fel: 1) mindenekelőtt jó tankönyvekre van szükség, 2) intenzívebbé kell tenni a modern magyar irodalom és ezen belül az erdélyi magyar irodalom tanítását, 3) az Anghelescu által beszüntetett irodalmi köröket hasonló célú társaskörökkel kell pótolni, 4) a lecsökkentett óraszámra való tekintettel az irodalom múltjából csak a legszükségesebbet kell tanítani, 5) minthogy az Anghelescu-törvény értelmében a magyar irodalom nem érettségi tantárgy, a tanítást az olvasás és az irodalom megszerettetésére kell alapozni, 6) a tananyagot racionálisan kell elosztani az osztályok között, 7) „A magyar irodalomtanárokat ki kell válogatni, hogy a meglévő kisszámú magyar középiskolában csak olyan taníthassa a nemzeti irodalmat, aki azt tökéletesen ismeri, és tanítását apostolilag tudja elvégezni."[24]

Ebből a helyzetképből indul ki Jancsó Elemér, amikor – soron következő lépésként – beindítja az irodalmi szemináriumot: pótolni a középiskola mulasztásait, érdeklődés kelteni a modern magyar irodalom értékei iránt, felfedeztetni a főiskolás ifjúsággal azokat az írókat és műveket, akik és amelyek megéreztetik velük „a ma legigazibb problémái"-t. Az első két előadást maga a szemináriumvezető tartotta 1931 februárjában, természetesen Adyról, mintegy nyolcvan hallgató előtt. Móricz Zsigmondról Venczel József beszélt, Tóth Árpádról Dsida, Kaffka Margitról Kováts József, Szabó Dezsőről Dánér Lajos, Kassák Lajosról Csákány Béla. Az 1931/1932-es tanévben rátértek az 1918 utáni erdélyi magyar irodalom folyamatainak/jelenségeinek a bemutatására. Szentimrei Jenő, Járosi Andor és Tamási Áron egy-egy előadását újabbak nem követték. A továbbiakban az *Erdélyi Fiatalok műsoros estjei* töltöttek be hangsúlyosabb szerepet az irodalmi műveltség terjesztésében, városon és falun egyaránt. Ezeken a rendezvényeken gyakran elhangzottak Ady-versek, illetve megzenésített Ady-költemények is. Jancsó Béla egyik beszámolójából tudjuk, hogy például Kolozsváron 1932. február 4-én nagy visszhangú Ady-est hozta élmény-közelbe – „hatalmas közönség előtt" – a költőt. A nagy távlatot nyitó bevezetőt Krenner Miklós (Spectator) tartotta. Bartók, Reinitz és Bretán megzenésített Ady-verseivel N. Tessitori Nóra, Sz. Ferenczi Zsizsi és Virágh Lajos lépett dobogóra. Jancsó dicséri kinekkinek az egyéni művészi teljesítményét, de nem hallgatja el azt az igényt sem, hogy szükség lenne már egy-két olyan rendezvényre is, „amely Ady orgonájának minden hangját

---

[22] Dániel Viktor: *Iskola és irodalom*. Erdélyi Fiatalok, 1930. 3. 39–40.

[23] Szentimrei Jenő: *Iskola – élet – irodalom*. Erdélyi Fiatalok, 1930. 5. 71–72.

[24] [Jancsó Elemér]: *Ankétunk eredménye*. Erdélyi Fiatalok, 1930. 5. 72–73.

megszólaltatja, és egy-két előadás keretében Adyt mai erdélyi vonatkozásban mutatja meg".[25]

Némiképp az *Erdélyi Fiatalok* történetéhez tartozó fejlemény: a kolozsvári Ady Endre Társaság kezdeményezése. Ez is Jancsó Elemér nevéhez fűződik. A lap munkatársai közül tagja volt: Balázs Ferenc, Bányai László, Csőgör Lajos, Demeter János, Debreczeni László, Jancsó Béla, László Dezső, Mikó Imre, Szabédi László, Vita Zsigmond. Elnöke Jancsó Elemér volt, egyik alelnöke Balázs Ferenc. „Bár a társaság nem kapott működési engedélyt – olvasható a Romániai Magyar Irodalmi Lexikon címszavában –, és soraiban is heves viták zajlottak, néhány közös fellépés és közel félszáz cikk jelzi világnézeti és művészi útkeresését."[26]

Maga a folyóirat Adyval külön mindössze egy alkalommal foglalkozik: halálának huszadik évfordulóján. Az összeállításban[27] a Jancsó Béláé a legjelentősebb megnyilatkozás. Bevallottan nem a költőre, hanem a *gondolkodó*ra irányítja az ifjúság figyelmét. „Adyban mi nem elsősorban a költőt látjuk, a világ egyik legnagyobb lírai lángelméjét – írta –, akinek az egyén minden örök kérdésére megrendítő hangja volt. Aki korszakot zárt le az egyéni líra szintézisével, és korszakot nyitott, mert gyökerei egy ösztönös közösség (faj) őstalajából fakadtak. Adyban mi ma, a beteljesedett jóslatai utáni életben elsősorban az új magyar öntudat kiindulását látjuk." Aki nemzetkritikájával az új magyar gondolkozás alapját teremtette meg, sorsparanccsá tette a saját hibáinktól való megtisztulást, elsőként szólaltatta meg a szociális lelkiismeret hangját, meglátta Erdély igazi szellemi jelentőségét Kelet és Nyugat határán: az emberiség haladásának minden új áramlatát felfogni, asszimilálni és saját erőnkké tenni. Miután így számba vette, hogy „az új magyar öntudat épülete számára mennyi alapjövet összehordott", Ady újraolvasását a következő indítékokkal szorgalmazta: „És el kell olvasni, ahogy ez az új magyar szociális lelkiismeret kiállott az akkori magyarországi nemzetiségek emberi jogai mellé, és ahogy köztük és a magyarság közt megérezte az azonos sors szükséges szolidaritását. Olvasni kell Adyt, amikor kételkedünk magunkban, és olvasni kell, mikor az önáltatás, felületesség, egymás elleni acsarkodás vesz erőt rajtunk."[28]

Ez a Jancsó-idézet is azt bizonyítja, hogy az erdélyi Ady-kultusz történetében az *Erdélyi Fiatalok* megkülönböztetett helyet vívott ki magának. Legfőbb érdeme, hogy kisebbségi körülmények között tovább folytatta azt a harcot, amit Ady vívott a magyar nemzettudat reformjáért, illetve a nacionalizmussal fertőzött kelet-közép-európai nemzettudatok agressziójának fékezéséért. Nemcsak a két világháború között volt időszerű, önérdekünkkel összefüggő kihívás ez. Napjainkban is az, az európai egységesülés távlatában ugyancsak. Erre utalt Láng Gusztáv is, amikor így fogalmazott: „A kelet-közép-európai naciona-

---

[25] J. B. [Jancsó Béla]: *Ady-szavalóest*. Erdélyi Fiatalok, 1932. 1–2. 20.

[26] *Ady Endre Társaság*. Romániai Magyar Irodalmi Lexikon I. Főszerkesztő Balogh Edgár. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1981. 33.

[27] Ady halálának huszadik évfordulóján a szerkesztőség három írással emlékeztetett a költőre a folyóirat 1939. évi 1-es számában: Jancsó Béla: *Ady*; Bíróné Váró Éva: *Ady, a költő-jós*; *Ady rövid életrajza* (szignó nélkül).

[28] Jancsó Béla: *Ady*. Erdélyi Fiatalok, 1939. 1. 1.

lizmusoktól megtisztított, s így megőrzött identitások regionális modelljének létrehozására irányuló transzszilván szándék a történelmi tények tanúsága szerint utópiának bizonyult ugyan, az utópia azonban nem megvalósíthatatlan álmokat jelent. Sokkal inkább olyan korrekcióját a valóságnak, melyre még nem érett meg az idő, nem értek meg az emberek. Hogy ez a korrekció eszményi formájában ma is elérhetetlen? A csillagok is elérhetetlenek, a tengerész mégis hozzájuk igazodva vezeti kikötőbe hajóját."[29]

[29] Láng Gusztáv: *I. m.* I. h.

MÓZES HUBA

„Egyes kérdések még megoldásra várnak”

ERDÉLYI ÍRÓK „NYILATKOZATAI” 1956-RÓL – 1956/57-BEN

Álltam a kolozsvári állomáson, a vasúti sínek fölött átívelő repülőhídon, s dermedten néztem le a kelet–nyugati irányban lassan haladó, lapos teherkocsikból összeállított szerelvényre, amelynek sem az elejét, sem a végét nem tudtam kivenni. A kocsikon rendre két-két tank vagy két-két hatalmas ágyú egy-egy katona kíséretében. A dátumra pontosan nem emlékszem, csupán a kép maradt bennem, mintha csak azért, hogy a majdani emlékiratban olvasandó megjegyzést jó előre hitelesítse: „a román pártvezetés állítólag felajánlotta a szovjet vezetésnek, hogy katonai erőkkel részt vesz a magyar »ellenforradalom« leverésében” (Tompa 1995: 188).

A szerelvény gördülése valójában nagyon régen kezdődött, csupán a fegyvernem és még gyakrabban a kocsikon álló harcfiak öltözéke változott. Fél évszázaddal ezelőtt olyan kocsik is akadtak, amelyeken *közkatonának álcázott írók* szorongtak, akiktől külön-külön és csoportosan nemcsak a fegyverek őrzését, hanem azok gyártását és működtetését is megkívánták az akkori vezénylők. Olyan „megbecsülés” ez, amelyre egyetlen író sem lehetett büszke, s amely ma belőlünk is csak szorongást válthat ki.

Akkor valamennyien, régóta nyomorítottak, lélekben legalábbis egy nagyszerű, reményt adó pillanat részesei lehettünk. Ezt a pillanatot kortárs költők a szenvedés- és megváltástörténet mozzanataként örökítették meg.

Márai Sándor karácsonyi és nagypénteki képekkel:

(...)
Egy szegény nép karácsonyfája
A Csendes Éjben égni kezdett –
(...)
Földrészek népe nézi, nézi,
Egyik érti, másik nem érti.
Fejük csóválják, sok ez, soknak.
Imádkoznak vagy iszonyodnak,
Mert más lóg a fán, nem cukorkák:
Népek Krisztusa, Magyarország.

És elmegy sok ember előtte:
A Katona, ki szíven döfte,
A Farizeus, ki eladta,
Aki háromszor megtagadta.

(...)

(...)
Kik köntösére kockát vetnek,
Nem tudják, mit is cselekesznek,
Csak orrontják, nyínak, gyanítják
Ennek az éjszakának titkát,
(...)

(...)
És minden rendű népek, rendek
Kérdik, hogy ez mi végre kellett.
Mért nem pusztult ki, ahogy kérték?
Mért nem várta csendben a végét?
(...)

(Márai 2000: 325–326)

Vas István húsvéti és pünkösdi megbizonyosodásként:

(...) boldog vagyok én, hogy láthatok,
És elmondhatom, hogy „Feltámadott!”
Feltámadtál, sírba tett nemzetem,
A hét sebedet látta két szemem,
És kezeden a vasszögek nyomával
Megjelentél a zárt ajtókon által.
A nyűvek között megmozdult a tested,
A sziklakövet félregördítetted,
És eljött közénk a pünkösdi lélek,
S értelme lett értelmetlen igéknek.
(...)

(Medvigy–Pomogáts 1991: 72)

Faludy György harminc év múltán a pillanatot történelmi testvérpillanatok sorába iktatta:

(...)
ölelkezés az Írószövetségben,
mert csomagolnak s indulnak haza,
feltépett sínek és torlaszok: fölöttük
a szabadság liliom-illata,
ezerhétszázhárom, nyolcszáznegyvennyolc
és ötvenhat: egyszer minden száz évben
talpra állunk kínzóink ellen; bármi
történjék is, boldogság, hogy megértem
(...)

(Medvigy–Pomogáts 1991: 151)

A versbe foglalt pillanat nagyszerűségét a szabadságért síkra lépők összefogása, egysége biztosította. Ezt fejezi ki tömören 1956. november 4-én a törvényes magyar kormányt a Parlament épületében már csak egyedül képviselő Bibó István államminiszter nyilatkozata:

„(...) A harcban osztály- és felekezeti különbség nélkül részt vett az egész magyar nép, s megrendítő és csodálatos volt a felkelt nép emberséges, bölcs és megkülönböztetni kész magatartása, mellyel csupán a leigázó idegen hatalom és a honi hóhérkülönítményesek ellen fordult" (Medvigy–Pomogáts 1991: 90).

A leigázó idegen hatalommal szövetséges és e szövetség érdekében a hóhérkülönítményesekkel azonosuló vezénylők késztették az írókat fondorlatosan arra, hogy felszálljanak a végeérhetetlen szerelvényre hatékonynak vélt fegyverekkel, amelyeket szoros ellenőrzés mellett részben maguk gyártottak.

A hosszú szerelvény három kocsijára fordítanék itt figyelmet, arra a három kocsira, amelyre összesen 36 író és 6 szerkesztőségi munkatárs szállt fel, pontosabban kényszerült felszállni, jól tudva, hogy a kínkeservesen megmódolt nyilatkozatfegyverek elsősorban őbennük tehetnek kárt.

A nemzetközi és helyi körülményekre vet fényt annak az alacsonyabb rangú vezénylőnek a kései emlékezése, akinek egy mondatát fentebb már idéztem, s akinek más mondatai, megfogalmazásai sem minden tanulság nélküliek:

„Hajdani okiratokat, közleményeket átolvasva, megdöbbentő megállapításra lehet jutni" – írja az emlékező, s mi eközben csak azon csodálkozhatunk, hogy ki, mikor, miért döbbent, illetve döbbenhetett meg.

De hadd folytassam az idézetet:

„Annak a vasárnapnak a hajnalán épp megjelentek az orosz tankok Budapest utcáin, ágyúikból eldördültek az első lövések, és sok száz kilométerrel keletebbre (...) már meg is indultak (...) egyesek azokra a népgyűlésekre, amelyeken a magyarországi »forradalmi munkás-paraszt kormány« megalakulását fogják üdvözölni.

A rendkívüli fürgeség még, mondjuk, érthető az akkori román pártszervek részéről. De nyilván az említett (...) egyidejűség már nem! Ennek magyarázata csak egy pontosan előkészített, előzetesen elhatározott akció lehetett. Akik itt a szálakat rángatták, előbb tudtak a Kádár-kormány megalakulásáról, mint a budapesti utca népe (...)"

Hát akkor – fűzi hozzá az emlékező – miért ne tudta volna a szálrángató pártvezetés „napokkal azelőtt, hogy az orosz tankok negyedikén reggel megjelennek Budapest utcáin?! Miért ne állíthatta volna be saját propaganda-apparátusát sok órával előre, hogy szórja a forradalom leverésének, a magyarországi »munkás-paraszt kormány« megalakulásának hírét?!"

Az írók adott csoportjainak a feltuszkolása a szerelvényre aligha ment könnyen, de nem bizonyult lehetetlennek. Az emlékező, mint jelzi, – nyilván másokkal egyidejűleg – „eljutott oda, hogy a legnehezebben meggyőzhető közület részéről is nyilatkozat született", bár arra – úgymond – már nem emlékszik, hogy a nyilatkozó írók gyűléseztek-e, vagy „csak összeszedték az aláírásokat" (Tompa 1995: 187–189).

A nyilatkozatfegyverek a kényszer és ellenőrzés ellenére úgy készültek, hogy lehetőleg a fegyvergyártás elrendelőinek is jusson belőlük repesz. Erre vall a nyilatkozatok több részletének ambivalenciája, amit aligha magyarázhatunk leegyszerűsítő módon azzal,

hogy a nyilatkozóknak bizonyos dolgokat el kellett ítélniük, más dolgokért pedig határozottan ki kellett állniuk.

„Napokon át feszült aggodalommal és egyre megrendültebben figyeltük Magyarország sorsának alakulását" – indítják a kolozsvári magyar írók a helybeli Igazság című napilapban nyilatkozatukat.

Arról, hogy az aggodalom minek szól, mást gondolhattak a vezénylők és ismét mást az íróközkatonák. Még akkor is így van ez, ha bizonyos fogalmak és terminusok több-kevesebb nyomatékkal, megkerülhetetlenül szerepelnek a szövegekben. Ambivalens, például, a következő nyilatkozatrészlet: „Nyilvánvaló, hogy a szocialista demokratizmusért s a jogos gazdasági követelésekért tett békés erőfeszítéseket kihasználták a reakciós, ellenforradalmi erők." Túl azon, hogy a „szocialista demokratizmus" fogalmán feltehetően mást értettek a vezénylők és a vezényeltek, minden kockázat nélkül állíthatjuk, hogy a nyilatkozatrészlet a gazdasági követelések jogosságát domborítja ki. Hasonlóképpen vélekedhetünk a következő részletről is, amely a hivatalos elvárásoknak megfelelően szót ejt a „forradalmi munkás-paraszt kormány" megalakulásáról, de kellő nyomatékkal szól arról is, hogy a régebbi vezetés bűneit fel kell számolni: „A forradalmi munkás-paraszt kormány megalakulása után (...) bízunk abban, hogy a magyar nép e kormány vezetésével nemcsak megvédi vívmányait, hanem a szocialista humanizmus szellemében ki is teljesíti azokat, és egyszer s mindenkorra felszámolja a régebbi vezetés által elkövetett bűnöket" (Kolozsvári magyar írók 1956).

Van példa arra is, hogy a múlt és a korabeli jelenen átívelő, még csak felsejlő jövő bírálata lényegében egyszerre és ambivalencia nélkül szólal meg a nyilatkozatokban.

Tudjuk – olvasható az Utunk című kolozsvári irodalmi lapban –, hogy a veszedelmek felidézéséhez „hozzájárult az a csoport is, amely görcsösen takargatta bűneit, s végsőkig ragaszkodott a hatalomhoz" (Erdélyi magyar írók 1957).

„Mi, romániai magyarok – szögezi le a marosvásárhelyi Vörös Zászló, amelynek közleményét itt és alább a kolozsvári Igazság másodközlésében idézem –, ismerjük, bőrünkön tapasztaltuk a polgári pártok, a fasiszta pártok létével együtt járó »demokráciát« (...) Az effajta »demokrácia« eredményezte (...) íróink üldözését, iskoláink bezáratását, kultúránk rendszeres sorvasztását."

Az egymást követő nyilatkozatokban egyes megfogalmazások mondhatni sztereotip fordulattá válnak.

Ismét a marosvásárhelyi Vörös Zászlót idézem a kolozsvári Igazság közvetítésével:

„Magyarország dolgozó népének az ország politikai és gazdasági életében meglévő hibák felszámolására irányuló törekvéseit megnyergelte a sötét reakció, s a (...) tiszta szándékot (...) elborította az ellenforradalom szennyes áradata" (Marosvásárhelyi magyar írók 1956).

A fenti nyilatkozatrészletet visszhangozza az Utunkban megjelent nyílt levél is:

„Úgy éreztük, hogy a dolgozó népnek az ország gazdasági és politikai életében meglevő súlyos hibák felszámolására irányuló törekvéseit megnyergelte a sötét reakció. Aggodalmunkat mélységes megdöbbenés és felháborodás váltotta fel, amikor féktelen brutalitással kibontakozott az ellenforradalom" (Erdélyi magyar írók 1957).

A bírálat jogos vagy demagóg rágalmazásba torkolló hazug voltának a kérdésében azonban mintha érzékelhető különbség mutatkozna egyik orgánumtól a másikig, egyik nyilatkozattól a másikig.

A marosvásárhelyi Vörös Zászlóból a kolozsvári Igazságban újraközölt szövegben olvasható, például a következő, nyilvánvalóan rágalmazó szólam: „A garázdálkodó nyilasok réme kísért Magyarország felett." S ehhez kapcsolódik a „rólad mondom, pedig reám jellemző" demagógiájával az alábbi, felhívásnak álcázott hazugság:

„Barátaink, testvéreink, magyar dolgozók, magyar írók! Innen szólunk hozzátok. Ne tűrjétek, hogy véres kezű demagógok, ellenforradalmár banditák a világ dolgozóinak reménységét, a Szovjetuniót bántalmazzák" (Marosvásárhelyi magyar írók 1956).

Legalább ennyire hiperbolikus az Utunk nyílt levelébe foglalt hazugságoknak a sora:

„Bizony mélyen fellélegzettünk a megkönnyebbüléstől, mikor híre jött, hogy a zűrzavar közepette akadtak férfiak, akik szembeszálltak az ellenforradalommal, s a végső pillanatban megalakították a munkások és parasztok forradalmi kormányát. Elismerésünk a Kádár-kormányé, mely (...) szovjet segítséggel elejét tudta venni egy olyan mérhetetlen szerencsétlenségnek, amilyent a magyar nép még nem ért meg történelme folyamán" (Erdélyi magyar írók 1957).

Az idézett hazugságokkal szemben a kolozsvári Igazságban nem nagyon leplezett számonkérések szerény csokrával is találkozunk:

„A dolgozók életkörülményeinek megjavítása, a szocialista demokrácia kiteljesítése és a lenini nemzetiségi politika következetes alkalmazása terén egyes kérdések még megoldásra várnak, de bízunk abban, hogy az eddigi megtett lépéseket újabb határozott intézkedések követik ebben az irányban" (Kolozsvári magyar írók 1956).

A hazugság és a számonkérés megfogalmazásában egyaránt találni olyan mozzanatot, amely ma már egyszerűen nevetségesnek hat, annak idején azonban egyértelműen az elnyomó hatalom cinizmusáról árulkodott. Ilyen például a Kádár-kormánynak nyújtott szovjet „segítség" felemlegetése, és ilyen az „egyes kérdések még megoldásra várnak" üresjárata ott, ahol a gondokat korántsem elleplezni kellett volna.

A harcfinak álcázott írók „hadműveleteikhez" megfelelő hátteret próbáltak biztosítani. A Vörös Zászló nyilatkozói ezt a hátteret az időben visszafelé araszolva József Attila, Ady Endre és Petőfi Sándor költészetében vélték megtalálni. A lapban megjelent s az Igazságban példaképpen újraközölt nyilatkozat szerint a kizsákmányolástól mentes társadalomba vezető híd nagyszerű emberi művében „József Attila külvárosi népének álma kezdett testet ölteni", mégpedig annak a vörös csillagnak a ragyogásában, amelynek „győzelmét (...) Ady Endre is megálmodta"; nem szabad hagyni tehát, hogy „a népszabadság legtisztább eszméit, Petőfi Sándor eszméit sötét lelkű gazemberek bemocskolják" (Marosvásárhelyi magyar írók 1956).

Az Utunk 1957. januári nyílt levele további nevek közbeiktatásával erősíti a Vörös Zászlóban kirajzolt hátteret: „(...) ismerjük a dicsőséges múltra visszatekintő magyar irodalmat; ismerjük Batsányi és Petőfi, Ady és Móricz Zsigmond, Juhász Gyula és József Attila elévülhetetlen hagyatékát. Tudjuk, hogy az élő magyar irodalom sohasem fordulhat szembe velük."

Ilyen háttérre hagyatkozva, ily módon erőt gyűjtve „hívják tetemre" a nyílt levél aláírói magyarországi írótársaikat:

„Az újesztendőbe átlépve feszülten figyeljük, hogyan hallatjátok szavatokat a munkás- és paraszthatalom dolgában, a kormány támogatása dolgában; hogyan járultok hozzá egy olyan közszellem kialakításához, mely az ellenforradalom szellemét teljesen felszámolja" (Erdélyi magyar írók 1957).

A nyílt levél aknavetőjével lövöldözők nyilván nem tudtak Bibó István államminiszter fent idézett nyilatkozatáról, és nem ismerhették a magyarországi írók 1956. december végi, Tamási Áron fogalmazta nyilatkozatát sem. Hadd idézzek ez utóbbiból is:

„Ha egy évtizedre visszatekintünk (...), szenvedőnek és várakozónak látjuk a népet. Szenvedett, mert korának eszméit, melyeket tíz év előtt reménnyel üdvözölt, idegen formában és zsarnoki módon akarták életévé tenni. A hosszú kényszer alatt kiújultak természetes történelmi sebei, a nemzeti függetlenséget veszendőnek látta. Szenvedő és igaztalan sorsában gyógyulásra áhítva vágyakozott, s nemzetté válni sóvárgott.

Ebben a vágyban és sóvárgásban van a forrás, mely október 23-án feltört a mélyből. Mint ennek a forrásnak neves tanúi, keserves szívvel kell megmondanunk, hogy a szovjet kormányzat történelmi tévedést követett el, amikor vérrel festette meg forrásunk vizét. (...)

A nemzeti függetlenség és a társadalmi rend demokratikus felépítése: ez a magyarság vágya, melyet mi is hordozunk és munkába önteni törekszünk" (Medvigy–Pomogáts 1991: 116–117).

Albert Camus, aki 1956 történelmi pillanatát nemzetközi távlatból látta és nemzetközi távlatban értelmezte, arról vallott: nem kívánja, hogy „a magyar nép újra (...) bevesse magát egy eltiprásra ítélt felkelésbe (...) A magyar vér – írja – oly nagy értéke Európának és a szabadságnak, hogy óvnunk kell minden cseppjét." Camus ugyanakkor azt is leszögezte: nem hiszi, hogy bele kellene törődni a rémuralomba, amely „szocialistának – vagy, tenném hozzá én, bármi másnak – nevezi magát" (Medvigy–Pomogáts 1991: 7).

Nem Tamási Áront és nem Albert Camus-t okolhatom gyakran visszatérő, nyomasztó álmomért: állok a vasúti hídon, s nézem az alant elvonuló kocsikat, amelyeken nem közkatonának álcázott írók, hanem *írónak álcázott segédszolgálatosok* feszítenek.

IRODALOM

Erdélyi magyar írók 1957. Újévi levél a Magyar Népköztársaság íróihoz. *Utunk,* XII. évf., 1. sz. (jan. 5), 1.

Kolozsvári magyar írók 1956. „Felzárkózunk a Román Munkáspárt oldalán". A kolozsvári magyar írók nyilatkozata. *Igazság,* II. sorozat, XVIII. évf., 262. sz. (nov. 6), 2.

Márai Sándor 2000. *Összegyűjtött versek.* Helikon Kiadó, Budapest.

Marosvásárhelyi magyar írók 1956. Lelkiismeretünk parancsszava. A Magyar Autonóm Tartományban élő íróknak és a marosvásárhelyi irodalmi intézmények dolgozóinak nyilatkozata. (Másodközlés a marosvásárhelyi Vörös Zászló c. lapból.) *Igazság,* II. sorozat, XVIII. évf., 262. sz. (nov. 6), 2.

Medvigy Endre – Pomogáts Béla (szerk.) 1991. *Ezerkilencszázötvenhat, te csillag.* A forradalom és a szabadságharc olvasókönyve. Püski Kiadó, Budapest.

Tompa István 1995. *Hogyan történhetett?* Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár.

SZAKOLCZAY LAJOS

Hómezők csillámló aranyhalai

GÉRECZ ATTILA KÖLTÉSZETÉRŐL

Ha az éjszaka nem is a megvilágosodás terepe, a sötét kazamatáiból kicsapó fény – például a *Don Carlos* Szabadság-kettőse – megbolygatja fantáziánkat: csak *így* élni! És halni? Azt is méltósággal. Az infáns és Posa márki ki tudja hányadszor hallott duettje – szabadsághimnusza – megkavarja a légteret és a fantáziát: fölemel, sodor, gerincegyenesítő s erkölcsiségében is érzelmes dallamával magával ragad.

Ez az a pillanat, amikor szinte időtlenül lebegni kezdesz, mintha Verdi szárnyai az *ég bordázatával* feszíttettek volna ki. Rémület, káprázat? Ám nem tudsz annyira ellazulni, hogy ne gondolj a brutálisan leszakított, előtted guruló fejre, ne a zsarnok – a lélek dobozát megsemmisíteni akaró orvlövész – puskájára. És mégis, mindvégig, a hatalom „ajándékozta" rabketrec ellenére is, a szabadság mámora édesíti italod. Fölhörpinteni? Ahhoz kell – félelmek pöttyöző riadalma kizárva! – valaminő nyugság. Az éjszaka ezt is meghozza, hiszen árnyas ligetében, bármilyen zűrös volt is napod, elpihen a zaj, s ha egymáshoz koccannak is – József Attila-i szóval – a molekulák, inkább csak a levegő légzése hallik. Mert annak ugyancsak van mámora, ahogyan menetel a csend.

Ebben az időtlen időben, mert talán több heti olvasmányélményem volt, láttam meg Gérecz Attilát. Elsőbben árnyalakját, ahogyan Don Carlos és Posa márki közt térdel – a szabadsághimnusz esküvés, csupán ilyen pózban illik előadni –, aztán a daliát: a sportosan élő, szinte a fizika törvényeit is legyőző élethabzsolót. Aki valójában a börtönben vált azzá, ami: *költő-zsarátnokká.*

Máig érezni izzását, noha az ötvenes évek börtönköltészete – az övé mellett Tollas Tibor, Kárpáti Kamil, Béri Géza, Szatmáry György és Tóth Bálint lírája – még mindig *búvópatak,* s ha föl-föltűnik is egyetlen pillanatra (mert a föld örökké nem rejthet értéket), valamilyen fizikai-politikai-nemtörődömségi törvény folytán újra a kacskaringós mélybe visz útja.

Gérecz Attila ötven éve halott. Mindössze huszonhét évet élt, s abból is hetet börtönben. Valójában ott – Vácott (ahonnan megszökött), a pesti Gyűjtő Kisfogházában és Márianosztrán – lett belőle költő. Azzal, hogy fényt sajtolt ki a börtönrács-sötétből, lelke napfényes tisztásait is megmutathatta. Minden romantikus gesztus ellenére erő van ebben a *terrénumban* és valaminő, a szerelemtől megittasult fiatalokra jellemző lágyság.

Nem kellett próbálgatnia a hangot, a költészet azonnal rátalált. Első verse, az *Így bocskorosan,* József Attila-i hetykeséggel szól a magasra törő fiatalember *én* keretezte határozottságáról. „Így bocskorosan ugye megnevettek, / hogy márványt törni hegynek indulok? / A számon pimasz mosolygás a jelszó, / füttyöm csibészes: én is feljutok!"

A kezdő- és a záró strófa ugyanaz, mintha tudatosítani akarná ezt a véghetlen, plebejus ízeket is hordozó konokságot. De a közrefogott 2×4 soros versszakban a kiválás óhatlan igénye – „s eltáncolok a fejetek fölött!" – ugyancsak benne van. S ne feledjük, a „tömött zsák" nem csupán turisztikai-hegymászói (vagy legalább is abból a fogalomkörből származó) szimbólum, hanem mitológiai jelkép is: a természeti erőket magában foglaló, valamennyire az állatok bőréből s gyomrából (a *föld* gyomrából is) készített bugyor.

A költő ezt a mítoszi súlyt hárítja el magától – mond kacagva le róla –, hogy „szélnek öltözvén" szállhasson. Ebben az önfeledt vidámságban Dózsa bocskoros népe is a tett mezejére lép – íme egyetlen jelzőben az „alulról" jöttek igénye: a közösséghez való tartozás. S ha a költő elveti is itt „hegymászó" kellékét, a botot, később, a *stációjárás* révén nagyon is fontos eszközévé fog válni ez a beavatottságot, kiválasztottságot szimbolizáló eszköz.

Ha ennyi összetevője van az *Így bocskorosan*nak – a tehetség sosem *véletlenek* gyűjtőhelye, az esetlegesség fókusza –, akkor ennél százszor bonyolultabb nagy, összefoglaló igényű *életrajzi* verse, a csaknem félezer soros *Töredék (Szökés a nagy árvíz idején, amikor a Duna kiáradt a börtönig).* Gérecz ebben a „verses regényben" akarva-akaratlan valamennyire Somlyó Zoltán *Nyitott könyv*ét folytatja. Nem tudhatni, hogy a meg nem írt részek mennyire terjesztették volna ki az élményekben dúskáló személyiség hatókörét bizonyos társadalmi csoportokra vagy a rablétet közösségi (szenvedés)élménnyé emelő mozzanatokra, de az bizonyos: tabló jellegű heroikus cselekmény-sorozata a szökéstől a megkeseredett (eltántorgó?) szerelem tudomásul vételéig bekalandoz minden olyan területet (hősiesség, meg nem adás, elárultatás, egyén és közösség megvesszőzése, a *len*t és a *fent* a politika által démonikussá tett csatája), amely egyén és társadalom kör(kor?)-képét adja.

Persze Somlyó előtt is és Gérecz előtt is – mutatis mutandis – a szenvedélyeket általánosítva a legmagasabb fokon izzó puskini példa (*Anyegin)* lebeg, csakhogy amíg Somlyó poétikus leltárában a „bűnös város", Pest fölemeltjei és lecsúszottjai fölött köröz, mártírhalált halt kései kortársa az egyén – az önmaga- és szabadságvállalásában is *heroikus én* – szenvedéllyel teli lírai szenvedéstérképét nyújtja. Méghozzá bibliai allúziókkal. A mítoszi-mitológiai jelképtár több helyről összefutó érvényességével.

A korábban elveszejtett *bot* – vele Petrus fog majd lépkedni a Molotov-koktél gőzétől megrészegült *kősivatagban* – természetesen jó időben megtaláltatik, hogy hirdesse gazdájának kivételességét: *igazságosztó* voltát. De addig is, előrevivő spirálként, építődik az a szerkezet – egy-egy eleme versekben jól látszik –, ami majd az összefoglaló jellegű poémát: a töredékességében is nagyívű *Töredék*et fogja tartani. De az is lehet, hogy „együttmozgásról" van szó – már ami az időrendet illeti –, a kisebb lírai darabok egyidejűleg a nagyobb kompozíciónak is – megelőlegezett – részeivé válnak. Pontosabban, előkészítik annak motivációs terepét, hangulati bázisát, szakaszosan bevezetnek egy szenvedéllyel teli életút, megformált léttapasztalat ábrázolás-mértanába.

Két ágon folyik – ha dramatikus vonását nézzük, *zajlik* – az érzelemkivetülésen túl valamilyen filozófiai igénynek is megfelelő „előkészítés". Az egyik a kis – kisebb terjedelmű – költemények által megcsillantatott esszencia (istenhit vagy perlő zsolozsma, sorsléptékű *időutazás,* a lét fájó véglegessége stb.), a másik ág pedig – vivőereje sem kisebb, mint amazé – egyenesen becsatlakozik a fő sodorba (a *Töredék*et az eseménysor

időbelisége folytán megelőző *Gyűjtő-beli töredékek*ről és a *Sorsod művészetéről* van itt tulajdonképpen szó).

Ezzel a két verstípus is megneveztetik: a rövid kompozícióban is kifutó (tömörítő) és a hosszabb hömpölygésű, minden líraisága mellett is elbeszélés jellegű költemény.

A golgotai színek ugyancsak nem idegenek a költőtől, hiszen *Az isten balján* „helykereső gesztusában" – „Nekem már szitok az Isten szó a számon. / Én nem a haldoklót, az élőket szánom. / Már a tavaszban is csak öldöklést látok, / minden új élet új, Istenre szórt átok" – bizonyos drámaiság tükröződik. Nem is beszélve a zárás – a *keresztúti* fájdalom révén az Istenhez való hasonulás – fölajánlás-szerű tragikumáról: „Ím, vedd Uram a sorsom; úgy lankad Elébed, / mint Krisztus-fő, amely már tövisekkel érett!"

Gérecz nem képeinek túlhabzásával érdekes („a fellegekkel játszó napkorong / pírt osztogató csókjaira várnak" – *Szenelés;* „szomjú föld várja csókunk harmatát" – *Óda bajtársnőimhez;* „ujjongok hulló könnyed harmatán" – *Széthullt fényeken),* hanem átélt, sötét színeivel (hogy *éjfeketéjében* is ott a fény, költőiségének bizonyítéka). A Tóth Árpád-i – egyáltalán a nyugatos költők versmuzsikáját visszahozó – *Varázsdob* elvarázsolhat (olvashatni is, hogy a költő ezt a darabot legsikerültebb versének tartja), ám a telt szépség romantikus vágyálma, mikor ritmus írja az *érzést* s a *zenét,* csak fél sikert eredményez. Nem úgy a panteisztikus elvágyódást a középkor sejtelmességével bibliai tájakra vetítő *Nosztrai leoninusok,* amely a „külső" és „belső" *tájélményt,* Márianosztra (ez az istenanya névvel illetett szigorú börtön) és az *őt* megszenvedő lélek illuzórikusnak tetsző varázslatát, különleges egységbe vonja. „Oly szép itt a vidék, és benne hasonlóbb /ember az Istenhez. Homloka tiszta, szelíd. / Jézust látom, a hűs Gecsemáné kertben elomlót. / Csönd van. Olajfák. S fönt, már valahol közelít / Isten – a hajnal rőt poharát ajkához emelni."

Ez az Isten, hogy bonyolódjék – több szálon futóvá váljék – a költő élménye, már nem „a visszhang gúnyos hahotája", hanem az Idő kerekét forgató, sorsképlethez közelebb vivő Ítélkező. Akihez lehet fordulni, aki a szenvedésözönben nem önmaga – a benyelt évszázadok traumáitól csak érzékenyebbé-sebzettebbé váló *én* (én mint istenember-arc) – megigazulását látja, hanem a bűnös-bűntelen (katarzist hozó?) vergődését is. „Az én sorsom is fájó, dőre; / ha fölizzom, pöröllyel vernek. / Így leszek csikorgó küllője / vérpadra vivő szekereknek" (*Daróc a szürkéhez).*

Az áldozati szerep nemcsak a magára vállalt bűn (mit követhetett el egy fiatal?) miatt lesz érdekes, hanem azért is, mert a költőt fáklyaként megvilágító s egyúttal *égető* szerelem (*Alkony)* – nem a „bíbor csóknyomok"-kal – elénkbe hozza a szeretkezés mint véráldozat, mint mártírum, mint a kapcsolatot megpecsételő (beteljesült?) *hiány* égető voltát, s evvel együtt testet-lelket megforgató nagyszerűségét is.

De itt már, minthogy megfordult a szerep, a *nő* áldozza föl magát, s a *vér–tűz* szimbólum értékű megfelelése – lásd a Csorják *egyetemes rendbe* való tagozódását Tamási *Ősvigasztalásá*ban – az ünnep kultikus voltát hangsúlyozza-erősíti: „s a föld, mert szűzi véred áldozod, / kigyúlt, pogány oltárrá változott, / felizzó, rőt parázzsá festve meg / ringó öledre kulcsolt testemet."

Egy tüzetesebb elemzés világosan kimutathatná a géreczi líra kedvelt toposzait, s közülük legkivált a *vér* – az élet, a vörös, a Grál, az áldozat, a szenvedély – jelkép erejű tágasságával idevonható érték- s érzéstartományokat. Csak találomra egypár példa a hajnalpírt és az áldozati bárányt egyként szimbolizáló élet sokszínűségére: „Szólj! véres éggel

sors még mit takarhat?" (*Sívó évek alján)*; „Vérem rohan lüktetve szét az égen" (*Mindegy)*; „s a verslábait véretek dobogja" (*Óda bajtársnőimhez);* „Egybeomlott könny és a vér" (*Boldog Özséb himnusz*); „s az alkonyattal összevérez" (*Töredék – Búcsú Margittól)* stb.

Természetesen, mint minden életműben, itt is különbség van *kis* vers és *nagy* vers között – a *Pszt!* óarany rigmusfutamait hogyan is lehetne összevetni a *Sorsod művészete* filozofikus *én*-tablóival –, s ha mérni akarunk, az igazi értékeket kell latba vetnünk. Azokat, amelyeknek kétségtelen súlyuk van. Lehet, hogy a föntebb említett *Sorsod művészeté*ből a prófétikus én-tudat minduntalan kitetszik – ha igen, ez az *örök dinamó* gerjeszti benne az áramot: „S kit félreértett nyolcvan emberöltő: / nem gyönge isten, de Jézus, a költő, / az olajfák hegyén én jártam ott! / S én vagyok, ki most is megölellek, / vallak önmagamnak, vallom a Lelket, / dalolom őt, aki nyomot hagyott" –, de ez a „bibliai" s „ váteszi" attitűd nem zavarja, sőt segíti, összefoglaló jelleggel fölkorbácsolja a kozmikus léttapasztalat Isten-Ember-Sors részecskéinek összetartozását-kohézióját.

Gérecz Attila ebben a filozofikus önmagába merülésben – nem áll tőle messze a prófétai jövendölés sem – ért lírájának legmagasabb csúcsára. (S az külön csodálni való, hogy milyen – *márianosztrai* – körülmények között.) „Vagyok: a Teljes, csillagokra válva. / Vagyok: az Isten Sorsa; hogy világra / ő hoz, s én mégis világa vagyok. / Vagyok: a szomjú szarvas a pataknál; / bizonyság, hogy Többért vagy önmagadnál. / – Dalolom őt, aki nyomott hagyott. / / Vallom, hogy van a létben bizonyosság; / bizonyos a Szép, mert szomjúhozzák – / hogy nincs Végtelen, míg Énem a Rész; / hogy vagyok, mert hiányzom Valahonnan, / és leszek, amíg vágy és fájdalom van, / mert nélkülem nincs Beteljesülés."

Annyira szép, annyira magával ragadó, annyira dallammal teli – a reneszánsz fénye vetül *ama* corpusra –, hogy nem állom meg, hogy ne idézzem tovább (a Kehelyben fölfogott *szent* vér igézetében?) a poémában megtestesült *örök élet*et: „Lásd, előtted is szent a jel, s az emlék, / csak arcaimban nem ismerted fel még / korokon túl is örök önmagad, / s hogy a Végtelen mégis a mi véges / szívünkből nől; hogy lombja zeng! – én édes / dalát hozom, s e dallam fönnmarad!"

A bibliai (*mítoszi*) jelképtár darabjait, az *ut*at, a *bot*ot, a *korpusz*t, a *keresztet*, a *töviskoszorú*t, és a velük megjelenített – végső soron – *szenvedéstörténet*et (mégha némelykor jóízű is az) láthattuk a föntiekben vázlatosan elemzett versek kapcsán, és nem utolsósorban észlelhettük „működési", egy sajátos magánmitológiához kötődő rendszerüket is. Ehhez a vonulathoz fontos adalék a *Karácsonyi ének a börtönben* című költemény, refrénszerű kérdésével – „ Hallod, Názáreti?" – csak még jobban sokkoló (mert a költő rákérdez minden gyalázatra) 1955 decemberi helyzetmagyarázata, mikor is a *benti* valóság („súlyosak a láncok"; „négy zokogva készül a mártírhalálra") egyszercsak egy szenvedő nép: a rab magyar vesszőfutásává tágul. „Megtiport országon dühöng szilaj átok. / Neved rohadt dühvel ócsárló pofájuk / Káromolva töri csendjét a szent éjnek." Amit nem kérdez a költő, csak mi érezzük ki keserű énekéből: fölcseperedik-e a Megszületett ennyi – vasrácsokon innen és túli – gyalázatban?

Az ez idő tájt keletkezett *Kenyéren és vízen* című vers többrétegű bravúrt hordoz. Hiszen az átvállalt szenvedés nemcsak attól szívszorító, hogy egy nincstelen szegény sajátja – „Másom sincs, Uram. Beérem / azzal, hogy arcodat viszem. / Csak így bírtam még el: kenyéren és vízen" –, hanem azáltal is, hogy a rabkoszton való tengődés néven nevezése jelképi tágasságra nyit kaput. Magyarán, a *kenyér* mint az élet jele – az utolsó vacsora al-

kalmával az oltáriszentség kinyilatkoztatásakor hallhattuk – egyben Jézus teste is; a víz pedig a megtisztulás, az újjászületés, (magzatvízként) az élet forrását szimbolizálja.

Ezek azok az „előtanulmányok", amelyek nem kis mértékben segítették a *Szökés a nagy árvíz idején, amikor a Duna kiáradt a börtönig* című (alcímű) poéma – „verses regény", „lírai életrajz", „töredékes én-beszámoló" – kibomlását. Amely tovább merített a bibliai példázatokból (Jerikó falának leomlása; Magdolna, amint hajával törli Jézus megmosott lábát), hogy ezzel az általános érvényű – kikezdhetetlen – igazsággal vértezhesse föl az elbeszélőt: *csak az igazat!*

Ennek a pörgésnek – körbe, körbe – óhatatlan megvan a *confiteor* jellege, melyet a gyónás szakaszossága és valamilyen mélyből föltörő sírás keretez, hogy a költő bűnmegvalló gesztussal jelölje is valamennyire a megtisztulás módját és irányát. Az apokaliptikus látomás – „a tetemre hítt szörnyek levágott / feje sírva harapta szét / mezítelen, halott leányok / jeges, szeretkező ölét, / amíg legörgő csontpofájuk / kiverte ragyával a jég" –, ha megdöbbentő is, nem akadályozhatja meg ezt a gyónót is megtisztító kibeszélését. „S ott megsejtettem, hogy a Törvény / (sodort, sodort a vad folyam) / átcsap a Tér- és Időgörbén, / s a küzdő élet még olyan // bűntől sohasem menekült meg, / amit a lélek még kivall."

Bár az „elbeszélő" ciklusrészek is tele vannak – mi mást is sugallhatna ez az életút – drámai mozzanatokkal, de sem a rendőrrel (különben tisztességes rendőrrel) való találkozás, sem a tahitótfalui, szigetmonostori kényszerű lakozás nem hoz olyan drámai csúcspontot, mint a lírai önvizsgálatként belénk oltódó viharos „tengeren" való menekülés megjelenítése. A szenzációs kezdethez majd csak a *Találkozás Margittal* utáni részek kezdenek fölnőni, amelyet az is jelez, hogy ez a határozottan magánjellegű „keresztút" – az elveszejtett szerelemmel, a megcsalatás kénköves poklával, az elárultatás nyílt sebeivel – újra csak, legalábbis intenzitásában, a Megfeszített stációjáráshoz kezd hasonlítani.

Ebben a pasztell-szín, a várakozás melankóliája – akkor még csak sejteni sem lehetett, hogy valahai szerelme a rendőrök korbácsütéseitől indíttatva föl fogja adni – az egyik fontos elem: „S a fény elé lehulltak sorba / a szomorúfűzek, amik / mintha sírva törülték volna / lebontott, tiszta ágaik / aranyhajába, mint Magdolna / az Úr mezítelen lábait." A másik pedig a megvert ember jajszava: „Bevert szögeknek koppanása, / szívem, lakatra zárt az Isten. / A hegy megnyílt, hogy oldalára, / az Úr szörnyű sebére intsen. / Az embernek voltam Tamása, /a nyitott sírt csak én őriztem."

A *Búcsú Margittól* című cikluszáró verset, a *Töredék* befejezését meg mintha Tatjána mondaná, olyan puskini a hangulata – „Ősz van. Hull a lomb" –, s olyan (a költő megbocsájtó gesztusával) „Sápadt fényű és könnyre éhes" a felejtésre ítélt és mégis eleven arc, mint egy pille-könnyű kéz által megérintett levélnehezék.

Gérecz Attila – látható – nem csupán a biblikus sorokat görgető meséknek volt tudósa, hanem a meghitt, az arcot virágos almaággal simogató lírai pillanatoknak is.

Műfordító gyakorlatát, amelyről a *Füveskert* könyvei tanúskodnak, ugyancsak költészete kohójában: a börtön(ök)ben szerezte.

Heine *Hazatérés*ével saját kedvesét szólította – „Hullhat a hó halomszámra, / Zokszó sosem jő a számra, / Mert a tavasz s kedvesem / Képe ég a lelkemen!" –, és szintén Heinevers (*Clarisse)* kapcsán vall a kihalt, kegyetlenül eldobott érzésről, akárha a Margit-élmény sajogna benne.

Rilke költészetének hangulatát két kitűnő „magyar” versben (*S aztán?; A régi ház*) adta vissza; ami az idegen élményre rezonált, az a *legszemélyesebb* húr volt. Szabó Ede *A műfordítás* című tanulmánykötetét forgatva világosan látni, hogy Gérecz Goethe-magyarítása (*A vándor éji dala*) – nem Móricz Zsigmondhoz, aki szintén lefordította ezt a remekművet, hanem a magyar líra klasszikusaihoz mérve is – mekkora érték. Még – valamennyire – Tóth Árpádra utaló zeneiségben is (Tóth: *csend ül – lendül*; Gérecz: *Csend ül – Ha rezdül).*

Gérecz Attila versei, főképp mert hiányoznak a magyar líra értékfolyamából (*A Hét évszázad magyar költői* sem tud róluk), hómezők csillámló aranyhalai. Idegen környezetben is látni különlegességüket, de igazán csak *valódi* közegükben – folyamban, tengerben – mutathatnák meg elevenségüket.

Az utókor feledékenysége ha nem is érthető, arra mégis csak jó, hogy – reménykedjünk – megcáfolhassa a jövő.

NAGY GÁBOR

Lisztománia

AVAGY

A BAKA ISTVÁN-ÉLETMŰ KULTURÁLIS ERŐTERÉNEK FÓKUSZA

(felhangolás)

A Baka István költészete kapcsán gyakran felmerülő kérdést, a zeneiség problémáját sok apró részlettel gazdagította eddig az irodalomkritika és -történet. Sokfelől érkezett ösztönzés az ez irányú vizsgálatokhoz: már indulásakor, több interjúban is ebbe az irányba terelte az értelmezést maga a költő, jószerivel előbb, már a *Magdolna-zápor* megjelenésekor, semmint a zeneiség központi szerepe maguk a versek révén kézenfekvő lett volna. A *Tűzbe vetett evangélium*tól kezdődően aztán az egyes, zenei kapcsolódásukat sokszor már a címben vagy ajánlással kinyilvánító versek az egész költői világlátásra rávetítették ezt a megközelítést. A *Trauermarsch*, a *Halál-boleró*, a *Farkasok órája* kötet Liszt Ferenc-ciklusa: a *Liszt Ferenc éjszakái*, a Pehotnij-ciklus Rachmaninov-versei, majd később egyes opera-parafrázisok (*Trisztán sebe, Carmen, Strófák)* késztették a költői életművel szembesülőket költészet és muzsika kapcsolatának vizsgálatára. Nemkülönben Baka prózája: a *Transzcendens etűd* elsősorban címével[1], a *Szekszárdi mise* című kisregény pedig már egészében intonálta e kérdést. Nem beszélve a különböző líra- és prózapoétikai fogások zenei kapcsolatának problematikájáról, a strófaépítkezéstől a rímtechnikán át a *November angyalához* kötet vagy a *Szekszárdi mise* mélystruktúrájáig.

Szigeti Lajos Sándor már a Baka költészetéről írott monográfiám kapcsán hiányolta a zeneiség alaposabb vizsgálatát.[2] Tartok tőle, hogy ezt a hiányérzetet ezúttal sem fogom maradéktalanul eloszlatni. Szigeti *Dance macabre* című tanulmányában kiváló példáját adja, a költő poétikáját hogyan lehet az elemi szintekig hatolva összekapcsolni a zene-

---

[1] Az életműkiadásban a novella az eredeti címével szerepel: *A Város és az Idegen*, hisz, mint a kötet utószavában Bombitz Attila rámutat, a „kötet munkálatai során derült fény arra, hogy a *Transzcendens etűd* eredetileg verscímet takar." BOMBITZ Attila, *Utószó = BAKA ISTVÁN Művei. Próza, dráma*, Tiszatáj Könyvek, Szeged, 2005, 333.

[2] „... hiánytudatomnak is hangot kell adnom, ugyanis – már a bevezetőből, de a dolgozat egészéből is kiderül – a szerző, jóllehet, többször is utal rá, mégis a valóságosnál és szükségesnél kisebb jelentőséget tulajdonít a Baka-művek zenei fogantatásának és zenei szerkesztésének, amely pedig legalább olyan hangsúlyos, mint a Weöres-líráé, mondom ezt annak ellenére, hogy számos olyan fejezete van az értekezésnek, amely kitér a zenei szerkesztettségre (ez a szempont tehát továbbra is adóssága marad a Baka-értelmezésnek)." SZIGETI Lajos Sándor, *Egységes metaforika és nemzeti apokaliptika* = SZIGETI L. 2005, Lajos Sándor, *Verssor(s)ok*, Széphalom Könyvműhely, Budapest, 422.

elmélettel.[3] Magam ilyen részletekig hatoló elemzésre most sem vállalkozom (zenei ismereteim mélysége aligha tenné ezt lehetővé), koncepcióm – bevallom: esetleg különösnek tűnő felvetésem – Baka életművének egészére vonatkozik, s talán inspirálója lehet későbbi, az életmű és zene kapcsolatát alaposabban szemügyre vételező elemzéseknek.

Felvetésem az, hogy Baka István életművének kulturális utalásrendszerében, erőterében[4] a gyújtópont a 19. századi zongorista, karmester és zeneszerző, Liszt Ferenc és az ő zenei életműve.

(hang-verseny)

A Baka István interjúiból leszűrhető önértelmezések rendre átmentek recepciójába. Ennek oka, hogy – költőként-íróként is tudatos, az életművét megtervező alkotó lévén – szűkszavúan bár, de pontosan, szinte a kívülálló éleslátásával nyilatkozott alkotói törekvéseiről, szándékairól, világlátásáról és esztétikai elveiről. Első két kötetének leggyakoribb strófaépítkezését, a négy-öt versszakos darabokat is ő kapcsolta össze a szonátaformával, első interjújában. S itt utalt többször is Gustav Mahler zenéjének és újabb költői elképzeléseinek összekapcsolására.[5] Egy Mahler zenéje ihlette versciklus tervét is megemlítette, „amelyből eddig egyetlen, nem egészen sikerült verset tudtam megírni *(Trauermarsch)*," s amely „ezt a kört [a nemzedékiből nemzetivé terjedő önvizsgálat körét] tágítaná Közép-Európa »méretűvé«, de arra még nem vagyok felkészülve."[6] Ez a ciklus, legalábbis ha Mahler személyéhez ragaszkodunk, nyilvánvalóan soha nem készült el. A Közép-Európa-szintű önvizsgálat nyomai azonban ott rejlenek Baka szerepvers-ciklusaiban: a Liszt-, Yorick- és Sztyepan Pehotnij-versekben.

A szerepvers központi kategóriája Baka költészetének. Az ő első nyilatkozatai erről megint csak orientáló jellegűek voltak. *Döbling* című hosszúverse kapcsán mondta: „Amikor írtam, Széchenyinek éreztem magam, de mindig annak képzelem magam, akiről írok. Ha a történelmi alak világába belehelyezkedem, akkor tudom a legjobban kifejezni magam. Nem véletlen, hogy történelmi alakokról szóló verset – csak egyes szám első személyben írok. Mert nem őt, hanem rajta keresztül magamat próbálom megfogalmazni. Akkor vagyok a legszemélyesebb, amikor álarcot veszek föl. Ezeket a nagy hősöket az jel-

---

[3] Itt is hangot ad az irodalomtörténész hiányérzetének: „A Baka Istvánról eddig írt könyvek egyik legnagyobb hiányossága éppen az, hogy nem szólnak arról, milyen jelentősége volt Baka költészetében a zenei ihletettségnek, pedig – mint látható is – nem véletlen, hogy oly gyakori a zenei motívum költészetében. Meglepő, hogy Fried István könyve sem utal a zenére, pedig ha valaki, akkor Fried alkalmas lehetett volna e feladat elvégzésére, hiszen fiatal korában zenésznek készült és mind a mai napig nagy zeneértő. Baka teljes lírai életművének első könyvbéli méltatója: Nagy Gábor sem a jelentőségének megfelelő mértékben foglalkozik a Baka-művek és a zene kapcsolatával, de ő az első, aki észreveszi a késői Baka kötetkompozíciós szándékában a mise-parafrázis jellegzetességeit." SZIGETI Lajos Sándor, *Dance macabre* = SZIGETI L. 2005, 83.

[4] A kifejezéssel: kulturális erőtér, nem véletlenül kívánok utalni Fried István „benső világtér" kifejezésére, amellyel Bakának a tudattalanból kiinduló, metamorfózison alapuló világteremtését jellemzi. FRIED István, *Baka István „benső világtere"*= UŐ, *Árnyak közt mulandó árny. Tanulmányok Baka István lírájáról*, Tiszatáj Könyvek, Szeged, 1999. 109–138.

[5] *„Közösségre vágyakozom"*. Beszélgetőtárs: Görömbei András = *BAKA ISTVÁN Művei. Publicisztikák, beszélgetések*, Tiszatáj Könyvek, Szeged, 2006, 234.

[6] Uo. 233.

lemzi, hogy nagyon erős a történelmi tudatuk, együtt élik meg a saját sorsukat és a közösség sorsát."[7] Az interjú címébe is emelt mondatot azonban – „Akkor vagyok a legszemélyesebb, amikor álarcot veszek föl" – kár volna szó szerint venni. Ez a fajta személyesség a „történelmi tudat" hangsúlyozásával értelmezhető csak, az identitás összetett felfogására utal: arra, hogy Baka személyiségkoncepciójában a közösségi identitás legalább olyan fontos, mint az individuális összetevők. Innen kiindulva nem a költő személyisége válik elsőrendű kérdéssé, hanem a történelmi és költői példából kihüvelyezhető közös. Az, ami egy nemzethez (a magyarhoz), egy térséghez (Közép-Európához) kapcsol bennünket. Másutt pontosabban közelíti meg Baka a maga szerepfelfogását, saját személye mellett a maszkok fontosságát is hangsúlyozva: „Az igaz, hogy a szerepverseim voltak mindig a legőszintébb műveim. De nem magam, hanem a szereplő fontossága, érdekessége miatt."[8]

A szerep mint a költői személyiség megnyilatkozásának módja mellett ezért fontosabbnak érzem a maszklírában rejlő egyéb poétikai energiákat. A maszkot öltő poéta lehetőséget kap, a választott maszk(ok) adta keretek között, a téridőből való kilépésre, különböző időkoordináták összekapcsolására, idősíkok és terek egybecsúsztatására. A szerepvers ilyen megközelítésből médium: közvetítése révén különböző létélmények – a maszké és a költői éné – kapcsolódnak együvé, lehetővé téve általánosabb (ugyanakkor összetettebb), a konkrét téridő kolonca által nem bénított léttapasztalatok művészi megformálását és befogadását. A szerepversekben megnyilatkozó személyiség így mindig összetett karakterű: a költő és a maszk hangja együtt, összemosódva vagy éppen egymással versengve szól; a szerepvers mint hangok médiuma olyan történelmileg szituált hang-versennyé válik Baka lírájában, amely a befogadás mindenkori korhelyzetét is ebbe a történelmi erőtérbe vonja. Az olvasás, a létrehozás és a maszk téridejének hármassága hozza létre azt a polifon együtt-hangzást, amely Baka szerepversei – és részben prózája – olvasójában a mű kerekded, lezártságában is teljes képzetét kelti.

A korai nyilatkozatok elsősorban Mahler hatását hangsúlyozzák, a későbbiekben azonban színesedik a paletta, s Mahler szinte észrevétlenül szorul háttérbe. Baka legkülönbözőbb műfajú írásaiban – a versszövegben, versei paratextuális elemeiben: a címben, mottóban, ajánlásban; prózájában (zenehallgató szereplő), interjúiban és tárcáiban – feltűnik Vivaldi, Bach, Mozart, Beethoven, Schubert, Schumann, Mendelssohn, Csajkovszkij, Liszt, Wagner, Richard Strauss, Saint-Saëns, Rachmaninov, Bartók, Sosztakovics és mások neve (némelyikük konkrét zeneműve). Egy 1991-es Baka-publicisztika tanúskodik a Mahler iránti rajongás eredetéről: „Kamasz koromban csak néhány korai művét játszották nálunk, ezért az »igazi« Mahlerral viszonylag későn – 1976-ban – ismerkedtem meg" – kezdi a Délmagyarországban megjelent írást Baka, s egy későbbi passzus a „mahleri" időszak végpontját is megadja: „Jó öt évig éltem vadházasságban a Mahler-szimfóniákkal, s bár idővel a rajongás megkopott, a most már ritkább találkozások időnként újrafényezik"[9]. A „mahleri" időszak tehát 1976-tól 1981-ig tartott; ez év szeptemberében jelent meg a Tiszatájban

---

[7] *„Akkor vagyok a legszemélyesebb, amikor álarcot veszek föl"*. Beszélgetőtárs: Vecsernyés Imre = *BAKA ISTVÁN Művei. Publicisztikák, beszélgetések*, 242.

[8] *Nyelv által a világ*. Beszélgetőtárs: Balog József = *BAKA ISTVÁN Művei. Publicisztikák, beszélgetések*, 288.

[9] BAKA István, *„Megcsendül az egész univerzum". Mahler-szimfóniák Bernstein-felvételeken* = *BAKA ISTVÁN Művei. Publicisztikák, beszélgetések*, 70–71.

Baka újabb kisregénye, a *Szekszárdi mise*, amely címét Liszt Ferenc 1869-es művétől kölcsönözte.

Baka Mahler-cikkére következő Délmagyarországban közölt tárcája éppen Liszttel foglalkozik. Ennek bevezetőjében fogalmazta meg először – ezúttal is némiképp óvatosan – a Liszt zenéjéhez való viszonyát: „Sokan szeretjük Liszt Ferenc zenéjét, de kevesen merjük ezt bevallani (ugyanígy vagyunk Csajkovszkijjal és más túl – pompázatosnak ítélt – romantikusokkal); én magam is sokáig idegenkedtem (s nem is teljesen őszintén) a Mazeppa, a Tasso, a Magyar Rapszódiák és a közepes zongoristák által agyonklimpírozott zongoraversenyek szerzőjétől." Mint a félénk imádó, kerülgeti ez a szöveg Liszt művészi nagyságát – de csak hogy az igazi vallomásban annál teljesebb legyen az odaadás: „Megtérésem akkor kezdődött, amikor egy Szekszárdhoz kapcsolódó műve (*Messe Szexardique – Szekszárdi mise*) előtörténetét kutatva minden hozzáférhető művét meg-, illetve újrahallgattam, s megismertem a Bartók által – mivel kéziratban maradtak – nem ismert, de bartóki vagy még őt is meghaladó modernségű utolsó zongoradarabjait (*Szürke felhők*, *Balcsillagzat*, *Csárdás obstiné* és *Csárdás Macabre*), amelyek a verselésemet is megújították, s amelyek felől megközelítve a korábbi, romantikus pompájú Liszt-zene is más távlatokba helyeződött – ma a weimari korszak heroikus szimfonikus költeményeit is feszengés nélkül hallgatom."[10] A kultikus szóhasználat különbségei árulkodóak: a „vadházasság" Mahlerral intenzív érzéki-érzelmi viszonyulásról vall, a „megtérés" talán kevésbé közvetlen, ám szintén intenzív, az Isten iránti imádat és tisztelet érzésével rokon viszonyról tanúskodik. A „meg-, illetve újrahallgattam" aggályos pontosságra törekvésében érezhetően fontos a szerző számára, hogy hangsúlyozza: már a „megtérés" előtt is hallgatta Liszt műveit.

Liszthez Vörösmartyn keresztül is vezethetett az út: mindkét alkotó abból a szempontból is fontos lehetett Baka számára, hogy a maga modernsége felől újraélhető, újragondolható romantikusok voltak: létélményük meglepő módon közel áll a hetvenes évekbeli – tehát száz–százhúsz évvel későbbi – magyar alkotók létélményéhez, és poétikájuk is sok szálon kapcsolódik a 20. század második felének modernségéhez (miként részben más módon, de a századelőhöz, elsősorban Ady Endréhez). Mint Fried István rámutatott, ennek az is az oka, hogy bennük – és a századelőn Mahler, majd a késő-romantikus Rachmanyinov zenéjében – „a romantika továbbírható modenségére" ismerhetünk, azaz – s az első tételre Baka életműve is kiváló példa: – „a modernségen nem egyszer áttetszenek a romantikus kezdemények, illetőleg a romantikus kezdemények értelmezésekor érvényesülnek a modernségnek a romantikát integráló stratégiái"[11].

A romantika újrafelfedezésének Baka esetében alkotás-lélektani okai is lehettek. A hetvenes évek vége, nyolcvanas évek eleje válságos időszak a költő életében. Második kötete négy évet vár a kiadásra, a '73–74-es évekhez képest aztán a költői véna is elapad, évi két-három vers az átlagos „termés", az 1981-es év mindössze egy verset jegyez, 1983-ban „csupán" a *Döbling* című hosszúvers íródott, 1985-ös datálásúról pedig egyáltalán nincs tudomásunk. Ekkor, a hetvenes évek végén fordul Baka a prózához, részben a vers apályának ellensúlyozására. „1978 őszén, harmincévesen, nyomasztó és nyomorúságos

---

[10] BAKA István, *Világpremier. Ismeretlen Liszt-zongoraverseny Hungaroton-lemezen = BAKA ISTVÁN Művei. Publicisztikák, beszélgetések*, 73.

[11] FRIED 2006, István, *Baka István művei tágabb kontextusban*, Tiszatáj, 2006/4. 54.

szegedi évek után (és előtt, mert a »java« még hátravolt), egy esztendeje verstelenül írtam meg az első »fantasztikus realista« novellámat"[12] – vallja meg Baka 1992-ben Szepesi Attilának. Két év múlva így beszélt erről a léthelyzetről Balog Józsefnek: „A *Margit* című kisregényem könyvtárosa rám hasonlít. Egy szekszárdi könyvtáros. (...) De a *Szekszárdi mise* Séner Jánosa is engem idéz. Séner János, akiből nem lett Liszt Ferenc. Amikor írtam, valóban azt hittem, hogy ez a sors vár. Hiába jelent meg könyvem, dolgoztam a Kincskeresőben, azt éreztem, én csak egy Séner János vagyok. Aki maximum egy városi dalárdát szervezhet."[13]

A *Szekszárdi mise* egyik alapkérdése valóban a művész/dilettáns problematikája. Séner János, a tíz éve elhunyt Liszttel találkozván, szorongva érdeklődik a nagy zeneszerzőtől a maga művészi értékéről. Korábban azt is keserű lemondással vette tudomásul, hogy Liszt mintha az ő darabjából is motívumokat vett volna át: „Bizony, be kellett látnia, az ő munkája fércmű, ha a nagy Liszt fenséges alkotása mellé állítják. Ez így van, s még az sem vigasztalhatta, hogy az abbé egy egészen bizonyosan tőle, pontosabban az ő *Szent érzet* című kórusművéből származó dallamtöredéket is felhasznált rekviemjében, mely valószínűleg ama emlékezetes, 1865. évi estén ragadt meg a fülében."[14] (55) A kölcsönzést, kettejük inverz sorsának fényében tragikussá nagyítva, az odaátról „alászálló" Liszt szemére is lobbantja: „– Hát ezt is el akarja venni tőlem?" (80) S addig noszogatja Lisztet, amíg az egyre keresetlenebbül nyilatkozik Séner zenei képességeiről: „... számomra egyáltalán nem volt kivételes jelenség az ön hangszertudása" (83); „... az én muzsikám cserbenhagyását nem tudtam megbocsátani Cosimának –, s ez akadályozott meg abban, hogy egy kisembernek – bocsásson meg a kifejezésért! – az adott körülmények között valóban rendkívüli teljesítményét méltányolni tudjam." (84); „Önből soha semmilyen körülmények között nem lett volna nagy zeneszerző – s ne higgye, hogy én ezt azért mondom ilyen kíméletlenül a szemébe, mert megsértett volna a szavaival –, sem zeneszerző, sem a középszerűnél jobb előadóművész..." (87).

Ez az ítélet azért is súlyos Séner számára, mert élete nagyobbik része azon „bámulatos egyezések" (51) jegyében telt Liszt alakjának árnyékában, amelyeket nyilván a Liszttel való többszöri szekszárdi találkozás juttatott újra meg újra eszébe: „Mindketten 1811 októberében születtek, csak Séner két nappal később: 25-én – talán ez volna az oka, hogy az ő pályája annyira másként alakult?" – fűzi az adathoz az elbeszélő – érezhetően nem a saját, hanem Séner gondolatát. Mindketten gazdatiszt apa gyermekei, és asszimilánsok (Séner Schénerről magyarosított), s ezek a hasonlatosságok csak kiemelik Séner számára sorsuk különbözőségét, a zenei pálya dacára is ellentétes irányát. (Csak zárójelben jegyzem meg: Baka István is, bár nem októberben, hanem júliusban, 25-én született. Az ilyen játék nem idegen Baka prózájától – mint a nagy festők, odarejti magát a kép egy sarkába –, számos példáját láthatjuk mind prózájában, mind költészetében. A *Szekszárdi mise* utolsó fejezete például így kezdődik: „Séner János holttestét Baka Márton, az újvárosi templom sekres-

---

[12] *„Égtájak célkeresztjén"*. Beszélgetőtárs: Szepesi Attila = *Baka István Művei. Publicisztikák, beszélgetések*, 263.

[13] *Nyelv által a világ*. Beszélgetőtárs: Balog József = *Baka István Művei. Publicisztikák, beszélgetések*, 286.

[14] Itt és a továbbiakban a prózarészletek az alábbi kötetből származnak: *Baka István Művei. Próza, dráma.*

tyése találta meg augusztus 4-én reggel öt órakor, amikor kinyitotta a templomot." (90) A kisfiú és a vámpírok III-as egysége pedig így: „Bakó András segédlevéltáros számára ez a nap is úgy kezdődött, mint a többi." (133) A kisváros megmentésére kiszemelt kisfiú pedig Bakó Imre. Publicisztikájában Baka alteregója Bakó András.)

Sénernek rajongott-gyűlölt bálványával, Liszttel kellett találkoznia, hogy – egy másik inverz sorsképlet révén – szembesüljön a saját élete valódi értékével és a Liszté keserűségével. Ez pedig a közösségi identitás problémájában rajzolódik ki, kettejük művészi nagyságról folytatott beszélgetése kanyarodik – mintegy Séner dacosságából következően – a „magyarnak lenni" kérdéséig: „... az én sorsom valóban csak a csekélyebb tehetségem miatt alakult másként, mint az öné? S nem azért, mert én mindenekelőtt magyar voltam?" (84) – kérdezi Liszttől, aki ezek után nyilatkozik keményen Séner tehetségéről, hozzátéve: „... de önnek emiatt nem kell bánkódnia, mert cserébe önnek megadatott az, ami nekem soha – az, hogy egy nemzet fia lehetett. Ön otthon érezhette magát e hazában, ahol én mindig csak díszvendég voltam (s vajon Párizsban, Weimarban, Rómában nem az voltam-e ugyancsak?), s ahol engem akár szerettek, akár támadtak, az mindig csak az idegennek szólt, míg az önt kiközösítő dalárdisták is a testvérüknek tekintették, s ezért is szidalmazhatták németnek, amitől velem kapcsolatban még a legádázabb ellenfeleim is óvakodtak." (87) Liszt nagymonológgá terebélyesedő, a művészi öntudat által is hevített panasza a maga lírai töménységében fogalmazódik meg Baka egy Liszt-átiratában, a *Balcsillagzat*-ban: „hová rohansz a kristályhéju, forgó / szférákon át, mint földi üldözött, / kitől házat, hazát és anyanyelvet / elvettek, és körötte kürt rivall, / s mégis, mint víz alól, a mennyet / szippantja távcsők nádszálaival". Érdekes, de Baka poétikájában nem ritka mozzanat, hogy a föld–menny/pokol térszerkezete kibillen, itt egyenesen átfordul: a csillag, amely nyilván az ég része – „Balcsillagom, te égi eb" –, a távcsők nádszálaival, azaz az őt kémlelő emberek tárgyával szippantja a mennyet – vagyis a menny a földi létbe helyeződik, ahhoz képest az ég „sikátor-mindenség", ahol „angyal röhög, felfegyverezve állig", s talán éppen a rajongók, a zenehallgatók révén minősül itt mennynek a lenti szféra: a Mű betölti küldetését, és az égi pokolban isteni attribútumokat ölt magára: „Balcsillagom, lobogj az éjszakában, / gyalázatunk, akár a fény, örök". A szúzai menyasszony motívuma ebbe az ontológiai – sőt transzcendens – számvetésbe is bekapcsolja a történelmi vonatkozást, de a hatalom–hódítás–leigázottság problémaköre is az égi szférába helyeződik, olyan áttetsző, egymásba csúszó térszerkezetet hozva így létre, amely föld és ég kettéválasztottságát viszonylagosítja, egyiket a másikba úsztatja.

A *Szekszárdi mise* Séner és Liszt dialógusával, hang-versenyével összetetten képes vizsgálni az identitás kettős szerkezetét: a művész/dilettáns dilemmájával terhelt személyes identitás és a magyar/idegen kérdésével gyürkőző közösségi identitás problémáját. Az én megkettőzése – Sénerré és Lisztté – a különbségeket kiegyenlíti. „A két öregember egymástól távoli indulása és összecsapásuk heve végül sorsközösségüket és sajátos egyenlőségüket teremti meg, amelyben a jóvátétel mintegy »túlvilági«: kicsi és nagy különbsége egy pillanatra eltöröltetik, születési idejük, sorsuk távoli hasonlóságai realitássá változnak."[15]

---

[15] BALASSA Péter, *A Szekszárdi misétől a makacs csárdásig = Búcsú barátaimtól. Baka István emlékezete* [szerk. FÜZI László], Nap Kiadó, 2000. 99. Vö. Grezsa Ferenc korábbi kritikájával: „A látomásban a kétféle tipológia kiegyenlítődik, az önérvényesítő képesség szövetségre lép a pro-

Az én megkettőződésére utal Olasz Sándor is, amikor a két főszereplőt „»a szerző tükörszerű alakzata«„-ként értelmezi, Baka egy interjújára is hivatkozva[16]: „Magamat írtam meg Séner Jánosban is, de magamat írtam meg Liszt Ferencben is, mert lényemnek ez a kettőssége megvolt. A leszorítottság és ugyanakkor az, hogy több vagyok a környezetemnél."[17]

Liszt figurájának nem egy aspektusa különösen alkalmas volt Baka számára arra, hogy mind önmagából, mind korának kötöttségeiből kilépjen (és hogy eközben, persze, a hetvenes–nyolcvanas években is működő cenzúra és öncenzúra ellenére, a történelem parabolikus értelmezése révén fontosat és érvényeset tudjon mondani saját koráról is). A Liszt-életrajzokból ismerhető, már-már sátánian energikus előadó képe[18] villan fel az igehasználatban a kisregény elején: „... amikor Liszt Ferenc csontos, vékony ujjai a billentyűkre csaptak" (52). Ez a fajta teatralitás, magabiztos önfelmutatás idegen volt Baka István személyétől – ott rejlett azonban verseiben, a hangütés Nagy László-ian szilárd morális energiájában, a magára vett szerepek – igaz, inkább tragikus – fenségében, de még Yorick hetykeséggel álcázott keserűségében és visszafogott virtuozitásában is. Liszt ugyanakkor – s ez lehet az oka, hogy a Vörösmarty-versek helyett a Liszt-versek kerekedtek önálló ciklussá –, életideje révén, alkalmas volt a történelmi parabola művekbe integrálására: 1811-ben születvén érett fővel érte meg 1848-at, átélte a Bach-korszakot, s még a kiegyezés utáni időszak javát is (1886-os haláláig). '48 először Séner vízióiban kap szerepet, asszimiláns volta is innen nyeri különleges értékét: „Mert magyarnak lenni egyfajta részegség volt akkoriban. Ez a nemzet akkor mindenki szemében a zsarnokság jövendő eltiprója volt, melyhez tartozni dicsőség, s e magasztos szerepre készülve maga is merésznek és tisztának tudta látni önmagát, s mindaddig az is volt, amíg őszintén az akart lenni." (86) Nem volt nehéz fölfedezni e sorok között – amúgy is toposz már ekkoriban – '48-at mint 1956 metaforáját. (Vagy a későbbi befogadók szemszögéből 1989-ét.) Liszt egy alig észrevehető „elszólása" (persze itt az elbeszélőé inkább), a jeles hónap említésével, össze is kapcsolja a két történelmi időszakot, amikor a zeneszerző felmentést keres a maga számára, hogy a kellő időben nem tudott Petőfi módjára magyar lenni: „Mit gondol, Séner úr, hogyan fogadták volna, ha negyvennyolc októberében kivont díszkardommal nemzetőrnek jelentkezem Pest-Budán? Nem hajszoltak volna-e halálba, mint szegény Petőfit, aki ment is boldogan, mert tudta, hogy Petrovics eredetének felhánytorgatása elől nincs más menekvése, csak ha megdöglik értük, ahelyett hogy átmentve a jövőbe, használni tudna? Higgye el, Séner úr, ami keveset tehettem ezért a nemzetért, melyet teljes életemben má-

vincia szükségletei szerint fejlődővel: A *Szekszárdi mise* kórusát Séner vezényli, az orgonaszólót pedig Liszt játssza el." GREZSA Ferenc, *Baka István: Szekszárdi mise = Búcsú barátaimtól. Baka István emlékezete*, 97.

16 OLASZ Sándor, *Messe Szexárdique. Baka István Szekszárdi mise című regénye mint látomásos prózai szöveg*, Tiszatáj, 2005/10. 73.

17 *Szekszárdi mise*. Beszélgetőtárs: Dránovits István = *BAKA ISTVÁN Művei. Publicisztikák, beszélgetések*, 252.

18 Vö. pl. „Ha Chopin a zongoristák, akkor Liszt a közönség zongoristája volt – a nagy mutatványos, a hős, akitől a közönség kivetkőzött emberi mivoltából. (...) Ő egyszer s mindenkorra megteremtette a zongoravirtuózt: a zongoristát, aki bevonul, megdermeszti a közönségét, magasra emeli a kezét és lecsap a hangszerére." Harold C. SCHONBERG, *13. Virtuóz, sarlatán – és próféta. Liszt Ferenc* [ford. Szilágyi Mihály] = UŐ, *A nagy zeneszerzők élete*, Európa Könyvkiadó, 2002. 195.

morosan szerettem – s ezt ön sem vonhatja kétségbe –, csak azért tehettem meg, és csak addig, amíg az elkápráztatandó idegent látták bennem, s nem a közülük valót." (88) Mintha az a Baka is mentegetőzne itt, aki „csak" a műveivel tudott tiltakozni az állampárti diktatúra ellen, s aki se nem népi, se nem urbánus lévén, mindig afféle kívülről jöttként, igazán soha sehová be nem fogadottként építette magányában életművét.[19] Nemzeti költőként idegenkedett Baka a nemzetieskedő gesztusoktól – a *Szekszárdi mise* szélvihar-víziója erről is tanúskodik,[20] egybejátszva a kiegyezés utáni időszakot, elsősorban a dagályos retorika segítségével – megint csak gyakori toposz: – a Kádár-korral, de Olasz Sándor véleménye is megfontolandó, miszerint nem biztos, hogy csak a nemzet bűnhődik e képsorban, „hiszen ebben a végítéletekre emlékeztető csapásban az emberi kiszolgáltatottság tudatának túldimenzionáltsága legalább annyira hangsúlyos, mint a nemzeti vagy világkatasztrófa."[21] Egybekapcsolódik itt Séner kisemberi kiszolgáltatottsága és a nemzethalál víziója, hisz e képsor retorikai eszközökkel idézi a „Liszt Ferenc-i halálzené"[22]-t, amit versben is feldolgoz Baka, először az 1982-es *Mefisztó-keringő*ben.

Hogy mi történik a Baka-verssel ekkoriban, részben már a Mefisztó-keringő és a *Döbling* írása idején, hangsúlyosabban az *Égtájak célkeresztjén* új verseitől, részlegesen későbbi lírájára is (főként a Yorick- és Pehotnij-versekre) érvényesen, azt (az egyébként értő kritikai jellemzések helyett) hadd érzékeltessem paradox módon a kései Lisztet karakterizáló zeneesztéta szavaival: „Magasra tornyozott disszonanciák, disszonáns befejezések, a dúr-moll rendszer egyeduralmát megtörő »hangnemnélküliség« jelentkezik Liszt kései zongoramuzsikájában. A dúr és moll kettős rendszerétől elszakadó különleges hangsorok, szokatlan harmóniák, harmóniafüzérek, meglepő enharmonikus fordulatok, feloldatlanul maradó záróakkordok, a középkor modális sorainak újjáélesztése, beszédes recitativók, hosszú részeken keresztül meg sem határozható tonalitás – mindez nem elszórt jelenség, hanem uralkodó tendencia e darabokban."[23] Hogy ezeket – mint Baka is tette idézett nyilatkozatában – jogos-e megfeleltetni lírapoétikai eljárásokkal[24] – alapos mikroelemzések lesznek hivatottak a kérdést megválaszolni.

A Liszt Ferenc-i életmű vonzalma, Liszt poétikát formáló hatása abból is származhat, ami bár külsődlegesnek tűnhet, talán a legszorosabban kapcsolja össze a 19. századi zeneszerzőt a 20. századi költővel: ez pedig a transzkripció, az átírás (más nézőpontból rá-írás: palimpszeszt). Átírásaiban „Liszt olyan műveket keresett, amelyek mindenkori individualitásuk és kifejezés-lehetőségük szempontjából érdekelték. Ami ebből létrejött, korántsem

---

[19] Vö. „Mivel származásom, mondhatjuk azt, hogy népi, akkor én népi lennék. De mégsem vagyok az. Népies meg semmiképpen sem. Urbánus sem vagyok. Nemzeti vagyok. Ez talán – úgy érzem –, hogy mind a kettőt magába foglalja. Tehát sem egy paraszti, sem egy nagyvárosi kultúra, hanem ami a kettő között van. Talán mentalitásban is, meg hagyományokban is." *Szekszárdi mise.* Beszélgetőtárs: Dránovits István = *BAKA ISTVÁN Művei. Publicisztikák, beszélgetések,* 248.; illetve: „... én nemzeti érzésűnek tartom magam, és még ma is nemzeti költőnek, ami nagyképűen hangzik, de hát így van." *Most hogy az Istenről beszélünk.* Beszélgetőtárs: Benyik György = *BAKA ISTVÁN Művei. Publicisztikák, beszélgetések,* 336.

[20] Vö. BALASSA P. i. m. 100.

[21] OLASZ S. i. m. 72.

[22] Uo.

[23] SZELÉNYI István, *Üzenet a jövőnek* = Liszt, *Late Piano Music*, CD, Hungaroton Classic Ltd., 1997. 9.

[24] Ennek veszélyére Fried István is felhívja a figyelmet: FRIED 2006, 58.

csinos zenei részletek gyűjteményei, hanem pontosan kidolgozott újra-írások, amelyek az egész zenekari partitúrák zongorára átírásától a választott témán való szabad fantáziálásig széles spektrumot fednek le. (...) És végül azt a hibát sem szabad elkövetnünk, hogy a Liszt-változat felől tekintünk az alapul szolgáló eredeti darabra, hogy azon mérgelődjünk, milyen szégyentelenül meg lettek hamisítva; el kell ismernünk a zongora-feldolgozások saját létjogosultságát, önálló műfajként kell tekintenünk rájuk..."[25] – védi meg az előítéletektől a zeneesztéta Liszt transzkripcióit, s ezeket a megfontolásokat Baka átírásai esetében is érdemes figyelembe venni. Nem ujjgyakorlatokról, nem is az eredetiség hiányáról van szó Baka esetében sem, amikor – a számtalan operaátiratot készítő Liszt mintájára – maga is átdolgoz, átír különböző műveket: zenei műveket, festményt éppúgy, mint irodalmi műveket. Anélkül hogy ehelyütt belebonyolódnék ezen átírások értelmezésébe, hadd hangsúlyozzam újra: bár Baka poétikájának kezdettől – tulajdonképpen már a *Magdolna-zápor* kurucverseitől és Vörösmarty-átirataitól – fontos eleme az intertextualitás, annak az eredeti művet nem pusztán – egy-egy szöveghellyel – idéző, hanem újra-író, palimpszeszt jellegű változatának mind tudatosabb használata feltehetően a Liszt Ferenc-i életmű behatóbb megismerésétől eredeztethető. Nyilván nem független attól a törekvéstől sem, hogy zenei formákat ültessen át az irodalomba – például a szonátát korai verseiben[26] –, miként Liszt zenei nagyformákat (elsősorban operát) kíván megszólaltatni zongorán, tehát nagyzenekart szólóhangszeren. Hasonló „aránytalanság" egy-egy opera vagy költői életmű egészét lírai darabokba sűríteni. Vagy éppen a mise zenei szerkezetét „ráírni" irodalmi művekre, mint ezt feltételeztem korábban az utolsó kötet, a *November angyalához* kompozíciójáról.[27]

Ez a felvetés a kisregénnyel kapcsolatban még inkább megkockáztatható,[28] hiszen az egy Liszt-mű története is, ez pedig a címül is szolgáló *Szekszárdi mise*, illetve Liszt címadása szerint *Messe Szexárdique*. Liszt hagyományos mise-kompozícióját a Baka-mű is –

---

[25] Thomas KAHLCKE, *Gegen die Liszt-Voreingenommenheit* = Liszt, *The Great Transcriptions*, CD, Philips Classics Productions, Germany, 1997. 5. Saját fordítás. (Az idézett eredeti: „... hat er sich Vorlagen gesucht, die ihn in ihrer jeweiligen Individualität und Ausdrucks-Möglichkeit interessierten. Was dabei herauskam, sind denn auch keineswegs bloße Ansammlungen schöner musikalischer Stellen, sondern genau ausgearbeitete Neufassungen, die zwischen genauer Umschrift ganzer Orchesterpartituren auf das Klavier bis hin zur freien Phantasie über gewählte Themen ein breites Spektrum abdecken. (...) Und schließlich darf man nicht den Fehler machen, durch die Brille der Liszt-Versionen auf die Originale zu blicken, die ihnen zugrundeliegen, um sich dann darüber zu erregen, daß diese Vorlagen schmählich verfälscht wurden; sondern man muß den Klavierfassungen ein eigenes Daseinsrecht zugestehen, sie als eigene Gattung anerkennen..."

[26] Nagyon valószínű, hogy Baka hosszúversei (*Háborús téli éjszaka*, *Döbling*) és félhosszú verse (*Farkasok órája*) a különböző irodalmi ösztönzések mellett zenei hatásokra jöttek létre, horribile dictu – a szonáta lírai átírásához hasonlóan – valamilyen nagyzenekari forma (pl. a szimfónia) költői megvalósításai. Hogy Baka erről nem beszélt és a versek címében vagy mottójában sem jelezte, annak talán az lehet az oka, hogy Weöres Sándor már megvalósította a szimfónia lírai változatait, s Baka – aki igen tisztelte a weöresi életművet – a már foglalt terepből nem akart semennyit sem elkeríteni magának.

[27] NAGY Gábor, *„...legyek versedben asszonánc". Baka István költészete*, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2001. 201–202.

[28] Elsőként egy szemináriumi hallgatóm vetette fel ezt a lehetőséget házi dolgozatában, a kilencvenes évek derekán.

no nem „megismétli", de mintha idézné. A kisregény hat fejezete többé-kevésbé megfeleltethető a mise hat tételének – persze Baka jellegzetes blaszfémikus iróniájával. Az Agnus Dei Istenhez fordulása a Baka-műben éppen egy blaszfémiával – ugyanakkor a végső Istenhez téréssel! – „valósul meg", fanyar végkicsengést adva a történetnek: Séner utolsó erejével még elvonszolja magát a templomig, hogy ott haljon meg, s nem tudni, „hogyan jutott be a bezárt kapun", miként azt sem, „miért vitte magával utolsó útjára azokat az elrongyolt kottalapokat: divatjamúlt nótaköltők profán szerzeményeit, melyekkel súlyosan megsértette az istentiszteletek céljára szolgáló hely szentségét." (91) A Credo in unum Deum mint harmadik tétel is kifordítva értelmezhető a kisregényben; ez a fejezet Séner legfőbb hitét: magyarság-vállalását csúfolja ki a millenniumi talmiság felülnézetével és az ezt elpusztító viharral. Séner '48-as szerelmi élményének emlék-víziói is ebben a fejezetben jelennek meg, mintegy Séner másik csalódásának rajzaként. A Credo tehát Séner számára a kettős megcsalatás tétele, a magára-maradás kettős stációja. A Sanctus tétel: a negyedik fejezet a kisregény apokaliptikus vihar-látomása – innen nézve Baka megint ironizál –, de itt történik meg az a csoda – már-már szentség – is, hogy bár Séner az öregasszonynál nem találta meg, most a szél mégis hozzá sodorja a *Messe Szexárdique* kottáját. S a kisregény tetőpontja, az ötödik fejezet mint Isten áldását hozza el Séner számára, a liszti jelenés közvetítésével, a megbékélést, a jóvátételt. A Benedictus áhítatát persze nem éli át Séner – a fejezet végén azonban úgy búcsúzunk el tőle, mint akit nehezen feldolgozható, már-már az istenit megtestesítő – bár épp feloszlóban lévő – csoda-élmény tölt el: „A hintó meglódult, és egy szempillantás alatt eltűnt az ámuldozó Séner János szeme elől." (90)

Az átírás másik ösztönzője az a felismerés lehet, ami szintén hidat ver Liszt és a modernség között: a „szövegek" (értve ez alatt bármely művészeti ág műveit), tehát a művek textúrája közötti átjárás, amely részben a folytonosság, a hagyomány megélésének alkotó módja (hisz az átírásokkal létrehozott kapcsolatok mindig új összefüggéseket tárnak fel), részben a kifejezés-lehetőségek extrém kiterjesztésének eszköze, részben – mint Fried István hangsúlyozza – a Gesamtkunstwerk szellemének olyan felfogása, amely e művészi textúrák „szövedék-voltát, barkácsolás révén megteremtett kényszerű egymásra utaltságát hozza színre"[29].

Nemcsak Lisztet és kedvelt műfajait parafrazálván kapcsolódik Baka Liszthez, hanem azáltal is, hogy előszeretettel nyúl olyan szerzőkhöz, akiknek a műveit maga Liszt is átírta. Liszt több Wagner-opera zongoraátiratára „rímel" Bakától a *Trisztán sebe*; Beethoven is „áldozatukul" esett (Bakának a *Strófák* opera-átiratában); Schumann-feldolgozásaik vannak (Bakától a Pehotnij-ciklus *In modo d'una marcia* című darabja); mindketten többször is feldolgozzák Goethe (s így Gounod) *Faust*ját – Baka a *Mefisztó-keringő*vel az egyik Liszt-átiratot is, de a goethei történet ironikus parafrázisa a *Margit* című kisregénye, miként az innen is eredeztethető kísértetjárás, haláltánc (ami Lisztet is több darabjában foglalkoztatta) a *Trauermarsch*tól a *Mefisztó-keringő*n, a *Halál-bolerón* át a *Farkasok órájá*ig több vers műfaja vagy témája, és ezen a motívumon alapul *A kisfiú és a vámpírok* című kisregénye[30], illetve a szintén Goethe-átiratként is olvasható *A korinthoszi menyasszony* című drámája. (Az alapmotívumok, olykor alig módosulva, amúgy is ide-oda vándo-

[29] FRIED 2006, 54.

[30] E kisregény Liszt-utalásait l. FRIED 2006, 62.

rolnak Baka legkülönbözőbb művei között, elegendő a *Thészeusz* című versre és az *Én, Thészeusz* című kisregényre utalni még.) És Liszt számtalan kortársát idézi meg Baka a maga palimpszeszt-műhelyében: a kései Vörösmartyt (a Bach-korszak hangulatában ragadva meg a kádári esztendőket), Széchenyit (a *Döbling*ben), Garay Jánost (Háry János-versek), Petőfit *(Petőfi, Háborús téli éjszaka),* Madáchot (*Tél Alsósztregován* c. versében), Aranyt (Toldi című versében), Bizet-t (a Carmen átiratában).

De a Liszt szempontjából „anakronisztikus" átiratok sem okozhatnak problémát ebben az értelmezési keretben. Baka úgy írja tovább Liszt életművét, hogy azt mintegy az időben meghosszabbítja. A *Szekszárdi mise* egyenesen ösztönöz erre az olvasatra: a fikció szerint Liszt tízévenként néhány napra visszatérhet a földre, hogy – miként Sénernek említi – „helyrehozhassam valamelyik mulasztásomat" (80).

(coda)

Baka István, mint Liszt Ferenc 20. századi alteregója, átfogó alakulástörténetében és részleteiben is újraírja a zeneszerző életművét – a nyelvi műalkotás formájában. Versben, prózában. Mintegy nyelvben álmodja újra a zenei világot. Megteremti a romantikus pátoszú tragikum, halál-látomás legjelentősebb XX. századi darabjait, a *Magdolna-zápor*tól a *Döbling* verseiig, felbontja – mintegy a kései Liszt mintájára – a zárt kompozíciókat, „megtanulta ezt is, a szétdúlt mondatokat, a töredezett mégis-formákat"[31], s mind fontosabb poétikai formálóerőt juttat az átírásnak, újraírásnak, egészen a fiktív szerepvers-ciklusig (Yorick, Pehotnij). Liszttől kölcsönzi a prófétai gesztusokat, de jellegzetesen liszti az (olykor, mint *Faust*-átirataikban, démonikus) irónia is, amely eleinte rejtettebben, később mind erőteljesebben kap hangot műveiben. S a maga kirekesztettség-érzését éli újra a *Szekszárdi mise* Lisztjében…

Fölmerülhet a kérdés: az interjúkban a művei interpretációját oly tudatosan irányító Baka miért nem tesz akár utalást is minderre? Sőt – valahányszor a szerepeiről kérdezik, felsorolva köztük Lisztet – miért alakul szinte mindig úgy a beszélgetés, hogy a Liszt-szerepversek és maga Liszt szóba sem kerülnek? Még akkor sem, amikor a kérdező rátapint e problémakörre: „Nem lettél Sén er, de talán Liszt Ferenc sem lehetsz. Hiszen az nem döntés vagy vállalás kérdése. Talán éppen a két figura között létezel. A zseni-hírnév, a vátesszerep elkerült, mégis több vagy egy tisztes versiparosnál."[32] Baka itt is elkerüli a kérdés Lisztre vonatkozó részét. Vagy talán mégsem? Amikor azt mondja, az volt a fontos, hogy létrehozzon valamit, talán fontos kiegészítést tesz: „Nem önmagamból – az ember nem önmagát valósítja meg, ez hülyeség –, azt inkább, amit a világból át tud venni." S azzal zárja a választ: „Világi karrierre nem törekedtem. Szerzetesire annál inkább."[33] A séneri pálya rémét magának vizionáló író teremtett figurájának szánt szerzetesi, de legalább remete-sorsot: „sorsfordító elhatározásig jutott: (…) szőlőjébe visszavonulva hátralévő éveit a zeneköltő-óriás Liszt Ferenc művészetének tanulmányozásával fogja eltölteni." (56)

---

[31] LATOR László, *Baka István égtájai. Baka István. Égtájak célkeresztjén = Búcsú barátaimtól. Baka István emlékezete*, 172.

[32] *Nyelv által a világ*. Beszélgetőtárs: Balog József = *BAKA ISTVÁN Művei. Publicisztikák, beszélgetések*, 286.

[33] Uo. 287.

A New York-i újságíró, aki Lisztet egyszerre látja virtuóznak, sarlatánnak és prófétának, így zárja a portrét: „... a XX. század második negyedében Liszt csaknem feledésbe merült. Még kiderülhet azonban, hogy a látnoki Lisztnek minden komponista kortársánál több köze van a zene fejlődéséhez. Még elmondásra vár a történet, amely őt méltó helyére teszi a zenetörténetben."[34] Elmondatott.

Elmondatott?

[34] Harold C. SCHONBERG i. m. 209.

A Tamási-élmény

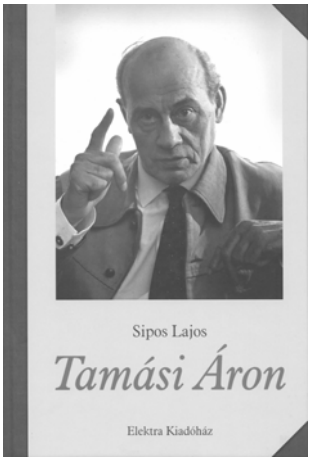

Elektra Kiadóház
Budapest, 2006
235 oldal, 2900 Ft

Élmény Tamási Áront olvasni. Elvarázsol. Lépdel Ábel a rengetegben, vagy éppen sétálgat a hatalmas Amerikában, történnek vele a dolgok, ő meg csak mesél, mesél, őszintén, átéléssel. Nem nehéz megjósolni, amíg lesz magyarul olvasó, addig Tamási életművének a legfontosabb darabjai megmaradnak. Az Ábel a rengetegben bizonyosan.

Élmény Sipos Lajost is olvasni. Élmény olvasni Sipos Lajos Tamási-monográfiáját, mert elvarázsol. Nagy felkészültséggel megírt irodalomtörténeti munka, hiánypótló, de nem „csak" az. Regény. Olvastatja magát, ugyanúgy, ahogy az Ábel a rengetegben. Nem tudom letenni.

Sipos Lajos, aki elsősorban a Nyugat korszakának, és azon belül is Babits Mihály életművének kutatója, most egy valóban hiánypótló és nagyon alapos Tamási-monográfiával jelentkezett. Hiánypótló, mert Tamási Áronról évtizedek óta nem jelent meg életrajz, pályakép, ugyanakkor pedig éppen Tamási az az író, aki ma is, változó, átalakuló irodalmi és közéleti valóságunkban is megőrizte helyét az irodalomtörténetben, és főleg – az olvasók tudatában. Nyilvánvaló, hogy Tamási iránt ma is megvan az érdeklődés, éppen ezért nagyon is időszerű Sipos Lajos monográfiája. Időszerű és egyben élményszerű munka – az egész könyvből nem csupán az írói életmű ismerete és szeretete árad, hanem egyfajta szenvedély is. Az a szándék, hogy az egyetemes magyar irodalom ezen igen jelentős szerzőjének a pályaképén keresztül történelmi tablót is láttasson, és olyan kortörténeti dokumentumot mutasson meg a mai olvasónak, amely arról is tudósít, hogy a XX. században Erdélyből elszármazott magyar íróként hogyan lehetett valaki a legmaibb értelemben európai, szegény parasztfiúként européer gondolkodó és polgár, ha tetszik, Cs. Szabó László vagy Márai Sándor méltó társa az irodalomban.

Mindent megtudhatunk az íróról, a korszakról, és irigykedhetünk is akár a gazdag életútért, miközben a monográfia olvasás alatt újból átéljük, gondolatban, a XX. század borzalmait. Megszületünk a Monarchia Magyarországán, Erdélyben, gyerekként állatokat gondozunk, szénát kaszálunk, járjuk a havasokat, aztán katonák leszünk, az I. világháború zavarodottságát is végigéljük, meg az utána következő éveket, Romániához csatolnak minket, döbbenten nézzük végig, hogy románosítanak el magyar falvakat, közben Tamásival együtt írni kezdünk, sikereink is vannak, mégis elvágyakozunk innen, ebből a zavarossá lett világból, el, messzire, Amerikába, hátha lehetnénk akár amerikai írók is. Nem lehetünk. Magyar írók akarunk lenni, három év amerikai kaland után hazatérünk. Van már élmény, van tapasztalat, van hozzá színes, „cifra" nyelv is, és van háttérország, Er-

dély, van mit mondanunk. És van bennünk szenvedély is, életakarat, csak éppen a történelmet nem csak mi csináljuk, jönnek az újabb borzalmak és az apró remények, Erdély egy részét visszakapja Magyarország, de nincs benne igazán köszönet, háború van, zsidóüldözés van, lassan mindenki ellenség. Aztán eljön az új korszak, újabb reményekkel, újabb borzalmakkal. Ez a XX. század. Végig kell csinálni, mert ez az időszak adatott.

Tamási nem csak becsülettel végigcsinálja, alakítja is. Néha szemtelenül, néha dühödten, keserű iróniával, olykor. 1957. október 30-án például úgy, hogy tanúként megjelenik ugyan a Déry Tiborék ellen indított íróperben, de belépve a tárgyalóterembe nem a bíró felé fordul, hanem a vádlottak, az írótársak felé, azokat köszönti mély meghajlással, kifejezve ezzel azt is, hogy közösséget csak velük tud vállalni.

Élmény Sipos Lajos könyvét olvasni.

A szerző rengeteg adatot tár elénk Tamási Áronról, és ezek az adatok is megelevenednek, elkápráztatnak minket. Megtudhatjuk, hogy Tamási az 1930-as évek közepén csak a Révai Irodalmi Intézettől évi 15–20 000 pengő honoráriumot kap, akkor, amikor egy betanított gyári munkás évi fizetése 1200 pengő. Megtudjuk azt is, hogy Kosztolányi ebben az időszakban mintegy 18 000 pengőt keres évente. A Sipos Lajos által kialakított precíz, dokumentarista tabló megmutatja, hogyan is éltek ekkoriban az írók Magyarországon, milyen jövedelmi viszonyok között. Mindezt a szerző már-már „könyvelői" precizitással adatolja, és nem fűz különösebb kommentárt azokhoz a tényekhez, amelyek önmagukért beszélnek. Mert az adatok néha önmagukban is sokkal többet mondanak, mint bármiféle kommentárral. Sipos mintegy „mellékesen", a korrajz és a történelmi tabló részeként rántja le a leplet arról a, valószínűleg az ötvenes és hatvanas években kialakult, közkeletű felfogásról, tévhitről, hogy az írók úgy általában, „nyomorognak". Nos, mint az ebből a pályaképből is kitetszik, bizony Tamási Áron sikeres korszakaiban egyáltalában nem nyomorgott.

Ugyanakkor a monográfiából azt is megtudhatjuk, hogy abban az időszakban viszont, az ötvenes években, amikor ő is megélhette azt, milyen a magyar irodalomban kirekesztettnek lenni, akkor valóban nehézzé vált az anyagi helyzete is: novelláit, elbeszéléseit kéziratban, gépiratban terjesztette, és az azokhoz mellékelt csekkekkel jelezte, hogy pénzre neki is szüksége volna, élnie neki is kell valamiből. A kor jelentős művészértelmiségei, Bajor Gizi vagy Székely Mihály lesznek a gépiratok állandó „vásárlói", ők küldenek a novellákért viszonzásul egy kis pénzt az írónak

Sipos monográfiájában az az elismerésre méltó, hogy a Tamási Áronhoz fűződő szenvedélyes szeretete nem írja felül irodalomtörténészi, irodalomtudósi szakértelmét. Pontosan tudja, hogy Tamási sokszínűségét, emberi gyengeségeit is felvillantva hozhatja hozzánk igazán közel az írót. Olyan, mint a gondos szülő, azzal szereti igazán a gyermekét, ha nem kényezteti el őt túlságosan. Sipos tárgyszerűen számol be Tamási nagyon is bonyolult szerelmi életéről, házasságairól, olykor nehezen magyarázható, értelmezhető kapkodásairól, akár politikai állásfoglalásaiban, szerepvállalásaiban is meglevő bizonytalanságairól. Tamási, mint minden közéleti ember, író, tetteivel olykor értetlenséget váltott ki, bírálói számára támadási felületet hagyott, ami a zavaros XX. században nem volt meglepő. Sipos ezekről is pontosan beszámol, mert tiszteli a tényeket, és mert tudja, végső soron nem fog csalódni hősében, Tamásiban. Ilyen eset, például, amikor sokak számára váratlanul 1944. október 8-án Tamási Áron elhagyja Kolozsvárt, és zsidó származású feleségével a mai Ma-

gyarország felé indul el, miközben a szovjet csapatok már Kolozsvár közvetlen közelében vannak. Valószínűleg mind az ő számára, mind a felesége és annak családja számára biztonságosabb lett volna ott maradni Kolozsvárott, és átvészelni a néhány nehéz napot. Magyarországon ekkor kezdődik az igazi nyilasuralom, feleségének és annak családjának ez végzetes lehetett volna. Szerencsére nem lett.

Mindenesetre Sipos Lajos monográfiájában megjelenik előttünk a négyszer házasodó Tamási, akit 1944-ben akkori felesége származása miatt zsidóbérencnek minősítenek, de aki Budapest ostromának idején is ki-kiszökik az óvóhelyről, hogy „kalandozzon", „rózsaszaglásszon" kicsit nőismerőseit felkeresve. És ahogy a szerzőknek, a könyveknek is megvan a maguk „kalandja", sorsa. A háború idején, 1943-ban azért akarják betiltani az Ábel a rengetegbent, mert az a „nemzetnevelés szempontjából erősen kifogásolható mű". Bölcső és bagoly című, gyermekkoráról szóló önéletrajzi munkáját viszont azért nem engedik megjelentetni 1949 és 1952 között, mert „nem láthatja az olvasó, hogy milyen volt a viszony a szegény és gazdag között".

Sipos Lajos nem bonyolódik felesleges vitába, utólag sem akar belemenni a Tamási Áron körül a saját korában kialakult csatározásokba. Távolságtartóan, és nagyon pontosan fogalmaz, amikor azt írja, hogy az író társadalomfelfogása – publicisztikája, gondolati prózája alapján – a két világháború közötti kisgazda és szociáldemokrata szellemiséggel rokonítható. Sipos végkövetkeztetése: „Tamási művészetében nem a nemzeti-társadalmi feladatvállaló magatartása a meghatározó értékszempont. (...) Műveinek olvasása közben általában is az újítási kísérletekre érdemes figyelni: arra, ahogyan eltért a magyar irodalmi hagyományoktól. Sokkal fontosabbak ugyanis az új novella- és regénytípusai, az új 'nyelv' teremtése, a világirodalmi törekvésekhez való kapcsolódása."

Sipos Lajos klasszikus értelemben vett monográfiát írt, amely az életutat és a pályaképet egyszerre rajzolja elénk. Szerencsésen tartja meg az egyensúlyt az olvasmányosság és az irodalomtudomány közös mezsgyéjén, olyan alapos és nagy felkészültségről árulkodó könyvet adva ezzel a legújabbkori magyar irodalomtörténetnek, amely példaértékű lehet.

Petőcz András

Posztmodern görbe tükörben

NAGY KOPPÁNY ZSOLT: JOZEFÁT ÚR, AVAGY A REGÉNYKEDÉS

Alexandra Kiadó
Pécs, 2006
415 oldal

Az Irodalmi Jelen 2005. november végi leadási határidővel, Böszörményi Zoltán kezdeményezésére kiírt regényírói pályázatára majdnem háromszáz munka érkezett, mely sokaságból a kiírás szerint három szöveg nyerhette el a kitűzött díjat és a megjelenés jogát. Ez a hatalmas mennyiségű pályázati anyag még akkor is jelzésértékű, ha az írások minőségéről és színvonaláról nem lehet tudomásunk. Mivel nem novellapályázatról van szó, feltételezhető, hogy a beérkezett szövegek nagy része nem a kiírása hatására, hanem már jóval korábban elkészült, ez a tény pedig talán megengedi azt az optimista feltételezést, hogy az írás, az irodalommal való foglalatoskodás mégsem teljesen idejétmúlt, kihalóban lévő tevékenység. Az első helyezést végül Sigmond István *Varjúszerenád* című regénye érdemelte ki, a második Nagy Koppány Zsolt *Jozefát úr, avagy a regénykedés*, a harmadik pedig Balogh Robert *Elveszett* című szövege lett. A pályázat díjnyertes műveinek nagyfokú tematikus és stilisztikai különbözősége azt bizonyítja, hogy a zsűri nem volt elfogult vagy részrehajló egyetlen kitüntetett poétikai eljárásmóddal, elbeszélői módszerrel szemben sem. A díjnyertesek között van kezdő író, és van már nagyobb életművel rendelkező szerző is, mint ahogy a szürreális, abszurd szemlélet és a paródia is helyet kap a díjazott beszédmódok között. Ez a szerencsés többarcúság, a kötetek ízléses, könnyen kezelhető, kis alakú formatervezésével együtt talán képes lesz alternatívát biztosítani a kortárs irodalom erdeiben olyakor mindenféle támpont és kapaszkodó nélkül bolyongó olvasóknak is.

S hogy mit kínál az olvasónak a második helyezett Nagy Koppány Zsolt regénye? Különösen érdekes kérdés ez ebben az esetben, hiszen a szöveg hemzseg az olvasóra, a befogadás módjára és nehézségeire tett utalásoktól. A két nagyobb szövegegységből álló ikerregény folyamatosan kiszól olvasójához, tanácsokat ad, módszereket ismertet, mintegy interaktív kapcsolatot hoz létre a szöveget kezében tartó szubjektummal. Már a legelső mondattal elkezdődik ez a furcsa, ironikusnak tűnő játék: „Micsoda furmányos név ez a Jozefát, gondolja a kedves olvasó, és talán nyomban olvasmányélmények után kutat az emlékezetében. Ne tegye, kérjük Jozefát úrral egyetemben." A prózairodalomban meglehetősen hosszú múltra visszatekintő hagyomány, a fiktív befogadó megszólítása általában az olvasó helyzetének megkönnyítésén fáradozik, igyekszik útbaigazítani „kedves ol-

vasóját". Akár megvalósul ez a cél, akár nem, azt mindenesetre implikálja, hogy a szöveget létrehozó szerző tekintettel van olvasójára. De vajon ez a helyzet a *Jozefát úr* esetében is? Valóban tekintettel van ránk, olvasókra? A posztmodern bizonyos szövegei nem foglalkoznak a befogadó elvárásaival, figyelmen kívül hagyják azt, nem segítenek, nem kommentálnak, legyünk csak kreatívak, építsük fel a jelentést mi magunk. Mi a helyzet ebben az esetben? Nagy Koppány Zsolt többes szám első személyben jelen lévő elbeszélői hangja látszólag segíteni próbál, mikor értelmezési lehetőségeket vet fel, támpontokat ad. Ugyanakkor éppen azáltal, hogy segít, interpretációs lehetőségeink számát csökkenti, s így kevesebb szabadságot enged, valójában meg is köti a kezünket. Ahol elhangzik egy szerzői instrukció, egy javaslat, ott már nehéz továbbgördíteni az asszociációkat, újabb és újabb értelmezési alternatívák után kutatva. Paradox játék folyik tehát a befogadóval, egyrészt segítséget kap, másrészt elveszíti azt a szabadságát, melybe – elsősorban az elmúlt néhány évtizedben – belevettetett.

Az ikerregény első darabja (*Jozefát úr téblábolásai*) viszonylag könnyen érthető és követhető szöveg. Hőse az ábrándos szemű, nyakigláb angoltanár, Jozefát úr, aki reménytelenül szerelmes a vele egy faluból származó Lénába, aki az ügyefogyott, csetlőbotló hősre nem igazán pazarol figyelmet. Az első kétszáz oldalon e furcsa agglegény szokásaiba, életébe, általában kudarccal és megaláztatással végződő hódítási kísérleteibe kalauzol minket az elbeszélés. A pikareszk regények szerkesztési eljárására emlékeztető módon követhetjük nyomon Jozefát kalandozásait, a középpont végig ő maga, az események egy szálon futnak, kevés szereplőt mozgatnak, így nem állítják túlságosan nehéz helyzet elé olvasójukat. A hős kalandjai humorosak és érdekesek, eleget téve az olvasó egyik alapvető elvárásának, a szórakoztatásnak. A körülbelül az elsőhöz hasonló terjedelmű második rész (*Jozefát úr, avagy a regénykedés*) már valamivel problematikusabb, s ezt már az ajánlás és a mottó is megelőlegezi. Az ajánlás paratextusa a „mindenre elszánt türelmes olvasóknak" szól, a Ciorantól vett mottó pedig így hangzik: „Az a költészet, amelynek nincs más tárgya, mint önmaga, gyorsan kimerül és untatja az olvasót." A regényírásról íródó regény, a leírás leírása már valóban alaposabban próbára teszi a befogadót. A mottó értelmében nagyobb elszántság kell a végigolvasásához, mint az első rész esetében. Itt is ismétlődnek, sőt hatványozódnak az olvasókhoz intézett megjegyzések, a szöveg zsúfolásig tele írók neveivel, idézetekkel, betétszövegekkel, irodalomelméleti, bölcseleti okfejtésekkel és allúziókkal. Ezek ráadásul úgy íródnak egymásra és egymásba, hogy a különböző rétegek folytonosan összecsúsznak, már nem igazán eldönthető, hogy mely szöveghelyek a regényírás nehézségeiről szóló részek, és melyek az alakuló regény részei. Az történik itt, „ami oly sok regénnyel történik, jelesül, hogy összezavarodna benne minden, és már csak egy igen vad és egyáltalán nem hitelesíthető túlzással, sőt gordiuszicsomó-metéléssel menekülhetne a szerző a rátekeredett történet zavaros liánjai alól." Nem saját szövegére mondja ezt a második egység regényíró Jozefátja, de a metafora kiválóan áll a szövegre. Az olvasó kettévághatja a csomót, ott is hagyhatja a problémát vagy – harmadik lehetőségként -elkezdheti kibogozni, meglátva a rendet és a struktúrát a háttérben, felfejtve azt, hogyan is illeszkednek egymásba, hogyan fonják körül egymást ezek a látszólag rendezetlen, kaotikus szálak. Ez utóbbi lenne a kritikus feladata is. Azé a kritikusé, aki szintén kap néhány megjegyzést az elbeszélő(k)től: „...de mit várnak önök egy rakás szerencsétlen kritikustól?" A szöveg érezhetően nem értékeli túl a „hivatásos értelmező" tevékenységét, sőt

meglehetősen ellenségesen, gúnyosan viszonyul hozzá, esetenként előre kivédi a kritika lehetséges támadásait, úgy hogy előre megjelöli ezeket a felületeket, ezáltal ezzel az ironikus gesztussal meg is védve pozícióját: „...ezen kívül még olyan kegyetlen kritikákkal is szembe kellett volna néznünk, mint: „aki arra vállalkozik, hogy több hangnemben ír, az tudjon is több hangnemben írni" (amire, mondjuk, csupán hűvösen pillantottunk volna egyet), vagy: „az irodalomban a »talált kézirat« és »az elbeszélés nehézségei« néven meghonosodott, de már többször megírt toposzokat írja újra, de semmi újat nem ad hozzájuk, sőt, az eddigiek mélységét, könnyedségét és virtuozitását is nélkülözi", vagy ne adj'isten, hogy: „a könyv olvastán a posztmodern furfangokon edződött kritikus kénytelen elfojtani egy aprócska, de árulkodó ásítást, amikor azt látja, hogy teremtett világok keverednek nem túl eredeti módon (ami után elámultunk volna azon, hogy milyen szellemes a kritikus úr, és hogy mennyire plasztikusan ki tudja fejezni a gondolatait.)" De mivel saját írásával kapcsolatos megállapításai alapjaiban igazak, így nem csak a kritikusoknak vág oda, hanem egyben saját magának is. Görbe tükröt tart nemcsak az értelmezők stratégiáinak, de saját írói praxisának, módszereinek is. S éppen ez az ironikus szemlélet az, ami talán képes arra, hogy megoldja a gordiuszi csomót. A regény néhol kaotikusnak tetsző terében való „téblábolásaink" során az egyetlen biztos és statikus támaszunk az irónia látásmódja, mely alapvetően meghatározza a regény beszédmódját és az irónia működéséből kifolyólag némiképp még annak struktúráját is. Az irónia lényege ugyanis éppen a folyamatos eldönthetetlenség, az oda-vissza ingázás állapota. Olyan minőség, mely csak a kontextus figyelembevételével értelmezhető, ugyanakkor képes arra, hogy állandóan módosítsa és felülírja ehhez a közeghez való viszonyát. A *Jozefát úr* éppen így működik. Az íráshoz, a befogadáshoz is így viszonyul, hol komolykodva mondja fel az ezekkel kapcsolatos elméleteket (a horizont-összeolvadásról, a Szerző haláláról, az intertextualitásról, stb.), ezzel nevettetve ki őket, ugyanakkor érezhető, hogy a szöveg felépítésénél mégis támaszkodik ezekre az elvekre és elképzelésekre. Kigúnyolja a posztmodern irodalomelméletet, ugyanakkor támaszkodik is rá, így némiképp megerősíti annak pozícióját. Hasonlóképpen a paródia működéséhez, mely karikírozhat egy konkrét művet vagy szerzőt, vagy akár stílust, de e mögött a karikatúra mögött majdnem mindig a tiszteletnek valamiféle formája, vagy legalábbis a kifigurázott szerző/mű jelentőségének elismerése áll, s éppen ezért érezhető a műveletben egyfajta kanonizációs gesztus is. Nagy Koppány Zsolt tehát kinevettetheti az irodalomelméleti megfontolások alapján születő regényeket, de csak úgy, ha közben ő maga is ezekből építkezik: a szövegirodalom kifigurázása közben maga is szövegirodalmat hoz létre. Természetesen mindezt már az irónia áttételével és reflektáltságával teszi, így aztán senki sem állíthatja, hogy beleesik azok hibájába, akiket „bírálni" akar. Az irónia reflexív struktúrája egy szinttel feljebb helyezi, így képes látni és láttatni azt a mechanizmust, mely tudatosan alkalmaz bizonyos divatos irodalmi módszereket és azt, hogy milyen aránytalanságokat okozhat ezek túlzásba vitt használata.

A posztmodern hagyományt a feje tetejére állító és kiforgató szöveg láthatóan sokat foglalkozik a befogadó és a befogadás problémakörével (a kedves olvasó és a kevésbé kedves kritikus), és természetesen a másik oldal, az alkotás, a szöveg létrehozásának kérdései sem foglalkoztatják kevésbé. Mindkét regényrész fő kérdése az, hogyan lehet regényt írni, hogyan hozható létre egy lehetséges világ? Vajon az író abszolút ura szövegének vagy az néha a fejére nő és elkezdi „írni önmagát"? Elválasztható-e egymástól élet és irodalom,

valóság és fikció? Ezek a kérdések rendre visszatérnek ebben a metaregényben, mely az írás legalapvetőbb problémáira keresi a választ azáltal, hogy magának a regénykeletkezésnek a történetét igyekszik megjeleníteni. Az első részben a többes szám első személyű elbeszélői hangtól tudhatjuk meg, hogy regényt írni és a hősöket kordában tartani rendkívül nehéz és fáradságos tevékenység, melyre már az első fejezet címe is utal: „1. fejezet, amelyben a szerző elveszíti uralmát hőse fölött". A második rész még több reflexiót tartalmaz az írás és elbeszélés nehézségeire vonatkozóan, köszönhető ez annak, hogy itt Jozefát úr nem csak egyszerűen regényhős, hanem maga is író: „Jozefát úr író, azaz olyan ember, aki ír, üzleti vagy baráti (esetleg szerelmes) levelezésen és naplóíráson kívül a tollforgatás más fajtáit is próbálgatja. (...) Jozefát úrnak tudniillik szakmai büszkesége van (és ezt nem kevésbé hiteles forrásból tudjuk, mint tőle magától): büszke arra, hogy „utolsó művelője egy haldokló szakmának", ahogy előszeretettel nevezi magát (és a szakmát, ha szakma ez egyáltalán), és ahogy minden ismerősének, aki a kedvére akar tenni, neveznie kell őt." Az eredetileg hivatalnokként dolgozó, önjelölt tollforgatónak, azonban nagy nehézségei vannak a megírandó művel: fogalma sincs, hogy miről írjon regényt („Aztán eszébe jut, hogy semmiféle épkézláb regényötlet nem jut eszébe..."), és hogyan írja meg azt. Hol a szereplőteremtéssel gyűlik meg a baja, hol az okoz problémát, hogy már minden le van írva, hol pedig a megfelelő szavak összeválogatásának képessége hiányzik. Fontos lehet megjegyezni, hogy Nagy Koppány Zsolt első, 2000-ben megjelent prózakönyvének – mely a *Jozefát*ot megelőzően egyetlen szépirodalmi kötete – címe *Arról, hogy milyen nehéz*, igen jól és tömören kifejezi Jozefát és egyáltalán a regényírásra vállalkozó szubjektum problémáját. Holott – és ezzel Jozefát úr és az elbeszélő is tisztában van – a feladat nyilvánvalóan nem lehetetlen. A nagy elődök mondatok, betoldások formájában, valamint konkrétan, nevesítve kerülnek elő. Krúdy, Csáth, Márai, József Attila, Ottlik, Borges, Bulgakov, Eco, Gide és más nevek mellett a legfontosabbak, akiknek nem csak neve, hanem beszédmódja (méghozzá viszonylag hosszú passzusokban és bekezdésekben) is megidéződik: Hrabal és Saramago. Éppen ezért jócskán lehetne még a regényt az intertextualitás különböző alakzatai szerint vizsgálni, mint ahogy a második rész – szépirodalmi szövegek esetében mindenképpen szokatlan – lábjegyzet-apparátusa vagy a fel-felbukkanó archaizáló hang is érdekes vizsgálódások kiindulópontja lehetne. Ezek a problémafelvetések a posztmodern működéséhez és sajátos eljárásmódjainak megismeréséhez vihetik közelebb az ez irányban tájékozott vagy érdeklődő olvasót, de azok számára is rendkívül élvezetes és szórakoztató olvasmányt tartogat a regény, akik az irodalomelmélet berkeiben kevésbé járatosak. Ahogyan a szöveg egyik hőse fogalmaz: „Egy regénynek szórakoztatónak kell lennie, vagy elgondolkodtatónak, esetleg mindkettőnek egyszerre." Úgy tűnik, Nagy Koppány Zsolt regénye képes e kettős célkitűzés megvalósítására.

Kolozsi Orsolya

A művészet és a nyomozás kétes kimenetelű kalandja

NEMES NAGY ÁGNES: AZ ÖT FENYŐ

Tiszatáj Könyvek
Szeged, 2005
116 oldal, 2200 Ft

Látszólag nem nehéz olyan, jórészt tematikai, illetve prózapoétikai kritériumokat felsorolni, amelyek a „krimi" címkével illetett műfajegyüttesnek való megfelelést szavatolhatják. Mindenekelőtt kell hozzá egy bűntény, melynek elkövetője ismeretlen, egy nyomozó (vagy nyomozók), aki(k) megkísérli(k) kibogozni a rejtélyt; továbbá gyanúsítottak, a tettes, aki általában közülük kerül ki, s a történet végén, legalábbis a műfaj klasszikus darabjaiban, lelepleződik. Nyomozási módszerekben, cselekményvezetésben, az alkalmazott feszültségteremtő eljárásokban és a szereplőábrázolásban lehetnek (inkább kisebb, mint nagyobb) eltérések az egyes szerzők és művek között, az említett „hozzávalók" nélkül azonban nem beszélhetünk teljes értékű krimiről, legfeljebb valamilyen bűnügyet tematizáló regényről. Még a paródiák vagy a műfajjal ironikus párbeszédet kezdeményező művek sem tudnak kilépni a vázolt keretek közül.

Nemes Nagy Ágnes kisregényét, Az öt fenyőt olyan elvárással vettem a kezembe, hogy a krimikhez hasonló olvasmányélményben lesz részem. Ezt sugallta a borító szövege, illetve Balogh Tamás utószava is. A műfaj rajongójaként elsősorban az érdekelt, hogy mit „kezdett vele" Nemes Nagy Ágnes. Természetesen nem számítottam egy „sima" detektívtörténetre. Mindezzel együtt is be kell hogy valljam rögtön az elején, csalódtam a könyvben, nemcsak annak krimi-vonulatában, hanem a szöveg egészében mint írói teljesítményben is. Alább részletezendő kifogásaim alapvetően arra vezethetők vissza, hogy a regényt kiforratlannak, befejezetlennek érzem. Ezenkívül úgy tűnt: a szerző nem tudta véglegesen eldönteni, hogy szövege milyen mértékben is feleljen meg a detektívtörténet műfaji elvárásainak, s hogy milyen viszonyt is alakítson ki vele – az akceptatív-elfogadó stilizáció vagy a parodikus újraírás útját válassza-e. Ez az ingadozás, ebben az esetben, nem vált a mű javára.

Kezdjük az elején. Kicsit akadozó és nehézkes a regény első fejezete, mely a felvezetés, azaz a terep- illetve seregszemle funkcióját tölti be. Ebből ismerjük meg a későbbi történetben leginkább érdekelt szereplőket, illetve a tetthely környékét. Jellemükről és a köztük lévő viszonyok természetéről viszont nagyon keveset tudunk meg, s ezért, amikor a bűntényt felfedezik, még homályban tapogatózunk. Ez még persze nem volna gond, hisz

számos olyan bűnügyi történet ismeretes, melyben már az első oldalakon megtörténik a gyilkosság, s utána bontakozik ki előttünk, mintegy a nyomozás folyományaként, egy (általában) szűkebb emberi közösség természetrajza. Itt is ezt várnánk, de hiába. A rákövetkező fejezetek (3-7.) ugyan szolgálnak némi felvilágosítással az előzményeket illetően, mindez azonban kevés ahhoz, hogy valódi, komoly indítékokat vessen fel, s ahhoz sem elegendő, hogy kirajzolódjanak általuk a személyek közötti vonzás és taszítás (nemegyszer bonyolult) erővonalai. A szerző többet hallgat el annál, mint amennyit véleményem szerint elbír a krimi-szüzsé. Az egyes részeket csak az áldozat, Utry Tamás művészettörténész alakja fogja össze. Az ő életéből kiragadott epizódok kerülnek egymás mellé kronologikus sorrendben. Magányos és vázlatos mozaikok ezek, olyan történetszilánkok, amelyek egy sűrűbb szövésű és kidolgozottabb kompozícióban megtalálhatták volna a helyüket, önmagukban azonban kevésnek bizonyulnak. Látszik a regénynek valamiféle alapváza, „csontozata", az „izomzat" azonban sovány. Skiccszerűek ezek a fejezetek, elvarratlan szálakkal, melyek folytatást és további árnyalást igényeltek volna.

A befejezés váratlanul éri az olvasót. Nem abban az értelemben, hogy olyan személy a tettes, akire nem gondolt vagy akire kevéssé gyanakodott, hanem azért, mert kiderül: nem is történt bűntény, csak baleset, s így gyilkost sem érdemes keresni. Magyarázatként mondhatnánk erre azt, hogy Nemes Nagy Ágnes anti-detektívtörténetet akart írni, s ezért szándékoltan fosztotta meg az olvasót a történet végén joggal várt katarzistól. Olvasva a kisregényt mégis inkább az volt az érzésem, hogy a befejezés elsietett (a történet inkább megszakad, mint lezáródik), a látszólagos bűnténye adott magyarázat pedig meglehetősen suta. Mintha a szerző nem merte, nem akarta vagy nem tudta volna végigjárni a detektívtörténet logikája diktálta utat. A mű elején még e műfaj irányában kelt elvárásokat (rejtélyes haláleset, zárt körű társaság, tétova nyomozás), a közepén teljesen eltávolodik ettől, majd a vége felé ismételten visszatérni látszik hozzá, míg végül a zárlatban mintha váratlanul mégis meggondolná magát, s visszakozik: szerencsétlen balesetet kreál a korábban egyértelműen gyilkosságnak látszó esetből.

Szólni kell még az utószóban emlegetett „kalandregény" nyomairól is. Véleményem szerint ezek csak nagyon elmosódottan jelennek meg a szövegben (A kép c. fejezet), inkább egy megvillanó lehetőségről, egy csíráról van szó ebben az esetben is, amely nem tudott igazából szárba szökkeni. Balogh Tamás az utószóban azt írja, hogy Az öt fenyő „a kalandregény, a krimi, a művészregény sajátos elegye" (106.) Ez a mondat olvasható a hátsó borítón is. Úgy vélem ez a kijelentés (akárcsak más művek ehhez hasonló szerkesztői paratextusai nemegyszer) többet ígér, mint amit a mű nyújtani képes. Én a sorrendet megfordítottam volna, s inkább úgy fogalmaznék, hogy egy olyan „művészregény" kezdeményéről van szó, amely ugyan tétován, de azért rájátszik a klasszikus detektívtörténet műfajára, s tesz egy óvatos, tapogatózó lépést – nem is annyira a kalandregény, mint inkább a – kémregény irányába is. Később már óvatosabban fogalmaz Balogh Tamás. Hangsúlyozza, hogy Nemes Nagy Ágnes művét nem szabad összetéveszteni a krimivel, csupán átszövik a detektívtörténet elemei: „...olyan regény, amelyre hatott a krimi." (108.) Hozzáteszi még, hogy több is van benne, mint egy krimiben: „több-kevesebb jellemábrázolás minden szereplőnél, a múltidéző fejezetek irodalmisága, az egyes részek lirizáló nyelve..." (uo.) Az a fokú jellemábrázolás, amivel itt találkozunk, nem emeli ki a regényt a krimik átlagából, sőt, ettől árnyaltabb és kidolgozottabb jellemrajzokkal is találkozhatni az olyan

bűnregényekben (de még a műfaj rejtélyközpontú, analitikus változataiban is), amelyek a bűntények pszichológiai oldalát állítják az előtérbe. Egyetértek viszont az utószó szerzőjének a mű stílusbeli sajátosságaira vonatkozó véleményével. Az öt fenyő legemlékezetesebb része számomra a Pünkösd Rómában című fejezet hangulatos városi életképe volt. Köszönhető ez a római kolorit érzékletes megragadásának, a találó és kifejező hasonlatoknak és a szín- és fényárnyalatok leírásának, ami, tudjuk, később a szerző költészetének is egyik meghatározó vonásává válik. A fény-effektusok egyébként szinte minden fejezetben előfordulnak, s megfigyelhető az is, hogy általában a nőkkel (Eszter, Hilda, Amélie) való találkozás pillanatában, érzelmi forrpontokon bukkannak fel. Ez következetes szerkesztésre vall, s olyan többletjelentések megképződését irányozhatja/irányozhatta volna elő, ami egy kriminek általában nem célja. Hernádi Mária a könyvről írott, alapvetően elismerő kritikájában (Forrás 2005/12, 98-105.) egészen odáig megy, hogy kijelenti: valójában ezek a képi látványelemek hordozzák a mű cselekményét, s „nem mennyiségüknél, hanem minőségüknél, költői súlyuknál fogva uralják a regényt". Szerinte a tájleírások és az időjárás változásának leírásai tarthatók a mű „titkon legfontosabb, igazi eseményei"-nek. Meggyőzően mutatja ki ezen szakaszok szecessziós stílusjegyeit, illetve azt is, hogy a regény bizonyos motívumai miképpen előlegezik meg a későbbi versek tematikai és tropológiai jellegzetességeit. Olvasatában ezért Az öt fenyő „túlmutat a 'zsengék' kategóriáján. Jelentősége elvitathatatlan: mivel ezer szállal kapcsolódik az életműhöz, s annak mélyebb megértését segíti, ismerete ezentúl megkerülhetetlen."

Lehet, hogy a Nemes Nagy Ágnes olvasóknak irodalmi forrásanyagként kötelező irodalom Az öt fenyő, ez azonban még nem feledteti és nem is menti a regény azon hiányosságait, amelyekkel egyébként az idézett kritika és az utószó írója egyaránt tisztában van. Nem sorolható tehát olyan szerencsés „keresztezési kísérletek" közé, mint amilyet például Heltai Jenő (111-es) Szerb Antal (A Pendragon legenda), Lengyel Péter (Macskakő) Tar Sándor (Szürke galamb) vagy Darvasi László (A fuldai Kékvízesés) művei képviselnek.

Benyovszky Krisztián

Finomuló kínokról – félhangon

ZALÁN TIBOR: DÜNNYÖGÉS, FÉLHANGOKRA

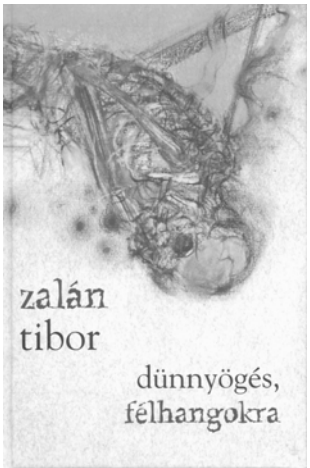

Kortárs Kiadó
Budapest, 2006
109 oldal, 1800 Ft

Mindannyian kaptunk – ha akartuk, ha nem – valami útravalót József Attilától. Motívumok, sorok, sokszor csak szavak (libasült, vonat, karó, csillag, rács, rakodópart, vizes sík, vadnyom – hosszan folytathatnánk a sort) ugranak be jelezve életünk maximáit, élethelyzeteinket, kérdéseinket, s nem utolsó sorban azt a létösszegző rézümét, amely a nagy költőelőd szavaival így hangzik: „Kásásodik a víz, kialakúl a jég / és bűneim halállá állnak össze." Ezen a ponton borzongató egybeesés támad a kései József Attila és Zalán Tibor újabb költészete között. A mindenkori nagy költészet varázsa ez: más korszakban, más világban nagyon a sajátunkként hangzanak kulturális emlékezetünk olykor elfeledettnek hitt rétegei. Amit Zalán a *dünnyögés, félhangokra* kötet tipográfiailag és sárga színnel is jelzett helyein József Attilától idéz, az önkép részévé vált. Jellemző, hogy a korai József Attila öntudata, a *Fiatal életek indulója* vagy a *Szállj költemény* reménye és életbizalma nem inspirálja. Végképp nem érezheti úgy, hogy az „élet fia" és „küzdelemre fölkent dalia". Inkább az *Ős patkány terjeszt kórt*... vagy az *Irgalom* deprimáló fölismerése meghatározó. (Az egyik a „meg nem gondolt gondolat"-ot emlegeti, mely „belezabál, amit kifőztünk, / s emberből emberbe szalad. / Miatta nem tudja a részeg, / ha kedvét pezsgőbe öli, / hogy iszonyodó kis szegények / üres levesét hörpöli." A másik pedig keserűen adja hírül: „Mit oltalmaztunk, nincs jelen, / azt most már támadóink védik".) Idézhetné Zalán ezeket a verseket is, s az új kontextusba helyezett szövegek éppúgy súrlódnának, csiszolódnának, formálódnának és deformálódnának, mint az átvett, részben átalakított mintegy másfél száz sortöredék és szó.

Zalánt nem a pastiche, a formai és stílusimitáció érdekli. Noha a József Attila-i stílus, szóhasználat, verstan, költői kép mély nyomokat hagyott versein. A tizenhárom cím nélküli vers ugyanazokból a kettő és négysoros szakaszokból, ütemhangsúlyos ritmikai emlékekből építkezik, mint a kései József Attila-líra. A gondolatiság a népköltészet, a dal hagyományával lép termékeny kapcsolatba. A beszédmód rokonságán túl főként az a kettősség figyelhető meg, amely egyfelől a kimondással, a szentenciás, axiomatikus fogalmazással, másfelől az építő, törvénykező gesztusokat leromboló, nyelvileg is elbizonytalanító dekonstrukcióval jellemezhető. Ebbe az irányba mutatnak Zalán játékos átírásai is („Döntsd a tékát", „a semmi ágyán", „azám hazád", „szállong a semmi bennem"). Ha személyiség és

beszédmód, szerep és identitás felől indulunk, maradéktalanul igaz lehet, amit az újabb szakirodalom állít: József Attila számára sokáig nem létezett olyan identitás, amely egyértelműen kijelölte volna, hol is van helye a világban. A csak tragikus emberi dokumentumként olvasható *Szabad ötletek jegyzéke* (ebből a rettenetes önfeltárásból bőven idéz Zalán) is erről győz meg. Mégis akármilyen hiányról és betöltetlenségről beszél József Attila, a vers poétikai centrumában teljes személyiség áll. Messzire vezetne annak vizsgálata, hogy az új évezred elején létezik-e, létezhet-e – minden omlás és tépettség ellenére – koherens személyiség. Úgy biztosan nem, ahogy a mögöttünk lévő század első felében. A 4. vers például az Eszmélet típusú versek fölismeréseinek, én-alkotási kísérleteinek lehetőségével is leszámol: „Eszmélet helyett csak üresség / Emigrált fönt az égből a fenség". Zalán Tibor azonban kánonokkal és divatokkal makacsul szembeszállva látványosan személyes marad. A versekben körvonalazódó én persze nem (vagy nem mindenben azonos) az empirikus író személyiségével, ekkora szimbiózis láttán azonban nyugodtan félretehetjük a szerző halálával kapcsolatos elméleteket. Ami a versben megszólalót jellemzi, bízvást nevezhető a szubjektum rehabilitálásának. Az én megszüntetése (avantgarde), szétírása és osztódása (posztmodern) után Zalán mintha visszacsempészne valamit a romantikus énből, melyről Nietzsche ugyan azt állította, hogy megsemmisült. Teljesen azonban mégsem lőtték ki alólunk. „olyan alkatú költő vagyok, aki ha megfeszül se tudja magát teljes mértékben eltüntetni a szövegből" (Átrajzolódó arcélek között. Zalán Tiborral beszélget Virág Zoltán. Tiszatáj, 2006. 7. sz.)

„Előjöttek bennem József Attila-motívumok, amiket belerakok torzítva vagy úgy egészben a magam szavai közé, teljesen más szövegkörnyezetben, az én világomban, az én életemben, az én sorsomban kezdem el működtetni őket" – olvashatjuk az említett beszélgetésben. A kötet versei tehát az írói szándék felől nézve sem egyszerű hommage-ok, melyek a minta iránti hódolatot tükrözik. (Ilyen művek kaptak helyet jó negyedszázaddal ezelőtt a *Megtartó varázslat* című gyűjteményben. S azóta is hány ilyen született.) Nem is annak a játéknak a része, amelyre a kilencvenes években a *Már nem sajog* szerzői adtak példát. Ők elképzelték, milyen verseket írna az öreg József Attila, ha a rendszerváltoztatás utáni időket megéri. A rengeteg ötlet, szójáték éppenséggel a paródia, persziflázs felé is billenhetné a dolgot. De nem, Zalán ezzel a tizenhárom verssel minden okoskodásnál jobban igazolja, hogy József Attila hanghordozása, beszédmódja, kérdései, viselkedésmintái valóban átütnek a mai válaszokon. Hogy az ő sorain József Attila-szövegek derengenek át: ugyanaz – másképpen. Ez látszólag az a jelenség, melyről Esterházy Péter beszél egy helyen. A szöveg testében egy idegen test van, mely hasonul, belesimul, ugyanakkor mégiscsak idegen marad. „Következésképpen valami billegés támad a szövegben. No most ez a billegés vagy remegés, nagyon fontos. Ezt hozza az idézet; egy idézet hiába simul bele egy szövegbe, mert ha simul, ha nem simul, nem simul. Az abban meglevő irányok, melyek ugyan kiszabadítva a környezetből csak úgy-ahogy működnek – azok az irányok azért nem egészen ugyanazok, mint a szövegben meglévő irányok. Tehát valami feszültség támad. Az, aki soha semmit nem vesz észre, az ebből a remegésből sem vesz észre semmit…" (*Esterházy-kalauz*. Marianna D. Birnbaum beszélget Esterházy Péterrel) Csakhogy van itt valami alapvető különbség. Zalán is ironizál és viszonylagosít, miközben pillanatra sem kétséges, hogy a játéknak – ha úgy tetszik, véresen komoly – tétje van. („Lehetne játék irónia /annak a kötél kinek lógnia / kell rajta és világra nyelve / kifordul már ha létét

lenyelte") Ám az idézetek „kezelése" sem egyértelműen posztmodern. Hiszen nem a nyelvhasználat kérdéseire helyezi a hangsúlyt, a tömérdek átvétel ellenére sem végteleníti az intertextuális technikákat. Fölsejlenek a klasszikus modernség eljárásai is: olyan szövegek közötti párbeszédek születnek, melyek egyáltalán nem adják föl saját autonómiájukat. A vendégszöveg igen gyakran beépül, távlatot nyit. Kiegészítő, nyomatékosító, megerősítő szerepe van. A „tűnődöm Ha megleltem hazám / miért hogy lennék benne csak hiány" különösebb disszonanciát nem jelent az *Íme hát megleltem hazámat…* forgószélben helyén állni próbáló, tűzhelyet és családot másoknak remélő József Attilájával. Ugyanakkor az ellenpontozó viszonylagosítás is számos. „Bukj fel ne küzdj tovább az árral" – olvassuk Zalánnál. József Attila Istenhez fohászkodó versében az „Ijessz meg", a „bukj föl az árból" a mindenhatóra vonatkozik, aki talán még azt is megakadályozhatja, hogy a beszélőt „a semmi sodra" elrántsa. Zalánnál a 'felszínre bukik' és a 'megbotlik, mélyre esik' közötti oszcillációban az ár jelentése is megváltozik. Az ár a tömegre kényszerített korszellemre vonatkozhat, amellyel nehezen vállalható közösség. (Hogy miért, arra a következő teljes soros idézet is választ ad: „mindig megtelik az ember szarral".) Zalán versében nem a rakodópart alsó kövén ül valaki: „A rakodópart alsó körén / születtem Vers lett Másfél mázsa Csak én / érzem szállong a semmi bennem /Befejezem hogy újból kezdhessem". József Attila parodisztikus, ironikus *„Költőnk és Kora"* című versében azonban a költeményben szállong az a bizonyos semmi, hogy aztán a gondolat a semmiből haladjon valami felé. Zalán önreflexiós verse a szorongást, elhagyatottságot őrzi meg, s az értelmetlenségben az írás értelme is megkérdőjeleződik.

A zenei félhang poétikai tanulságait gondolta végig Zalán Tibor a *dünnyögés, félhangokra* írásakor. A „félhang-kiszólások" élet és mű átértelmezései, miközben a legkisebb hangtávolságot teremtik meg a két költő között. A saját irodalmi és történeti kontextusaiból kiemelt szöveg persze más szándékot láttat, s más művet teremt. A korábbi kötetekben megszokott elégikus, csöndesen morgolódó hanghoz illik a „dünnyögés", de a „félhang" is, mivel halk és fojtott a hangja annak, aki félhangon beszél. Mindez jellemző vonása a 2005 végén megjelent *szállás rossz ágyon* kötetnek is (Tiszatáj Könyvek). A „halálosan rossz kis időkben" sokan a „megkötött alkukon" tündöklenek, jóformán „a rontás helyét" sem lehet kitapogatni. *(Meddőhányók alól)* Amikor „már nincs / tiszta szó… csak show" *(a tűnődés ideje)*. De nemcsak a verset inspiráló élmény ugyanaz. A *szállás rossz ágyon* Arany János-allúzióiban *(A névtelen velszi bárd, Családi kűr),* a 75 éves Korunknak ajánlott *Örökre nyár* József Attila-átiratában („Költőnk / és bora Borunk / hőse Rokona / Nem Csak / ismerőse / Mindenkinek") már készülődött az az intertextuális kaland, melynek elméleti izgalmai sem homályosítják el az emberi küzdelmet, melyre mind közönségesen csak a megrendítő jelző illik. A tizenhárom verset tizenhárom rajz gondolja tovább. Kovács Péter szövevényes vonalai és test-labirintusai a versekhez hasonlóan finomuló kínjainkat láttatják. Hozzátéve mindazt, amire a szó már képtelen.

Olasz Sándor

Ha volna...

VILLÁNYI LÁSZLÓ: VOLNA A SZERELEM

„... Engem a sors forgó szele
Ez örvénybe csapott bele;
S elragadt ez engemet -
A szív szerzi vesztemet."
(Kisfaludy Sándor: Himfy)

Orpheusz Könyvek
Budapest, 2006
61 oldal, 1200 Ft

Úgy tűnik, nem alaptalanul gyanakszik az olvasó, hogy ellentmondás rejlik Villányi László legújabb kötetének címe és tartalma között. A *volna* feltételes módú igealak együtt szerepel a címben a szerelem szóval, és a névelőnek köszönhetően szokatlan szókapcsolatot alkotnak ezek a szavak. A feltételes mód előírja, hogy kételkednünk kell a kötetet tematizáló fogalom fizikai létezésében, noha a versek tartalmilag a nagyon is jelenlévő, teljességében megélt szerelemről tanúskodnak. Az egyetlen logikus magyarázat az lehet az ellentmondás mibenlétére, hogy itt egy idealizált, képzelt világ áll szemben a valósággal. [A képzeletbe való menekülés, a kettős lét amúgy is sajátja, rendszeresen visszatérő témája Villányi mindenkori költészetének. Úgy tűnik, itt sincs ez másként.] Ha *volna*, ha létezne a *szerelem*, akkor minden bizonnyal a költeményekből kirajzolódó tulajdonságai alapján ismernénk föl. Ilyeténképpen, a feltételesség végigkíséri az egész kötetet.

De hagyjuk el a címet egy kis időre, foglalkozzunk inkább csak a költeményekkel. Mindenképpen bátor vállalkozás a boldog szerelmet versbe foglalni, tudván „a költészethez szenvedés illik" (*Mezzoszoprán*) jobban, s így nem meglepő, hogy a költői alkotások igen nagy hányada általában búskomor, lemondó, rezignált hangulatot idéz. [A kötet E/1. személyű lírai hőse maga is megjegyzi: „micsoda, boldog verseket, meghibbant ez az ember". (*Szemérmetlen*)] Bátor vállalkozás azért is, mert a szerzőnek számolni kell a kötet által kiváltott olvasói irigységgel is, mely azon alapul, hogy a költő foglalkozása révén közelebb kerülhetett a fogalomhoz, mint az átlagos halandó. Ez megint csak feltételezés. Mindenesetre, az átlagos halandó-olvasó sem vágyik egyébre élete során, mint szerelemre vagy legalábbis annak lázas keresésére. S minthogy ez nem jár alanyi jogon minden halandónak, a költő kegyelmi állapotát irigyli, amint elképzelt, feltételes *volna*-világában rátalálnak a nagy érzelmek. Villányi László mégis hétköznapinak mutatkozó tapasztalatait osztja meg mindenkivel, saját nézőpontjából kiindulva. Borotválkozás közben a tükör előtt, karácsonyi készülődéskor vagy éppen a Liszt Ferenc ut-

cán futva végig. Igaz, áttételesen szóba kerülnek olyan egyéb fogalmak is, mint például *Múzsa* vagy *predesztináció* vagy *idő-időtlenség*, melyek jócskán túllépnek a mindennapokon, mégis elsősorban az életszerű hétköznapiasság dominál a kötetben.

Tulajdonképpen, ha néhány alkalommal nem kapnánk információt a hölgy cselekedeteiről, egyoldalúnak is gondolhatnánk ezt a szerelmet, annyira túlsúlyba kerül a költői én. Néha egészen megfeledkezik a másik félről, miközben önmagát állítva a középpontba, modernkori Himfyként azt sorolja, hogy mekkora hatást gyakorolt rá, akinek ezt az érzést köszönheti. Ez az imádott személy mindvégig háttérbe szorul, nem kommentál semmit, [bár tudjuk, hogy mit gondol, mit tesz – azaz, női mivolta nagyon is előtérbe kerül] javarészt a puszta jelenlétéből következtethetünk arra, hogy neki sincs ellenére ez a kapcsolat. Gyanítom, alkotói szándék az is, hogy magába a szerelem kialakulási-folyamatába sem avatja be az olvasót. Csak következtetéseink lehetnek.

Megvalósul egy magasabb szintű kötelék is közöttük. Versről versre létfilozófiai-töredékeket kapunk, amelyekből akár összeállhat egy elmélet is. Kiindulópontja a párosvers, *A nők, akik szerethettek volna* és *A nők, akiket szerethettem volna*. Kicsúcsosodása a *Fogkefék* című vers – „köztünk semmi sem történik önmagáért" – kijelentése, vagyis, hogy minden már eleve el van rendelve egy felsőbb akarat által, mely talán a szerelemre is kiterjesztheti érvényét. A női szereplő például annak ellenére, hogy a jelen életterébe robban be, azzal, hogy megismeri a költő korábbi életének történeteit tulajdonképpen ugyanazt éli át, csak időben elcsúsztatva. „Kezemet fogva hallgatod apám történetét... / találat érte a légópincét is, hiába rohant volna oda, / meséli neked apám, s nézi, hogyan fogod kezemet, / a fal mellett, és nem hull ránk egyetlen bomba se." (*Bombázás*)

Valószínűleg, a minden meg van írva előre elmélete – egyébként nagyon helyesen, (úgysem tehetne másként) – fittyet hány az időbeliségre, viszont nem mond nemet annak, hogy az események újra átélhetőek legyenek. Ezért lehet ismerős érzés a gyermekkorból egy simogatás: „gyerekkoromból ismerős, ahogyan kezemet fogod" (*Éjről éjre*). És ezért van az is, hogy a szereplők már meg sem lepődnek azon, hogy mindketten egymást képzelték el maguk mellett az időtlenségben: „mint egy majdani májusban, arcodra várva" (*A helyszín*) – „egy hónap előtt már kimondtál engem is" (*Horoszkóp*) vagy azon sem, hogy a beteljesedés után a két fogkefe is szorosan egymáshoz simul a pohárban.

További izgalmas alkotástechnikai kérdést vet fel az én megkettőződésének félig-meddig bújtatott lehetősége. A szerelmes férfi egyben költő, szerelmének tárgya pedig nemcsak az, talán indukálója is a verseknek, egy Múzsa előjogaival rendelkezik. Annyit tudhatunk itt a Múzsáról, hogy szemérmes, nem engedi kimondatni a költővel a túlságosan erotikusnak vélt szavakat, például az „induló vonat lépcsőjéről" nevető lányra: „szép vagy alulnézetből is" (*Nézőpont*). Aztán, kikacagja a költőt: „te buta költő" (*Fantázia*). Máskor meg az derül ki róla, hogy fantáziája felülmúlja a költőjét. (*30. oldal, cím nélküli szabadvers*)

Villányi korábbi köteteiben mintha más szerep jutott volna a Múzsának, kevésbé volt elválasztható a verstől. „Számmal bőrére írtam egy új mondatot. / ... Benne remegett végig a / tökéletes vers." (*A Múzsa természetéről*) Pedig, azt gondolnánk, hogy a költő számára mindenkor két okból lehet fontos a Múzsa: a szerelem és a költészet miatt, és, hogy a kettő szorosan hozzá tartozik a Múzsa-léthez.

Ebben a kötetben inkább a nő(iesség) irányába billen el az egyensúly, ő van a középpontban, a Múzsa mellesleg lép csak színre, mellesleg neveződik meg, ilyenkor többnyire a vershez kötődve. Azért vannak kivételek: „boldog-boldogtalannak magyaráztam / *volna a szerelem* természetrajzát, fölvilágosítva őket, / valóságos Múzsa került szemük elé, ámuljanak csak nyugodtan". (*47. oldal, cím nélküli szabadvers*)

Az általam kiemelt rész megegyezik a kötetcím különös szókapcsolatával. Ebből érthetjük meg igazán, hogy a *volna a szerelem* egy mondatból kiragadott szövegrész – elejéhez, végéhez is kapcsolódnak további szövegelemek – de jelentése csak kontextusában válik egységessé. Ezek szerint, meg akarja téveszteni az olvasót a költő, amikor nem egyértelmű címet választ egy szerelmes verseket összefogó kötetnek. Vagy csak így akarja még inkább fenntartani a képzelet és realitás distinkcióját. Annak eldöntése, hogy (mikor) melyik kerül túlsúlyba a kötetben, az olvasóra van bízva. A magam részéről az elképzelt szerelmi boldogság dominanciájára szavazok. És mintha a költő sem csinálna belőle titkot, jól érzi magát ebben a kötetnyi *volna-szerelem*ben. Ezt támasztja alá az az egyetlen kivételes eset is, amikor ráébred a valóságra: „... lásd, a sóvárgás, / az átkozott vágyakozás mindent megrontott; / ... aki a fürt után kap, földre veri a szemeket". (*Ötven év*)

Mindenesetre, az előbbieket tudván valamelyest átalakul a logikai sor: ha van Múzsa, van szerelem (nagy baj már nem lehet) és talán még szerelmes versek megszületésére is van némi esély. Bizonyítéka ez a kötet.

Hanti Krisztina

Pataki Ferenc

Időtlen pillanatok[*]

Zoltai Attila kiállítása

Sorsdöntő pillanatnak nevezhetem, amikor Zoltai Attila 1994 nyarán becsukta maga mögött a Tanárképző Főiskola veretes kapuját. Elszánt hittel és titkolt vággyal telve tekintett a festő pálya felé. Bíztatást Dér Istvántól és Novák Andrástól kapott a jó képességű fiatalember. A másik döntő pillanat, amikor 1995-ben hivatalosan is fölvették a Magyar Alkotóművészek Országos Egyesületébe. Mindez nem csupán egy életrajzi adat, vagy egy hivatalos passzus, hanem egy jelentős pillanat, amely meghatározó a művészi pálya ívében. Amit most a bő évtizednyi alkotó időszak reprezentációjaként látunk, karakteresen mutatja a legfontosabb művészi eredményeit.

A legelső benyomás a tárgyak, tárgyegyüttesek képe, amely egy viszonylag szűk, falak közötti bensőséges világ képét hozza látóterünkbe, ugyanakkor valami furcsa jelképsorként kapukat, kapualjakat látunk kiegészülve kis szobrokkal, faragásokkal, fémplasztikákkal. A naturalizmus bűvölete, a tárgyakhoz való viszonyulás sajátos ezotériája fog meg. Egy szépen formált rézedény, a tea illata, a szivarcsonk sokat sejtetően párbeszédbe fog a lassan múló idővel, a veretes kapuzatok rejtően zárják polgári értékeiket, egy mindent besugárzó gyertyafény az örökkévalóság képzetét, a világ világosságát sugallja. Látom a virrasztó festőt, olyan, mint ahogyan a költőket ábrázolják, amikor ihletükre várnak. No nem! A csodás óbor illatát őrző dugót nem kell festőnknek szagolgatnia, hogy eljöjjön az ihlet pillanata. Mert ahogy „fűben-fában orvosságról" beszélnek a gyógyítók, ugyanúgy találja meg Zoltai Attila a kedves tárgyai zenéjében, intim, nagyon bensőséges csendjében az időtlen pillanatot. Igen ezt már be lehet emelni az örökkévalóságba.

„Állj meg pillanat, maradj velem!" Az ablakon finoman besugárzó fény derűje oszlatja a homályt, a napraforgók Van Gogh csodálatra méltó üzenetét hozzák nekünk Arles-ból, alföldieknek.

Régi borok zamata, a levegőben még finoman lebegő szivarfüst, az unikum kesernyés íze, kedvenc gyűjteménye darabjai, emlék-töredékek egy kis barokk szekrényke keretébe fogva. Semmi sem éles, semmi sem harsány, még a tubusból

[*] Elhangzott Zoltai Attila kiállításán a szegedi Polgári Szalonban 2007. február 16-án.

bugyogva kinyomott alapszínek is finom szűrőn kerülnek napvilágra. Mint ahogy 1994-beli kisteleki látogatásunkkor a teát főzte Attila. A festő dolgozik. Úgy, mint a megrendelésekre dolgozó holland kismester megunhatatlan részletezéssel újra és újra visszatér témáihoz, újrafogalmazza nézőpontjait, egyre makacsabbul törekedve a nagy mesterek sugallta tökéletes valóságábrázolás felé. Egyszerre csak a csöndben, amelyet csak a kis zsebóra pillanatnyi sietsége tör meg, a fényes rézedény tükröző palástján átléphetünk egy álombeli vetítésbe, kinyílik egy olyan dimenzió, amelyben lüktet az itteni világ és kissé amorf módon, de visszafelé kezd járni az idő! Elérkeztünk egy olyan kivételes pillanathoz, amelyben tárgyai nem külső egyediségükben, hanem az általuk sugallt gondolatiságban válnak fontossá. Megsejtjük az innen és túl gazdagon átlényegítő mindenhatóságát, az anyagot az örökkévalóságba emelő metamorfózist. A hegedű húrjain, a gitár testén átfut a rezgés, a falakon átkúszik a többszörös árnyék vetület. Mint ahogyan a hegedűnyak csiga szó szerint Mozart Kis éji zenéjének hangjegyeit húzza maga után. A festő tere varázslatosan átlényegül, a „Totem" fája egyszerre idézi az ősi indián prehisztorikus kultúrát Mozart muzsikájával. A zene többszörösen is jelen van, nem tiszteletlenség dunsztos üvegben Paganini relikviákra utalni. Szellemes együttállás a „Nótafa üveghangokkal". Ez az a kényes egyensúly, amely lelki egyensúlyában együtt tartja az alkotó gondolatot a faragó, forrasztó kézzel, az ecsetkezelésre bejáratott kezet a hangszert megszólaltató mozdulattal. Nekem ezek a szellemi játékok, amelyekben a játék magasrendűen érvényesül. Finom kis irónia lengi-szövi át ezeket a darabokat, a groteszk annyira groteszk, amennyire a gondolatkapcsolások groteszkek. Gondolok itt a „Biztonságosnak tűnő megoldás" hatalmas lakatjára, ugyanakkor a tavaszi erotikát képviselő „Kerékpárzás"-ra. A parafrázis vagyis a művészi feldolgozás jelen van Attila művészetében. Nemcsak a Leonardo idézésével a „Köszönjük Mr. Leonardo" címet viselő hegesztett plasztikában, vagy a „Nagy szelekció-parafrázis" festményben, hanem a nagy magyar vásárhelyi festő Tornyai János „Bús magyar sors"-ának megidézésében, a mű által ez a téma gyakorlatilag is körüljárhatóvá válik.

Mint a jó bornak, mindegyik műnek külön kis finom bukéja „feeling"-je van. Úgy valósul ez meg irodalmiaskodás nélkül, mintha Krúdy Gyula zseniális élethangulataiból, vagy Mándy Iván rezzenően pontos leírásaiból idéznénk: „ Utána csönd. Békés reggeli napfény szűrődött be a redőny rései között. Odaát is csönd volt, a másik szobában. Az ajtó becsukva. Igen, az ajtót becsukta éjjelre. Hiszen nem lehetett tudni, hogy apa mikor fekszik le. Hogy meddig járkál szivarozva, régi angol képeslapokat nézegetve... a bútorok csöndje." *(Mándy Iván: Mi az, öreg?)*

A múló időt nem tudjuk féken tartani, kapaszkodónk egyedül az emlékezés. Mert nemcsak a hajdanvolt polgári miliő értékeit idézzük, de benne az örök emberit. Mert íme előttünk a nagy feladvány, megoldásában a „Nagy mutatvány" reményteli lelemény. Nem más ez, mint a „létbevetettség fájdalmas és mégis uj-

jongó felismerése". Ott egyensúlyozunk a „még van és a már nincs" határmezsgyéjén. Csak a bicikli nagy? Vagy mi vagyunk parányok. Egyremegy. Értékes pillanatok részesei vagyunk. Csak a mulandóság szúja perceg, rágja az időt. Talán csak illúzió a létünk?

Szerkesztői asztal

Hatvanhét éves korában elhunyt *Csaplár Ferenc (1940–2007)* irodalomtörténész, a Kassák Múzeum igazgatója, a Kassák-hagyaték gondozója, a magyar avantgárd kutatója. A Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának történetét elsőként ő dolgozta föl. Temetésére Szegeden, családi körben került sor.

*

A Parnasszus című költészeti folyóirat idei második számának centrumába Juhász Ferenc költészetét állította. Az összeállításban két tanulmány (Bányai János és Bodnár György írása) a Tiszatáj Könyvekben megjelent Juhász-kötetet *(Halandóság-mámor)* elemzi. A szám bemutatója június 18-án volt a Műcsarnokban.

*

Júliusi számunkat, melyben *Kincses Orosháza* című összeállításunk jelent meg, június 29-én mutattuk be az orosházi Semiramis Kávézóban. Az esten Olasz Sándor főszerkesztő mellett Szenti Tibor, Koszorús Oszkár és Verasztó Antal vett részt.

*

A Tiszatáj Könyvek 2007-ben megjelent kötetei

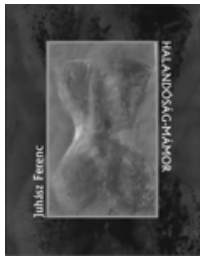

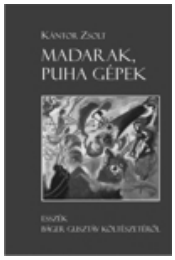

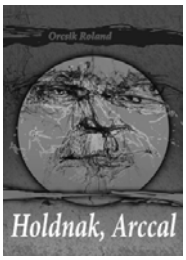

A látható könyv (Tanulmányok az irodalmi medialitás köréből)	2250 Ft
FRIED ISTVÁN: *Siker és félreértés között* (Márai Sándor korszakok határán)	1980 Ft
JUHÁSZ FERENC: *Halandóság-mámor*	2400 Ft
KÁNTOR ZSOLT: *Madarak, puha gépek* (Esszék Bágер Gusztáv költészetéről)	1800 Ft
ORCSIK ROLAND: *Holdnak, Arccal*	1600 Ft

Szeptemberi számunk tartalmából

JUHÁSZ FERENC, LANCZKOR GÁBOR, TŐZSÉR ÁRPÁD, KABDEBÓ TAMÁS versei

DARVASI LÁSZLÓ, TANDORI DEZSŐ prózája

HATÁR GYŐZŐ esszéje *Kálnoky László*ról

FRIED ISTVÁN, KULCSÁR-SZABÓ ZOLTÁN, ORCSIK ROLAND tanulmánya

Ára: 400 Ft
Előfizetőknek: 350 Ft

nka
Nemzeti Kulturális Alap

9 770133 116008 07008